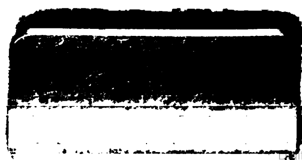

GÖRGEY MINT POLITIKUS

TÖRTÉNELMI TANULMÁNY

IRTA

HENTALLER LAJOS

BUDAPEST
HORNYÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA
1889.

„Wie sehr misskennen diejenigen den hohen Geist, der über einer solchen Schöpfung (die Armee) ruht, die da meinen, der Gehorsam dürfe in den höheren Stellen abnehmen! Gehorsam ist die Stärke der Heere, der Wächter ihres Ruhms, die Stütze des Thron's, die Sicherheit der Staaten, das Grundgesetz vereinter Kräfte: ***ein Verräther ist Jeder, er stehe noch so hoch, der nicht gehorcht.***"

Bismarck.

I.

Nagy eseményeknek, a legváratlanabbaknak is, messziről jövő, sokféle okai vannak. A tömeg, nem látva ezeket, más, kézzelfoghatóbb okok után kutat, keres, és rendszerint talál is ilyeneket. A világosi fegyverletétel mélyreható eseménye sem képez kivételt e tétel alól.

Mindent lehet Görgey Arthurról mondani, csak azt nem, hogy regényes hajlamú és ábrándozó. S mégis egész rövid történeti értékű pályafutása alatt határozatlan volt és ingatag. Jellemére főleg katonai neveltetése birt befolyással, tetteire környezete. És ezt nem lehet csodálni! A sors rohamosan, mondhatni egyik pillanatról a másikra emelte a legmagasabb polczok egyikére a szerencsefiát, s ő rendesen az első benyomás sugallata szerint cselekedett. Gyakran a harag, felindulás vagy boszúság sugalta a tanácsot, pedig ezek egyike sem jó tanácsadó.

Ma már azzal körülbelől minden ember tisztában van, hogy Görgey Arthur nem a «szó közönséges értelmében vett» áruló. Uradalmakat, nagy méltóságokat s földi javakat, melyekben duskálni lehet, nem kapott cserébe azért, hogy egy kardcsapás nélkül tétette le a rendelkezésére álló haderővel Világosnál a fegyvert. Pedig a történelem, különösen hazánk történelme igen szomorúan

bizonyítja, hogy az ily tettek már e földön el szokták nyerni kiérdemelt jutalmukat.

Évek, mondhatni évtizedek óta napirenden van irodalmunkban az a tengeri kigyó, melynek neve: «Görgey-kérdés», s mely csak a körül forog: kénytelen volt-e Görgey feltétlenül letenni Világosnál a fegyvert, vagy sem?

A közvélemény Görgey Arthurt rögtön a világosi fegyverletétel után a legnagyobb bűnnel, a hazaárulással vádolta. A szabadságharcz életben maradt vezérférfiainak nagy része, főleg pedig a külföldre menekültek, szinte homlokára sütötték az árulás bélyegét.

Viszont pár év előtt, kétszáz és nehány egyén, kiknek nagy része szabadságharczunkban alantas szerepet játszott, ellentétbe helyezvén magát a közvéleménynyel, rehabilitálni igyekezett Görgey Arthurt az árulás vádja alól.

Ezek a jó barátok úgy tüntetik fel a volt dictator ügyét, mintha kortársai és politikai ellenfelei elsietett és rosszakaratú vádja sütötte volna rá a fővezér homlokára a bélyeget s mintha a nagy történeti katastrófának balrafordulásáért ő csak bűnbaknak, villámhárítónak lett volna a közvélemény elé állítva, nehogy a nemzet saját magában keresse és találja fel a valódi hibát, s ez által saját nemzeti életének fonala ketté szakadjon.[1]

Most legutóbb testvéröcscsének Istvánnak jelent meg három vaskos kötete. Ez a három kötet nem egyéb, mint az 1852-ben Görgey Arthur által kiadott «Mein Leben und Wirken in Ungarn» czímű munka bővített kiadása. Utóbbit a szenvedély és fájdalom befolyása alatt irta a fővezér. Amaz meggondolt, hideg, megfontolt fővel összeállított munka, melynek legnagyobb hibája, hogy szer-

[1] *Görgey Arthur*: Gazdátlan levelek. 4—5. lap.

zője egész három kötetén keresztül csalhatatlanságot követel a maga részére. Ha Görgey Istvánnak valamely adat irója nincs inyére, arra egyszerűen rámondja, hogy «tévedett», «nem emlékszik jól az eseményekre», «cserben hagyta emlékező tehetsége».[1] Ő azután mindenkit helyreigazít, mert egyedül az ő adatai hitelesek, az ő emlékezőtehetsége a legjobb.

S épen, mert az «1848--49-ből» czímű mű irója oly túlságig érdekelt fél, ezért nem lehet a munkát, mint történeti becsűt, legfeljebb csak mint okmánytárt figyelembe venni, még akkor sem, ha ténynek veszszük, hogy csakugyan István, az «öcs» irta a könyvet, s nem csak nevét kölcsönzé oda «Arthur bátyám»-nak.

Hogy Görgey István így irta meg könyvét, azon senki sem csodálkozhatik. A testvérnek, ugyanazon név viselőjének sokkal több van megengedve, mint másnak, de ép ezért lehet, sőt kell a testvér itéletére kevesebb súlyt fektetni.

Mert a történetiró itélete nem szorítkozhatik kiválóan az egyéni benyomásokra, legkevésbbé pedig a fiatal korban szerzett észleletekre. Csalékony eleme ez a megbirálásnak, melyben az ifjú kebel fogékonysága a pillanat hangulatával párosúl. Hát még ha rokon, sőt testvér mond itéletet a rokon vagy testvér cselekedetei felett, akkor lehetetlen be nem látni, hogy kevés történeti értéket tulajdoníthatunk az ily munkának.

Az tagadhatlan, hogy Görgey sokak előtt rokonszenves, de viszont kevés ember neve oly általánosan gyűlölt, mint az övé! Vannak feltétlen bámulói s a nagy

[1] *Görgey István*: 1848—49-ből. III. kötet. 358. lap. Továbbá III. kötet. 578. és 585. lapok, hogy többet ne említsek.

közönség elitéli. De viszont még az is, ki hazaárulónak tartja, megvetéssel tiltja meg gyermekének, «hogy ki ne ejtse azt az átkos nevet»,[1] még az is érdeklődve állott meg az egyszerű szürkeruhás arczkép előtt, mely nemrég a műtárlaton a nagyteremben ki volt állítva.

Minél inkább homályba van burkolva ez a meg nem fejtett történelmi rejtély, annál több okunk van arra, hogy helyes fogalmat igyekezzünk magunknak róla alkotni. Ezt csak úgy érhetjük el, ha hidegen, rokon- és ellenszenv nélkül veszszük bonczkés alá az adatokat. Bármiféle magánvéleményt tápláltam is kora gyermekségem óta a volt diotator felől, a midőn tetteit el akarom birálni, nem leszek elvakult. Sem érdek, sem szenvedély szemüvegén nem nézem. Ha ellenszenvem van tette iránt, ez az ellenszenv érvekre van alapítva. Az érvet ellenérv megdöntheti, leronthatja, s midőn én birálom, birálom tárgyilagosan, s nem fog befolyásolni sem a nagy tömeg alkotta vélemény, sem a rokonok és jóbarátok érzelemnyilvánulása.

E tanulmány nem legyezget senkit. Ha tárgyilagos szempontból az igazságot megmondja, megmondja esetleg némely helyen a legridegebben, ezt ne vegye senki személyeskedésnek, nagyjaink kisebbítésének, mert előttem Castellár szavai lebegnek, hogy: «a mi kitünő van minden pártban, az a haza dicsőségéhez tartozik, s nincs jogunk nagy szellemeinket lábbal tiporni, mint a hogy Shakespeare Opheliája abban keresi örömét, hogy széttapossa koszorújának rózsáit.»

*

[1] *Görgey Arthur*: Még egyszer Görgey és Kossuth. Budapesti Szemle. 1881. májusi füzet 163—164. lapok.

Görgey egyénisége talány. Talány volt nemcsak a szabadságharcz alatt, de az maradt azóta is.

Kedélyhullámzása legellentétesebb magatartásra ragadja. Roth és Philippovics elfogatásánál, Zichy Ödön kivégeztetése alkalmával, Schwechatnál s midőn Vetter visszalépése után fővezérré lesz kinevezve, buzgó hazafi és magyar.

Ellenben Vácznál felülkerekedik benne az osztrák katonatiszt s békülni óhajt az uralkodó házzal, csak azért, hogy márczius 22-én Szemere Bertalanhoz intézett levelében tiltakozzék a béke ellen s alkalma legyen magát minden forradalmi árnyalatnál túlzóbbnak tüntetni fel, emlegetvén e levélben a «nyaktilót» mint egyetlen és utolsó mentő eszközt.

Gyűlöli az osztrákot szíve legmélyebb rejtekéből s megveti oly annyira, hogy a fegyvert nem hajlandó előtte letenni. S mégis, midőn Klagenfurtba internálják, nem habozik a gyűlölt, megvetett osztráktól évdíjat kérni; sőt az évi apanage fölemelését sürgetni.[1]

Jószivű, és egyúttal kegyetlen egész a szívtelenségig: egyszerű és fényűző.

Megosztja katonáival utolsó falat kenyerét, egy kulacsból iszik a honvéddel; együtt fárad és alszik velük; egyszerű bekecsben jár télen, atillában nyáron s ez által megnyeri hajlamukat. Hogyne lenne puritán! De fényes lakomákat rendez tisztjeinek, végig nézi azok tivornyáit: és Komáromnál már skarlátvörös, aranynyal sujtásozott tábornoki egyenruhában jelenik meg s vezeti tűzbe huszárjait. Tetszeleg magának azzal, hogy gróf Stahremberg Pista a kocsisa, midőn ő sebesülten fekszik a kocsiban.

[1] *Görgey Arthur:* Mein Leben und Wirken in Ungarn. Vorwort.

Tétováz, hogy veszni hagyja-e Lipótvárt, melyben hajdani testőrbajtársa Mednyánszky László az alparancsnok, fél, hogy az osztrákok kezébe kerülhet, és viszont összevagdaltatja huszárjaival másik testőrbajtársát, Udvarnoky Gézát Mezőkövesden holmi csekély kihágás miatt, csakhogy megbámulják benne az erélyes, hajthatlan, merev vezért. Kérlelhetlen szigorral löveti főbe Selmeczbányán a 10-ik zászlóalj egy közlegényét, ki botbüntetésre itélt bajtársa érdekében szót emel s a végrehajtás ellen tiltakozik; és ellágyúl a szive, midőn a czirkáló honvédcsapat orrát és füleit levagdaló tót parasztokat kellene teljes szigorral büntetni s ezeket, egynek kivételével, végig botoztatva hazabocsátja.[1]

Embergyűlölő a legridegebb kegyetlenségig s gyöngéd egész a legédesebb vonzalom mélységeibe merülve. Július 2-án Komáromnál a Dom Miguel zászlóalj egy fiatal hadnagyának fejét a zászlóalj szeme láttára kardjával vágja végig, s ugyanott, midőn nem habozik honvédeit kartácsoltatni, érzelgőssé válik, s «megvillan fejében a gondolat,» hogy talán az ágyú saját öcscsét is «le találja teríteni.»[2]

Életmódját tekintve, puritán az egyszerűségig; nem iszákos, és Damjanichchal mégis versenyt iszik pálinkát.

Egyenes lelkűnek, nyilt, katonás jellemnek tünteti fel magát mindenki előtt, s daczára ennek folyton fondorkodik. Nagyravágyó és bosszúálló, egy szóval Görgey Arthur regényes vegyüléke a buzgó magyar hazafinak és a vándorlás közben elpottyantott Soldatenkindnek.

Telve volt vágyakkal és törekvésekkel a fölfelé hala-

[1] *Görgey* István: 1848—1849-ből. I. kötet, 200—201. lapok.
[2] Ugyanott. III. kötet, 9—10. lapok.

dás iránt. Birt vakmerőséggel és mint a következmények megmutatták, bőségesen meg volt áldvá a cselszövéshez szükséges képességgel is.

*

Görgői és toporczi Görgey Arthur 1818-ban született Toporczon, Szepesmegyében.

Ott fent, a Kárpátok között van a Görgey-család fészke már évszázadok óta. A Görgey-család egyike a legrégibb magyar családoknak. Családjáról elmondhatja körülbelől azt, a mit gróf Halville mondott egy fiatal gárdahadnagynak, kinek, midőn ez azt állítá, hogy Svájcznak nincs régi nemessége, a gróf így válaszolt: «De igen van, az *én családom s a Habsburgoké*, kik most a német császári trónon ülnek. Önnek bizonyosan oka van saját családját előbb említeni? kérdé tovább a hadnagy. Igen uram, válaszolá a gróf méltóságteljesen, van okom: mert a Habsburg-család egyik őse az ősapám apródja volt.[1] Az egész Görgey-fajnak katonai jellege van. Ősei közül néhány kiváló szerepet játszott hazánk történetében. Nevezetesen egyik elődje, Arnold, mint a szepesiek grófja. IV. Béla király alatt, a tatárjárás idejében biztos menhelyet nyújtott a menekülőknek. A «Lapis refugii» falai alól véres fejjel verte vissza az arra kalandozó tatárhordákat. Az Árpád-ház férfiágának kihalása után egy másik őse, István, Róbert Károly oldala mellett harczolt trencséni Csák Máté ellen. Nagyatyja mint kapitány esett el

[1] Madame Campan Memoiren. III. kötet, 158. lap.

[2] Heinrich Ritter von *Lenittschnigg:* Kossuth und seine Bannerschaft. I. kötet, 62—63. lap.

a franczia hadjáratban.[2] Ugy ő, mint testvérei tetszelegve hasonlítják össze Görgey visszavonulását a bányavárosokba trencséni Csák Máté hadviselésével.

Görgey Arthur 1832-ben lépett mint hadapród egyik sorezredbe. Majd a tullni utásziskolába került. 1837-ben mint alhadnagy lépett a testőrségbe. 1842-ben főhadnagy lett a 12-ik huszárezredben.

Görgey csendes volt, magába zárkozott, szótalan. Ekkor állott be az a fordulat, mely ép oly befolyással birt egész életére, a mily végzetessé vált a magyar szabadságharczra. Boldogtalan ezredese elég megátalkodott volt bizonyos szolgálati ügyben «Arthur főhadnagygyal» nem egy nézeten lenni, ezért utóbbi beadta lemondását s kilépett az osztrák hadsereg kötelékéből.

Katonai minősítvényi táblázata egyike a legérdekesebbeknek. Dicsvágyó és mégis szerény. Jó lovas, nem iszákos, nem kártyás, nem adósságcsináló, nem veszekedő. A tudományokat kitüntetéssel sajátítá el.[1]

E minősítvényi táblázat szerint pontos, munkát kedvelő volt s gyors, világos felfogással birt. Szigorú, lelkiismeretes; egy szóval osztrák kaptafára ütött tisztnek vált be. És viszont, a szenvedélyek közül ép a legveszedelmesebbet észlelték Görgey Arthurnál: *a dicsvágyat!*

Hideg, nyugodt s gúnyoros tekintetéből csak egy meggyőződés rítt le: az önhittségé, az elbizakodásé.

Arról a kerek kopasz fejű, szemüveges, rövidhajú, hegyesszakállú férfiúról, kinek ajkán csak elvétve láttunk mosolyt, senki sem gondolta volna, hogy a dicsvágy ördöge lakik bensőjében.

[1] *Gelich* Richard: A függetlenségi harcz története. I. kötet, 235. lap.

Szótlan, hév és szívnélküli feljebbvaló volt, s a tűzben hidegvérű. Görgey Arthur a magyar tiszteknek egy egész nemzedékét képviselte. Azokét a tisztekét, kik osztrák szolgálatban, vagyon, befolyás és mágnási korona nélkül béke idején nem tudnak még csak őrnagygyá se lenni. Azt az osztályt, mely szélcsendben zaj és feltűnés nélkül tűnik el a nemzet tengerének csendes hullámzása között.

De nem csak a rang, vagyon és befolyás hiánya volt oka annak, hogy nem haladhattak, hanem az is, hogy magyarnak születtek. Hisz gróf Széchenyi István előléptetése is megakadt katonai pályáján, s ő nem birván az őrnagyi rangot elnyerni, e felett való elkeseredésében ezt irja naplójában: «Szerencsétlen ország, a hol a haza benszülött gyermekei, kik hazaszeretettől égnek, pénzzel kénytelenek előmenetelöket megvásárolni, ha nem akarják, hogy jött-ment idegenek elejökbe lépjenek».

Görgeynek csak alkalom kellett. Tetterejének szinpadra volt szüksége, hogy katonai tehetségét tündököltesse.

És sajátságos! Görgey csalárd úton nőtt nagyra, s még sem szokták őt csalárd embernek nevezni.

II.

A mikor Görgey az osztrák hadseregből kilépett, Prágába ment. Ott a vegyészetet tanulmányozta. A szabadságharcz kitörése már itthon találta. Mikor 1848. május végső napjainak egyikén Vasvári, Petőfi és Irányi a múzeum magaslatáról szónokolnak a néphez, Magyarország későbbi dictatora ott hallgatja testvéröcscse, István társaságában, ismeretlenűl, senki által körűl nem rajongva, nem ünnepelve. S megvillan agyában a gondolat, hogy hisz az az egyik népszónok ott fenn a magaslaton, kit a tömeg éljenez, «a mi toporczi protestáns lelkészünk fia».[1] Megvillan az is, ha a toporczi egyszerű lelkész fiát így ünnéplik, miért ne lehetne ünnepelt, körűlrajongott egyén ő is!

Az alvidéken már javában folyt akkor a szerbek ellen a küzdelem. Igaz, hogy meddő volt. A tisztek zúgolódtak a parancsnok ellen s gyanúsították. Kökényessy Szaniszló őrnagyot, ki előbb kapitány volt Jászberényben a nádorhuszárok toborzó telepénél s mint őrnagy ment Verbászra, felküldték a tisztek Pestre, hogy tegyen jelentést Kossuthnak a főparancsnok magatartásáról.

[1] *Görgey* István: 1848—1849-ből. I. kötet, 12. lap.

— Kit tudna őrnagy úr, a ki képes ellenőrizni Bechtoldot? kérdé Kossuth Kökényessyt.

— Tudok egy embert, viszonzá Kökényessy, a ki valamikor főhadnagy volt s most vegyész Prágában. Ez Görgey Arthur. Ő legjobban megfelelne e feladatnak: az a kérdés, elvállalná-e?

Görgey Arthur nevét tehát Kökényessy említette legelőször Kossuth előtt. S Görgey hajlandó volt belépni a honvédségbe. Először is a győri 5-ik honvéd-zászlóaljhoz lett kinevezve századosnak.

Győrbe érve, rögtön kifogása volt feljebbvalói ellen. Rangidősb századosáról azt észlelte, hogy «csak szellemileg képtelen állomása betöltésére»: a zászlóalj-parancsnok erkölcsileg is az. Utóbbiról úgy beszéltek Pesten, «mint általánosan ismert uzsorásról».[1]

Később gyutacsgyárat rendezett be; majd őrnagygyá neveztetvén ki, mint ilyen Szolnokra ment szervezni. Már itt csalódott honfitársaiban, nem találta eléggé nagynak polgártársai lelkesedését.

Mint őrnagy segített Perczel Mór ezredesnek Roth és Philippovics horvátjait elfogni. Ez volt Görgey első katonai fellépése a szabadságharczban.

De már itt is bebizonyítá, hogy feljebbvalót nem akar ismerni maga felett. Mint csapatparancsnok nem tett jelentést főparancsnokának, Perczel ezredesnek. Perczel már ezt árulásnak nevezte s azzal fenyegetőzött, hogy elfogatja s főbe löveti Görgeyt.

— Hunczut gazember, a ki nekem azt mondja! viszonzá Görgey, s a jelen volt tisztek, Kökényessy, báró

[1] *Görgey* Arthur: Mein Leben und Wirken in Ungarn. I. kötet, 2. lap.

Meszéna s a többiek alig birták a két dühös ember között az összekoczczanást elsimítani. Ekkor mondá neki Perczel Mór: «Előérzetem súgja, hogy ön szerepet fog játszani hazám történetében, de jegyezze meg, hogy szívtelen ember valódi nagy ember nem lehet soha.»

Akkor szerencsére lecsillapodtak a felkavart hullámok, de a keserűség, a harag örökre ott lángolt, ott lappangott mind a két férfi szivében.

Sohasem bocsátottak meg többé egymásnak!

*

Ekkor az országban már minden lázas állapotban volt. Oly gyorsan, oly rohamosan követték az események egymást, hogy itt csak dióhéjban lehet róluk megemlékezni.

Ott van például a budai főparancsnok ellen megkisérlett macskazene s annak véres kimenetele; a sasos czímerek s a feketesárga szinek ellen indított irtó hadjárat. Ugyancsak ekkor tájban szánta rá magát Széchenyi István is arra, hogy elhagyja Budapestet s elinduljon végzetes útjára Döblingbe. A jó öreg, de határozatlan jellemű Mészáros Lázár is átveszi a hadügyi tárczát s elég jellemzően hadügyminiszteri szereplését békítésen kezdi; kibékítvén a napisajtót a tisztikarral, ezeknek nem levén dolguk, egymás között czivakodtak. Perczel Mór a képviselőházban hevesen kikel az alvidéki hadviselés miatt; árulást emleget, mire egy ottani tiszt, Chotek kapitány párbajra hívja ki. Egyiköknek sem történik baja. A nádor, mint az ország főkapitánya, táborba száll s felszólítja a bánust értekezletre. A bánus komédiát játszik, mire a főherczeg faképnél hagyja az országot.

Kossuth ezalatt bejárja Kőrös, Kecskemét, Czegléd, Abony és Szolnokot s népfölkelést hirdet, ezalatt egy Lipcsében tartózkodó hazafi, Hertelendy Miklós ajánlatot tesz neki, hogy ott Lipcsében, a magyar ügy érdekében német legiót fog toborzani. Egy Prágában lakó osztrák őrnagy szintén megsokalja az alvidéki viszás harczokat, s Kossuthot észszerűbb katonai administratióra figyelmezteti. nem különben jelzi azt is, hogy «Nádossyban a magyar kormány nem bízhat meg».[1] Ezalatt az állampénztár teljesen üresen áll, bár a nemzeti adakozások gyülekeznek a haza oltárán. Az országgyűlés végre megembereli magát, szembeszáll a koronával s Ferdinánd manifesztumát törvénytelennek jelenti ki. Jellasich, a teljhatalmú bánus nyomúl előre, s a másik teljhatalmú biztost, Lamberg grófot a Duna hidján meglyncheli a nép.

Arra a hírre, hogy Jellasich a főváros felé közeleg, Makk József tűzmester is abbahagyja az ujonczok oktatását az Ujépületben, s kijelenti a «Márczius tizenötödiké»-ben, hogy képes megvédeni a fővárost tüzéreivel a horvátok ellen. Rejtélyes férfiú ez a Makk József tűzmester. Az ember még ha akarna sem tud reá haragudni. Mily rövid út a tűzmesterségtől az ezredességig! Mily rövid idő telik el a közben, hogy Komárom várában Meszlényi Jenő alezredes báró Majthényi tábornok fejéről az őrség jelenlétében leüti a díszcsákót s Makk ezredes ezt lábával tovább rugja, miután tiszttársai megragadják kezében kardját. Abban a «hatalmas kézben», melyet egy honleány. Szulyovszkyné rögtön, nyilvánosan megcsókol, mert «az a kéz ragadta ki az ármány torkából Komárom várát s tartá meg a nemzetnek». Mily rövid idő telik el addig a

[1] Vörös Antal-féle kéziratgyűjtemény a Nemzeti Múzeumban.

perczig, míg Makk ezredes Komárom börtönébe kerül, mint áruló!

És mily hosszú ideig bolyong azután szerte a három világrészben, attól az időtől kezdve, mikor korbácscsal kezében kényszeríté Komárom vára parancsnokát, Klapka Györgyöt,[1] hogy összeesküvő társát, a várat feladni nem akaró Thaly Zsigmond ezredest bocsássa szabadon, bolyong Kiutahiától kezdve egész az amerikai lakatlan pusztákig, hogy azután beteg barátja ágya mellől a sárgaláz őt, az ápolót ragadja el.[2]

De térjünk vissza a lázban levő fővárosba!

A legnagyobb izgalmak közepett, mint bomba csapott le Pesten az a hír, hogy egy ismeretlen honvéd őrnagy, «valami Görgey», ki eddig Prágában «chemicus» volt, a Csepel szigeten Zichy Ödön grófot statárium útján kivégeztette. Legyen valaki bármennyire ellensége a halálbüntetésnek, mégsem fogja tagadhatni, hogy háborúban jogosúlt a kivégzés. Jogosúlt, mert a viszonyok kivételesek, s az eljárás nem a rendes büntetőjog, hanem a «jus belli» alapján hozatik, mely elteszi útból a társadalomra veszélyes egyént, hogy megmentse a magát védelmező társadalmat. Ez esetben egyesek megsemmisítése a természet törvénye nevében történik, mert a közjó követeli az elrettentő példa adását. Görgey utólag hosszasan mentegeti e tettét. Nézetünk szerint az itélet a «jus belli» alapján hozatván, jogos volt.

Ez a kivégeztetés alapította meg Görgey későbbi hír-

[1] Id. Szinnyey József: Komárom 1848—49-ben. Hazánk. 1886. szeptemberi füzet, 534. lap.

[2] *Rózsaffy* Mátyás: Hazánk. 1887. júniusi füzet, 65. s következő lapjai.

nevét, mondhatni, ez szerezte meg neki pillanatnyi dictatorságát.

Ilyen rideg, erélyes katonai parancsnok kellett azoknak, kik Mészároson már kezdetben észrevették, hogy nem eléggé ruganyos és mozgékony arra, hogy egy forradalmi hadsereg főparancsnoka lehessen.

Ez azután az ember, a ki még egy grófot is fel mer akasztatni, gondolták azok, kiket nemes ifjú tűz, a forradalmi eszmék költői buzgalma lelkesített. Még akkor a későbbi ármánykodásoknak nyoma sem volt. A kétlakiak elhúzódtak odujokba, a nyulak külföldre, vagy legalább is Ausztriába menekültek. Itt biztonságban érezvén magukat, bátran nyilatkozhattak a haza és alkotmány ellen, mint tette gróf Pálfy Mór is, ki Schönbrunnból jelenté ki, hogy «nem ismer sem magyar alkotmányt, sem Magyarországot».

A hazafiatlan, gőgös ember! Utánozta a czigányt, ki köpenyeg alól mutat fügét. De bűnhödése nem maradt el; mert tiz és nehány évvel azután kapja meg e nyilatkozatára a méltó feleletet a vértanu-miniszterelnök bátor lelkű leányától, ki nyilvános bálban fordít hátat az őt megszólító hatalmas helytartónak, így fejezvén ki megvetését Pálfy és azon társai ellen, kik a muszkát behivták.

Szerencsére kevés ily magyar ember akadt abban az időben. A képviselők, kik helyt mertek állani s a kormány tagjai, mind egészen tiszták voltak és nemesek önzetlenségük és hazaszeretetük teljében. A nagyravágyás, féltékenykedés és irigykedés szelleme még nem szállotta meg őket; magukért semmit sem kivántak, mindent a szabadságért, az alkotmányért tettek. A nepotismus csak később üté fel fejét.

A mint Görgey gróf Zichy Ödön kivégeztetése után első alkalommal Pestre jött, rögtön fölkereste Kossuthot

s jelenté neki, hogy magával hozta a Zichy Ödön-féle gyémántokat.

Miként, miként nem, szóba jött a katonák politizálása, a vége az volt, hogy Görgey Kossuthhoz fordulva, kérdé:

— Ön fél a mostani katonai parancsnokok politikai nézetétől? Véleményem szerint a katona általánosságban nem törődik a politikával. Azt teszi, a mit neki parancsolnak, határozott rendeleteket kér s azt követeli, hogy feljebbvalója határozottan lépjen fel. Ez áll a tisztről ép úgy, mint a közkatonáról.

És ugyanaz a férfiú, ki első politikai hitvallását ily módon adja tudtára feljebbvalójának, később maga kezére kezd politizálni, élére áll az engedetlen, politizáló, lázadó tiszteknek, sőt ő lesz azok éltető lelke.

Jellemző Görgeynek ez a magatartása. Mikor a fentebbi nyilatkozatot tette, még csak egyszerű törzstiszt, s már számító, alázatos, behízelgő és képmutató; ha nem ez lett volna, miért jelenté ki, «hogy a katonának, legyen az tiszt, vagy közember, nem szabad politizálni».

Kossuth egy pillanat alatt el lett ragadtatva általa, s bizalmának tanújelét adandó, tudatta vele, hogy a honvédelmi bizottmány nem bízik Mógában és környezetében, nem tartja őket elég jó hazafiaknak; egyúttal fölkérte Görgeyt, kémlelje ki Mógát, nem-e áruló?

Mógára vonatkozólag Görgey Arthur ezt jegyzi meg: Megvallom, nem értettem egyet Mógával, de inkább hittem, hogy ostoba, mint hogy áruló. De nem tartottam az árulást sem lehetetlennek.[1]

Kossuth azon intézkedéséből, hogy Görgeyt Móga

[1] *Görgey* Arthur: Mein Leben und Wirken in Ungarn. I. kötet, 56. lap.

mellé rendelte, világosan kitűnik, hogy a kormány már ekkor bizalmatlan volt a rendes katonasággal szemben, illetve nem bízott a vezényletben. S a naponként fokozódó gyanakodás az idegen tisztek eltávolítását követelte. De e tiszteket állásaiktól megfosztani nem lehetett. Hogy tehát a konkoly külön válhasson a tiszta buzától, annak a módját is kitalálták az által, hogy megengedték a rendes hadseregbeli katonáknak a honvédzászlóaljakba leendő átlépést.

*

A tiz hónapig tartó hadjárat tulajdonképen Schwechatnál vette kezdetét. Az osztrák hadsereg előtt a nemzetőri csapatok nem álltak helyt. Már ekkor bebizonyúlt, hogy a nemzetőri csapatok nem valók egyébre, minthogy a rendes katonaságot is megzavarják.

De nemcsak Schwechatnál volt ez így! Valljuk be az igazat, így volt ez az egész országban. Szabadságharczunk szerencsétlen kimeneteléhez nagyban hozzájárult a nemzetőrség magatartása.

A nemzetőröket előőrsi szolgálatra ép oly kevéssé lehetett alkalmazni, mint rendes ütközetben, avagy sánczok ostrománál. Ők határozottan kimondták, hogy nem akarnak «kenyeres pajtásaiktól (a kik a kenyeret s eleséget hordták utánuk) megválni s nem állnak a külső sánczba. Küldjenek a tisztek oda rendes katonákat, mert «a nemzetőr nem arra való, hogy bőrét a vásárra vigye».[1]

Igy gondolkodott 1848-ban a nép, melyet a nemesség befogadott az alkotmány sánczaiba. Ebből magyarázható meg azután, hogy a szabadságharcz végén a magyar

[1] *Vetter* Antal: Az 1848–49-iki szerb támadás. Hazánk. 1887. májusi füzet, 388-ik lap.

hadsereg összes létszáma alig ment 167,000 emberre. Midőn az első honvédzászlóaljakat alakították, az intelligentia, a nemesség sietett beállani, de a nép, az nem «igen akarta bőrét a vásárra vinni».

Volt olyan eset, hogy a toborzás első napján csak három egyén állott be.[1] Másnap ugyan teljes lett a kivánt létszám itt is, de jobbára intelligens fiatal emberek csaptak fel. A nép és a tekintélyes polgárság zöme nem érezte át a helyzet komolyságát és fontosságát, s a részvétlenség a szabadság ügye iránt nagy volt.[2] A kormány pedig nem a sorozást rendelte el mindjárt kezdetben, a minek előbb-utóbb okvetlen be kellett következni, hanem az első honvéd-zászlóaljakat önkéntesekből alakította. Tisztelet azon vidékeknek, melyek kivételt képeztek.

A törvény azon intentiója, mely a nemzetőrség felállítását czélozta, helyes lehetett, de a kivitelben magában nem voltak képesek egyebet produkálni, mint rendezetlen. szervezetlen, fegyelmezetlen népfölkelést. Néhol egyesek magukat kivételnek tartván, megtagadták a szolgálatot. mások pedig pénzen állítottak helyettest.

A hol az emberanyag meg volt, ott más hiány mutatkozott: nem volt lőfegyver, vagy ha volt, a hány ember, annyi szerkezetű puska, úgy hogy a töltényegység nem levén meg, kiki maga készíté töltényeit.

Gyakorlásról szó sem lehetett. Nem volt alkalmas tiszt, ki a nemzetőröket katonailag kiképezte volna. Legnagyobb baj volt az idő rövidsége. Azonfelül a hét éves

[1] *Rucky* László: Bem Erdélyben és a Bánátban. 9. lap. (A három jelentkező önkéntes Szatmáron a 12-ik zászlóaljnál: Maróthy János, Luzsénszky Lajos és Rucky László voltak.)

[2] *Görgey* Arthur: Mein Leben und Wirken. I. kötet, 132. és 195. lapok.

és napoleoni háborúk nemzedéke már kihalt, részben elaggott. A nemzet közszelleme nem volt harczias, a kor gyermekei nem levén hozzászokva sem a fegyverforgatáshoz, sem a hadi fáradalmakhoz. Ez a főoka, hogy a nemzetőrök hasznavehetetlen tömeggé silányodtak. «Nálunk katonáknál ez a szó «pecsovics» nem létezik, e helyett már «nemzetőr»-t használunk», irja valaki a «Márczius tizenötödike» augusztus 5-iki számában. Ez nem csoda! Akkortájban történt lent a Bácskában, hogy a nemzetőröket felszólították, ajánlkozzanak önkénteseként egy ostromrohamra, s 1105 szál vitéz nemzetőr közűl csak 81 vállalkozott önkéntesen, megjegyzendő, hogy ezek mind főtisztek voltak s nem a nép gyermekei.

Meggyűlt a baja Görgeynek is Schwechat alatt a nemzetőrökkel. Élénken jellemzi egy levelének alábbi kivonata azok magatartását: «A borsodi zászlóalj szolgálati ideje folyó hó 20-án járt le s ma már ötöd napja, hogy haza kivánkoztak. Csányi László királyi biztos úr megpróbálta őket szép szóval tovább maradásra birni, de biz ők másodszor is kijelentették, hogy egyáltalán nem maradnak; sőt azt is mondták, hogy minekutána eddig csak kisegítette az Uristen az ágyútűzből, ők nem lesznek bolondok a hátralevő öt nap kedvéért újra koczkára tenni kedves kis életöket».[1]

Ezeknek a viszás állapotoknak a hatása kiterjedt későbbre is.

*

Schwechat volt a magyar hadsereg első útvesztője. Bemenjen-e Ausztriába, felszabadítsa-e Bécset, vagy sem?

[1] *Görgey* István: 1848—49-ből I. kötet, 36. lap.

Ezen tanakodtak, ezen töprenkedtek. Győzött a czopf! ez egyszer nem a bécsi, hanem a különleges honi.

A szabadságharcz sorsát intéző férfiak ekkor a magyart annyira jellemző, az egész világtörténetben páratlanúl álló loyalitás benyomása alatt állottak. A király rendeleteit törvénytelennek jelenték ki, mégis a császár-király iránti tiszteletből s ragaszkodásból haboznak megtenni a döntő, elhatározó lépést. Az opportunismus felülkerekedett bennök, s nem merték átlépni a szomszéd határát. Azét a szomszédét, a ki leste, várta, hívta; s kinek ugyanaz volt az ellensége, a ki a magyarnak.

Nem tudták megállapitani, hogy semleges terület-e Ausztria, vagy sem, s van-e joga a magyar hadseregnek oda bevonúlni? Pedig váltig előttük volt a példa: Ha semleges terület, akkor Jellasich horvátjainak sem lett volna szabad oda menni; de miután az osztrákok a horvátokkal nem bántak úgy el, mint a kik semleges területet sértettek, tehát a magyaroknak sem volt okuk a semlegesség megsértésétől félni.

A szabadságharcz élén álló férfiaknak azonban az uralkodóház iránti tisztelet és hódolat a főjellemvonásuk. Ezt nem bírták levetkezni még akkor sem, midőn a nemzeti szellem nem «csinálódott», hanem azt a közvélemény erőszakolta ki. Ennek a tehetetlen «tedd ide, tedd oda»-politikának az egészségtelen gyümölcse nagyon is hamar megtermett, mert az egész mozgalom egyes emberektől lőn függővé téve, ép ezért sem kitartó gyökeret nem verhetett a nagy népzömben, sem eredményre nem vezethetett.

A katonaság pedig hozzászokott, hogy egy ember nevére esküdjék; s mert istenné vált vezére, épúgy engedelmeskedtek a legőrültebb, leghazafiatlanabb parancsok-

nak, mint a mily készséggel követé vezérét a harcz tüzébe.

Az uralkodóház iránti ragaszkodás kivetkőztette a szabadságharczot eredeti jellegéből, mert a nemzet nem bírt annak teljes tudatával, hogy sorsát saját kezében tartja.

Pedig egy nép, melynek vezetői a múlt előitéleteivel nem képesek szakítani, sohasem érheti el czéljait. Ha a cselekvés órája elérkezett, akkor szakítani kell a paragraphusokkal, s nem szabad a múlt iránt tekintettel lenni s az esetleges szükségest veszedelmes újításnak bélyegezni.

*

A polgári kormányzat, mely ekkor már kimutatta határozatlanságát s erélytelenségét, Móga helyére vezért keresett, ki a vert hadat rendbe szedje s magára vállalja a felelősséget a következményekért. A haditanácsban Görgey Arthur felállott s kijelentette, hogy felel mindenért s elvállalja a sereg vezényletét.

Képzelhetni, mily örömmel fogadták; úgy termett nekik ez az ember, mint a világosság első sugara a sötétségben. Az ajánlat elfogadható. Kossuth Görgey föllépése alkalmával már egy új történeti jelenetet látott a távol jövőben, melyben a határozott és puritán erkölcsű hazafi játszsza majd a főszerepet, minőnek magát Görgey Arthur mutatta.

Hisz Görgey volt az üstökös, ki a zűrzavarban feltűnt. Igen! keresztűl is csillogott azon a zavaroson; uralkodott katonáin; majd egy pillanatra polgáron és katonán. azután letűnt újra, örökre.

Görgey Arthurt nem kényszerítette senki, hogy át-

vegye a magyar hadsereg vezényletét. Ő saját jóvoltából vállalkozott arra: ő, ki nem volt tisztában azzal, katona-e inkább, vagy magyar. Az tudta abban a pillanatban, midőn a haditanácsban felállott, hogy magyar törekvéseiben, erényeiben, bűneiben.

Kossuth rögtön elfogadja Görgey ajánlatát; mert erélyes, energikus, tevékeny, mozgékony és hazafiasan lelkesedni tudó fiatal hadvezérre volt az ujoncz hadseregnek szüksége. S Görgeyben e kellékeket mind feltalálni vélte.

Hogy vállalkozhatott volna különben Görgey a Magyarország jogaiért küzdő sereg vezényletére, ha nem osztja azokat az érzelmeket, melyek e csapatokat áthatották? Hisz ő magyar születésű volt, nem «külföldi condottieri».

De meg az a ténye, hogy Zichy Ödönt felakasztatá, mintegy kezesség volt a magyar kormánynak arra nézve, hogy Görgey sorsát a függetlenségeért küzdő nemzetével egybekötötte.

A mint a katonai parancsnokságot átvette, a kormány a tiszta jellemű és önzetlen Csányi Lászlót, ki fiatal korában maga is katonatiszt volt, adta mellé polgári biztosúl. Görgey elég szerény beismerni, hogy ***ekkor még*** absolute semmi fogalma sem volt a politikáról.[1]

Több mint valószinű tehát, hogy az a proclamatió, melyet Görgey és Csányi Pozsonyban közzétettek, melyben kijelentik, hogy Magyarország ellen ármány koholtatik s «ők a magyar nemzet képviselőiben ismerik fel azon hatalmat, mely egyedűl intézkedhet törvényesen az alkotmányos Magyarország ügyei fölött», nem a Görgey, hanem Csányi László eszméje és fogalmazványa volt.

[1] *Görgey* A.: Mein Leben und Wirken in Ungarn. I. k. 116. lap.

Ez volt politikai programmja Görgeynek, mert ebben a kiáltványban a kormányra háruló felelősségből is «részt követel magának».

Ha azután levelezéseit és kiáltványait összehasonlítjuk, akkor tűnik ki igazán, hogy Görgeynek mily két, egymástól teljesen különböző politikai jelleme volt.

Mint osztrák katona és prágai vegyész minden valószinűség szerint végtelen keveset foglalkozhatott hazája belügyeivel, jogairól, törvényeiről fogalma sem volt; az új alkotmányos életet csak akkor ismerte meg, midőn Pestre jött. A népgyűlésekben hallott szónoklatok föllelkesítették s a szabadságharcz árja őt is elkapta s vitte magával. Nem lehet tehát kapkodásán valami nagyon csodálkoznunk.

A midőn szolgálatát felajánlotta a magyar kormánynak, nem volt tisztában azzal, mit cselekszik. Talán eszébe sem jutott, miért és ki ellen fog küzdeni.

Hogy a szabadság ügyét már kezdetben nem fogta fel komolyan, az kitűnik egy barátjához intézett bizalmas leveléből, melyben magát, rögtön Móga helyére történt kineveztetése után: «Ifjabb Don Quichotte»-nak nevezi.[1]

A harczi zaj hallatára fölébredt régi katonai természete s harczolnia kellett. Mindegy volt neki, mint a középkori condottieriknek, kik ma ennek adták el kardjukat, s ha szerződésük ideje lejárt, ép oly lelki nyugalommal verekedtek régi gazdájuk ellen, mint pár nappal előbb oldala mellett. Ha Görgey azt észlelte volna, hogy nem a magyar hadsereg, de az osztrák csapatok szűkölködnek tisztekben, ép oly nyugodt lelkiismerettel ajánlhatta volna fel szolgálatát az osztráknak, mint tette a magyaroknak; mert bármint szeretné is azóta a világgal elhitetni, neki

[1] *Görgey* A.: Mein Leben und Wirken. I. kötet, 119. lap.

akkor nézete, egyéni véleménye, meggyőződése, sőt kellő politikai tájékozottsága sem volt; hogy a hazaszeretet nem lelkesítette, azt későbbi tettei bizonyítják.

Abban az időben, midőn a Csányi által fogalmazott kiáltványt közzé tette, Csányi befolyása alatt állván, a polgári jellem volt nála túlsúlyban.

Görgey november 11-én így ir: «Kossuth elnök úr «*parancsára*» a magyar hadsereg egy részének parancsnokságát átvettem, s szent kötelességem arról gondoskodni. hogy becsülete szűzen fentartassék.»

Még mikor e levelet irja, a jó csíra, a magyar ember dolgozik bensejében. Ekkor még az az engedelmes katona, a ki vakon teljesíti «feljebbvalói rendeleteit» s nem okoskodik, nem politizál. A mit tett, *ekkor még* «Kossuth elnök úr parancsára» teszi, kiről elismeri, hogy «egyike a legnépszerűbb embereknek Magyarországon», bár a fölkelő sereget az osztrák tiszt szemüvegén nézi és birálja.

Az «egyszerű magánembernek» azonban, mint Görgey egyik levelében magát nevezi, a szeme csakhamar felnyílik. Már beleéli magát a politikába, felveti a dictatura eszméjét s Kossuthot biztatja, hogy ragadja kezébe a dictatorságot.

Ettől fogva azután egyre ingerültebb hangú leveleket ir Kossuthnak.

Kossuth ez időben vakon bízott Görgeyben, kiről a képviselőház előtt oly nyilatkozatot tett, melynél nagyobbat senki embertársáról nem tehet: «Becsületemmel állok jót, mondja Kossuth, hogy ha azt mondják neki: Uram. te többé nem leszesz főparancsnok, hanem közvitéz, a hazának ép oly hűen szolgálna».

Kossuth a szabadságharcz vezéreinek mindegyikéről. még talán az idegeneket sem véve ki, elmondhatta volna

ezt, mindenkire inkább alkalmazhatta e szép mondást, s ő ép arról mondta el, kire ez a mondás a legkevésbbé volt alkalmazható, a kire nem illett reá.

Ebből kitűnik, hogy Kossuth nemcsak hogy nem volt ellensége Görgeynek, hanem ellenkezőleg, a hol csak lehetett, tolta a szekerét.

És ugyan miért is lett volna Kossuth Görgeynek ellensége? Ki volt Görgey s ki Kossuth?

Kossuth az egész mozgalom éltető lelke, motorja: Görgey pedig csak egyszerű küllője, melyet maga Kossuth alkalmazott a kerékbe. Quietált osztrák főhadnagyból a magyar hadseregben ezredessé lépett elő; majd Kossuth az ismeretlen ezredest tábornokká nevezte ki; pedig Görgey ekkor még nem produkált semmit; fejét nem övezte győzelmi babér, s holnap a seregtől elmozdítva vagy áthelyezve valamely várba, vagy más csapathoz, a seregnél nélkülözhető s tiz mással pótolható volt.

Igaz, hogy rövid pár hét múlva már ez nem ment volna oly könnyen. De egy hónap alatt meg is változott ám Görgey Arthur nézete és magatartása oly mértékben. a mily mértékben tágúlt szellemi látköre a polgári viszonyok észlelése körűl.

Kossuth Lajos Csányi Lászlóhoz deczember 7-én intézett levelet, melyben tudatja utóbbival, hogy a trónváltozás folytán mily politika leend ezután követendő. Ez jó alkalom volt Görgeynek arra, hogy deczember 10-én a maga kezére kezdje csinálni a politikát, s kezdte azzal. hogy a feldunai hadsereg nevében kiáltványt adott ki.

E kiáltványban Görgey tiltakozik Ferencz József császár trónralépte ellen, s ugyancsak a hadsereg nevében kijelenti, hogy: «Magyarország törvényes függetlenségét és a magyar nemzet alkotmányos jogait az ország-

gyűlés parancsaihoz és az általa megbizott kormány rendeleteihez képest meg fogja védeni és óvni.»

Mire való volt-e kiáltvány? Volt-e erre szükség? Mire egyébre, minthogy a tábornok neve ismertebb legyen az országban. A feltűnési viszketeg s népszerűséghajhászat késztette őt arra, hogy kiáltványát közzétegye. Igaz, hogy a mai sajtóviszonyok, telephon, távirda s több eféle eszközök segélyével manapság Boulanger egész más fajta reklámot képes csinálni, de 1848 deczemberében, ha az akkori kort, viszonyokat és eszközöket összehasonlítjuk a maival, bátran egy szinvonalra helyezhetjük a két tábornokot. Mert arra a kiáltványra katonai szempontból absolute nem volt szükség. Hisz az ideig nem fordult elő, hogy a csapatparancsnokok a maguk szakálára a csapatok nevében politikai pronuntiamentókat tettek volna. Legkevésbbé volt joga Görgeynek ilyet tenni, miután ő az új társadalmi rendet, új politikai jogokat, sőt hazája alkotmányát is alig ismerte. És mégis a politikai bajok orvoslásán kezdte törni a fejét.

A csapatparancsnok vagy alá van rendelve a kormánynak, s ez esetben nincsen semmi szükség Görgey kijelentésére, hogy «a kormány rendeleteihez képest fogja védeni s óvni a hazát», mert tudja minden ember, hogy vagy engedelmeskedik a fölötte álló kormány rendeleteinek, vagy nem, s utóbbi esetben elpusztúl a sereg éléről.

De meglehet, és ez sokkal valószinűbb, hogy proclamátiója csak olyan előcsatározásféle volt, melylyel a tábornok ki akarta tapogatni a kormány gyengéit, illetve erélyét.

És ha ez volt a czélja, akkor megtudta rögtön, hányat ütött az óra. Mert a magyar kormány ekkor követte el az első hibát Görgeyvel szemben.

E proclamatióból kiolvashatta volna azt, hogy Görgey olyan tábornok, ki nemcsak seregeket akar vezetni, de nem akar maga fölött parancsolót tűrni, s keze hova előbb bele fog nyúlni a politikába is. Ekkor kellett volna komolyan figyelmeztetni, hagyjon fel a politizálással, ismétlődés esetén azt neki megtiltani. Ha ekkor sem engedelmeskedik vala, akkor rögtönösen áthelyezni valamely más hadtesthez, nehogy a feldunai hadsereg körében bálványnyá nőjje ki magát. Még ekkor is minden zaj, feltűnés és ellenszegülés nélkül ment volna az áthelyezés. A feldunai hadsereg egyszerű napiparancsban tudomásúl vette volna vezére változását, s Görgey ment volna minden szó nélkül, újabbi rendeltetési helyére. Az ily aprólékos dolgokra azonban akkor nem gondoltak.

Görgey hadtestével deczember 16—17-ike közti éjjel indúlt el Pozsonyból Mosony felé. Érdekes deczember 17-éről kelt s Kossuthhoz intézett levele, mely várható lett volna az osztrákok érdekében intervenáló Paskievicstől, de nem a nemzet életérdekeiért harczoló honvédsereg fővezérétől. A Magyar-Óváron keltezett levélben a többek közt ez áll: «Itt mindenesetre bevárom az ellenséget, ha csak meg nem kerül Kapuvárnak. Nézetem szerint Győrnél lesz a *döntő csata*. Egyébiránt meggyőződésem, *hogy Magyarország* (zárjelben: *lakosságának*) *legtöbb része meg nem érdemli, hogy csak egyetlen becsületes ember is feláldozza életét érette.* Hanem azért ezen meggyőződés sem engem, sem seregemet nem fogja elcsüggeszteni . . .»[1]

Deczember 19-én kelt levelét így kezdi: «Győrt körömszakadtig védelmezni fogom. De nekem az a nézetem, hogy Pestnek inkább van oka Simunichtól és Schlicktől

[1] *Id. Görgey* István. 1848—49-ből. I. kötet, 68. lap.

tartani, mint azon hadseregtől, melylyel én állok itt szemközt ..... maroknyi népemmel *Győrnél* leonidási harczot fogok vívni.»[1]

Viszont egy másik levelében arról értesíti Kossuthot, hogy serege ***harczképtelen***, de egyúttal azt kérdi a honvédelmi bizottmány elnökétől, ***vívjon-e*** döntő csatát Győrnél?

Eltekintve a fentebbi levelében kifejezett azon ferde nézetétől, hogy «Pestnek inkább van oka tartani Schlicktől és Simunichtól», mint azon hadseregtől, «mely vele szemben áll», a hadjárat bebizonyítá, hogy Görgeynek elég jól iskolázott katonai esze volt.

És mégis Görgey, kit sokan nagyon szeretnek egy napon emlegetni első Napoleonnal, ez a Görgey kérdezi Kossuthtól, a prókátortól, «***vívjon-e döntő csatát harczképtelen sereggel?***»

Hát mi akart ez lenni, ha nem a felelősség elhárítása? Ha sikerül a döntő ütközet, övé az érdem; ő választotta a harcz terét, ő vállalkozott döntő ütközetre harczképtelen sereggel, s a kormánynak csak jóváhagyását kérte ki. Ha nem sikerül, minek egyezett bele a kormány. Ő megkérdezte: «*ütközzék-e?*» de egyúttal tudatta azt is, hogy harczképtelen a sereg.

Görgey később teljesen környezete befolyása alá került. És ezért nem lesz érdektelen ecsetelni, milyen volt a fővezér első környezete. Ezt pedig senki sem jellemzi oly élethűen, oly találóan, mint a fővezér testvéröcscse. István, a következőkben: «Én, tudván, mikép Győrött a versengés Pusztelnik és Bayer közt a vezérkari teendők körüli személyes érvényesülés fölényére nézve a mint megint együvé kerültek, újra elkezdődött: Pusztelnik

[1] *Id. Görgey* István: 1848—49-ből. I. kötet, 76. lap.

mostani közönyös tétlenségét arra-leselkedésnek tartottam, hogy ugyan melyiköket fogja bátyám most «segítségül hívni», vagyis fog-e megint Bayerrel közvetlenül tanácskozni? És mikor azt hallottam, hogy Bayer meg a túlsó kamarában neki vetkőzve lefeküdt és ágyban alszik, fiatali tüzemben akkor éjjel mind a két embert *szivemből megútáltam.* Nekik most, egymás közti vetélyüket és minden kicsinyes önzésüket, hiúságukat és kényelmet feledve, mentől nagyobb a veszély, annál nagyobb odaadással sietniök kellett volna támogatni fölebbvalójukat annál inkább, mentül jobban hitték, hogy ez olyan igen rászorúlt. E helyett ők, úgy látszik nekem, azon bizván, hogy az általuk rosszalt határvédelemnek most csapatosan Arthur bátyám fejére szakadó végzetes következményeit ők előre megjósolták! — strájkolni akarnak.»[1]

Valóban a szerencse paripájára oly hirtelen felkapott parvenünek Washington jellemével kellett volna birnia, hogy ha ily átkos, versengző és hazafiatlan környezetben, hol az édes «én» van folyton előtérben a közügy, a közérdek hátrányára, ha ily környezetben nem ragadta volna el őt is a nagyravágyás ördöge.

Görgey már akkor, midőn a fentebbihez hasonló leveleket irt a kormányhoz, politizált. Az ily keresztkérdésekkel semmi egyebet sem akart elérni, minthogy a «czivilisták» gyengéjét kitapogatva, megtudja, mennyit merészelhet azokkal szemben. Nem akart mást, mint kitudni, van-e czivil embereknek is eszük, vagy a hadi zaj, a harczi lárma már egészen összezavarta elméjük fonalát? Kossuth a fővezér azon kérdésére, «vívjon-e döntő csatát Győrnél?» meglehetős diplomatice válaszolt, azt felelvén: «hogy

[1] *Görgey* István: 1848–49-ből. I. kötet, 80. lap.

helytelennek tartaná a hadsereg sorsát egy ütközetben koczkára tenni.»

E válaszból Görgey megérthette azt is, hogy ő a vezér, ő ismeri seregét, az ellenfél erejét, egyszóval az összes fenforgó viszonyokat, ha tehát bizik magában és seregében, ám tessék, ütközzék meg, de az erkölcsi felelősséget ne igyekezzék másra háritani. Esze ágában sem volt megütközni! csakhogy mint gyors és élénk felfogású ember, már ekkor előre és számítással dolgozott s mindent előrelátásból tett, hogy azután a következményeket később levonhassa.

Görgey belátván, hogy győri állása tarthatatlan, deczember 27-én megkezdte visszavonulását a főváros felé, s visszavonulása közben értesült, hogy legelső ellenlábasát s halálos ellenségét, Perczel Mórt az osztrákok megverték Moórnál. Perczel azon hiszemben fogadott el csatát, hogy Görgey támogatni fogja.

Nem tette!

III.

Sajátságos is ez a mi szabadságharczunk! Ha ridegen bonczoljuk az eseményeket, elhagyva a lelkesedésnek mesterségesen feltűzdelt sallangjait és czafrangjait; ha belepillantunk az egyes szereplők lelkületébe, s nem a nyilvánosság emberét tekintjük, hanem a valódit, otthon pongyolában bizony-bizony furcsa eredményre jutunk.

A hadsereg élén álló tábornokok azonosították sorsukat a nemzetével. Szivükön feküdt annak jövője, s igy nem csoda, ha a sereg győzelmeit saját győzelmeiknek, vereségeit saját hátrányaiknak tekintették.

E tekintetben is Görgey Arthur képez egyedűl kivételt.

Minden kornak, minden nemzetnek meg van a maga jellemzetes vétke, mely csaknem általánosan uralkodik az egész népességen. Egymást követő nemzedékek vétkeiket, hibáikat ruháikkal változtatják; s más-más nemzedéken más-más kinövést, ujabb hibát vagy vétket lehet észlelni. A magyar nem igy van. Az ő jellemzetes vétke, mely Schwechátnál habozóvá tette, tétlenségre kárhoztatá, illetve tetterejét megzsibbasztá, örökségképen száll egyik nemzedékről a másikra. E hiba, e vétek nem egyéb, mint a «túlloyalitás».

Görgey lelkületében, miközben seregével a fővárosba, s onnan Váczra vonult, ujabb változás állott be: Felülkerekedett benne a loyalitás.

Ez a rögtöni úr szine változása határozott befolyással volt a szabadságharcz sorsának eldőlésére. 1849 január 3—4 közötti éjjel kezdte meg a feldunai hadsereg visszavonulását a Duna balpartjára.

Pestről már a kormány, főleg pedig Kossuth elleni gyülölettel lelkében távozott. Mily méltatlanúl teszi Görgey Kossuthot minden egyes eseményért felelőssé, legvilágosabban kitünik abból, hogy még a Windischgrätz herczeghez menesztett békekövetség kiküldéseért is Kossuth ellen epekedik. Pedig e dologban legkevésbbé van igaza. Kossuth Lajos jelen sem volt azon az éjjeli ülésen, melyben határozatba ment, hogy békekövetség induljon Windischgrätz táborába megkisérleni a kiegyezést. Deák Ferencz kezdeményezte és intézte ezt az egész dolgot. Deák Ferencz előtt, és Csányi László jelenlétében említé fel az a honvédtiszt, kit katonai kiséret kirendelése miatt küldtek Görgey táborába, hogy a táborban nagy a neheztelés, «hogy a hadsereg megkérdezése nélkül akar az országgyülés alkudozni».

— «A hadsereg ne politizáljon!» mondá erre Csányi főkormánybiztos. [1]

De hát a hadsereg már ekkor politizált. Csányi László nem maradt Görgey seregénél, mint polgári biztos, s igy az egyetlen energikus ember, kit «Görgey tisztelt, mint fiú az atyját», az a befolyásos ember, kinek szavaira hallgatott, sem volt többé oldala mellett, s ő ez időtől

[1] *Csengery* Antal: Deák békekövetsége Windischgrätznél. Budapesti Szemle 1878. novemberi füzet 387-ik lap.

kezdve a legkülönfélébb érzelmek és befolyások játékszerévé vált.

A mint seregével Váczra ért, rögtön egy kiáltványt bocsátott ki a vezénylete alatt levő feldunai hadsereghez. E kiáltvány teljesen politikai jellegű, s egy hadtestparancsnoktól, ki akkor még sem győzelmet nem vivott ki, sem vezéri lángelméjét nem volt alkalma tündököltetni, nem egyéb, mint saját személyének előtérbe tolása.

Hisz Görgey kiáltványában oly dolgokat mond a hadseregnek, melyet az úgy is tud. Avagy talán csak nem akarja Görgey Arthur a világgal elhitetni, hogy csak egyetlenegy tagja is volt annak a feldunai hadseregnek, a mely ne tudta volna, hogy a császári osztrák hadsereg ellen harczol, illetve az elől vonul vissza? s hogy nagyon is elérkezett az az idő, midőn Magyarország alkotmányos jogait fegyverrel, s nem proclamátiókkal lehet megoltalmazni?

Bizony ezt mindenki tudta igen jól. Sőt többet is tudott. Tudta azt is, hogy 1848 előtt, az osztrák hadseregbe sorozott magyar katona, a hadsereg valódi emberanyaga nem volt más, mint annak az osztrák hadseregnek a páriája. Oly pária, kivel a tisztek nagyrésze béke-idején csak azért, hogy unalmát elüzze, baromi módon bánt.

A közkatona a nép gyermeke. Benne a nép érzelmei ébredtek fel, a mint az alkotmányos haza katonáját a honvédet meglátta. A két testvér, az osztrák hadseregben szolgáló magyar katona és a honvéd felismerte egymást; kicserélték nézeteiket, érzelmeiket, stb. érezték, hogy mindketten egy sokat szenvedett anyának, a hazának gyermekei. Ennek a baján óhajtottak ők segíteni. «A haza veszélyben forog!» jelszó alatt szöktek vissza Magyaror-

szágra a külföldön állomásozó huszárok. A határon túl levő egyik huszárezredtől sem intéztek előbb kérdést Görgey tábornokhoz az iránt, «hogy mit szól majd hozzá. dicsőségesen uralkodó Ferdinánd alkotmányos királyunk. ha mi, külföldön állomásozó huszárok a veszélyben forgó háza védelmére hazaszökünk, a faképnél hagyván sárga-fekete béllésű tisztjeinket?»

Az lehetetlen, hogy Görgey közkatonáinak érzelmeit. meggyőződését és rajongó szeretetüket a magyar haza iránt ne ismerte volna. És ő, ha magyar, hazafi, s valódi híve a szabadság ügyének, ha őszintén, szive mélyéből óhajtotta volna az ügy diadalra jutását, akkor figyelembe sem veszi, ha nehány osztrák érzelmű tiszt elhagyja seregét. Sőt örülnie kellett volna, hogy megtisztíthatja seregét az oly kaliberü tisztektől, a kik, mint később a következmény be is bizonyította, nem voltak egyébre alkalmasak. minthogy a sereget demoralizálják. Az oly kaliberü tiszt «uraktól», kiket csata alkalmával «szuronynyal kellett a temető árkából kilökdöstetni».[1]

Azoktól a tisztektől, kik dőzsölni jobban tudtak. mint becsületesen szolgálni, s kiknek láttára vált közmondásossá: «Csatának kell valahol lenni, sok tisztet láthatni a városban!»[2]

Volt seregében felesszámú megbizható altiszt. Azokból lehetett volna jeles tiszteket képezni, s főleg olyanokat. kik jóérzelmű, hazafias katonák, s valódi hivei annak az ügynek, melyért küzdeni kellett. Az nem lehet mentség. hogy nem volt nekik főtiszti qualificatiójok, hisz az osztrák katonai szabályok értelmében ő maga még csak őrnagyi

[1] *Figyelmező*: 1849. 13-ik szám.
[2] *Mészáros* Lázár: Emlékiratai I. kötet, 335. lap.

qualificatióval sem birt, nem hogy ezredesi, vagy épen tábornoki qualificatiója lett volna. De Görgeyben, — mint fennebb említém, — már akkor felülkerekedett második természete. Kezdett ellenségévé válni annak az ügynek, melyért harczolt, s viszont vonzódni azokhoz a «kamerádokhoz», kik ellen küzdenie kellett volna.

Hogy nádszálként ingadozott, s Buda felé vonulva nem tudta mi tevő legyen, kitűnik Bikkessyhez intézett leveleiből. Egyikben, — mely 1848. deczember 29-én Felső-Gállán kelt, — ezeket irja utóiratban: «Nagyon csodálnám, ha még a nemzet bizodalmát birnám; *a nemzet legalább az enyémet már rég elvesztette*, s csaknem azt hiszem, hogy hadseregem és enmagam részére nem marad egyéb hátra, *mint becsületes halál a csatatéren Buda előtt*».

A másik levél a következő napról decz. 30-áról van keltezve Bicskéről, s ebben az előbbivel homlokegyenest ellenkezőket irja az alábbiakban: «Nézetem szerint be kell várnom és visszavernem az ellenséget; mentül beljebb az országban, annál nagyobb kilátással; de természetesen tekintettel arra, *hogy ne közvetlen a főváros tövében történjék.*»[1]

«Leonidási halál Győr alatt»; kérdés Kossuthhoz, «vívjon-e döntő ütközetet?», «becsületes halál a csatatéren Buda előtt,» s végre az ellenség visszaverése, «de nem a főváros közvetlen tövében,» mindezek arra mutatnak, hogy Görgeynek absolute nem volt semmiféle előre készített terve, hanem esetről esetre tette meg sakkhuzásait, s nézete, véleménye, meggyőződése egyik napról a másikra a legalaposabban változott.

[1] *Görgey* István: 1848—1849-ből I. köt. 86. lap.

Igy magyarázható meg a váczi kiáltvány is! Ha önmagába zárkozott, rideg természetét vizsgáljuk, akkor ezen proclamatión legkevésbbé sem ütközhetünk meg. Görgey Arthurt a multaknak sokkal erősebb köteléke fűzte az osztrák császári sereghez, mintsem ketté ne szakította volna azt a zsenge és uj fonalat, mely őt még csak néhány hónap óta fűzte Magyarországhoz, a melynek utóvégre is fia volt.

De e tényből eltekintve Görgeynek nem volt joga arra, hogy váczi kiáltványát kiadja. Mily jogon kritizálja ő, az alantas tábornok, a felette álló honvédelmi bizottmány magatartását?

Joga erre nem volt! ok, a sértett katonai ambitió, s a féltékenykedés azok ellen a polgári vezetők ellen (Deák Ferencz és Battyáni Lajos), kik a hadsereg tudta, beleegyezése nélkül mentek Windischgrätzhez alkudozni. A Deák Ferencz-féle békekövetségre volt válasz a váczi proclamatió.

A váczi kiáltvány közzétételére Görgey azáltal érezhette magát feljogosítva, mert addigi proclamátióit szó nélkül hallgatta el a honvédelmi bizottmány. Látta, hogy azok gyengék, s érezte, hogy ő az erős.[1]

Jól tudta, hogy a meddig ő támadja, ő kritizálja, kárhoztatja a polgári kormányzat tetteit, addig ezek vele szemben meglapulnak, s nem fog a honvédelmi bizottmányban férfi akadni, a ki elég bátor leend felállani, s kimondani, hogy az ily «Görgey-féle» katonai üzelmeknek véget kell vetni. Tudta, hogy ilyen ember nem akad, mert az ily felszólalásra az lett volna az első kérdés: Hogyan,

[1] *Gelich* Richárd: Magyarország függetlenségi harcza 1848/49-ben. II. köt. 180—181. lap.

miként vessünk ezeknek véget, s vegyük elejét a továbbiaknak? És ekkor esetleg ép a felszólalónak kellett volna arra vállalkozni, hogy Görgey táborába menve, a tábornokot intimusai, tiszti kara és katonái körében elfogja. De senki sem akart ugy járni, a mint járt a Dumouriez elfogatására kiküldött négy konvent tag.

A váczi kiáltvány szelleme olyan, melyet egy erélyes kormány sem tűrhet el tábornokától, legkevésbbé pedig egy önvédelmi harcz élén álló kormány, melynek az események sajátosságánál fogva már első feltétele az erély.

Igaz, hogy Görgey védői azt tüntetik fel Kossuth első és legnagyobb bűneül, hogy Görgey váczi kiáltványát nem tette magáévá, s nem hirdette ki Debreczenben.[1]

Ebből a nevetséges vádból folyik a másik. Azért is Kossuth a bűnös, mert Ivánka Imrét Párendorfba küldvén követségbe, ezt lefülelték Jelassich horvátjai. Ha Kossuth nem küldi Ivánkát Párendorfba, ezt nem fogják el a horvátok; s ez a másik hadtest élére állva, magáévá tehette volna Görgey váczi kiáltványát.

Görgey Istvánnak az csak föltevése, hogy Ivánka Imre «rögtön és bizonyosan magáévá tette volna a váczi proclamatiót,» melyet pedig ma már Ivánka Imre sem állíthat határozottan és biztosan. Nem! mert a ma, és a váczi proclamátió közzététele közt épen 40 év folyt le. Az akkori viszonyokat *mai szemüvegen* megitélni és elbirálni nem lehet, hanem vissza kell magunkat képzelni abba a lázas időkbe, vissza kell képzelni magát Ivánka Imrének is, ki akkor 40 évvel ifjabb volt, s a csontképződés nála nem levén még megállapodva, nem hajlott a konservativ eszmék felé. De meg a mi fő! Ivánka Imre,

[1] *Görgey* István: 1848—1849-ből. I. k. 138. lap.

nagyon is kritikus pillanatokban bizonyítá be 10—12 évvel később, hogy hive hazája függetlenségének. Görgey István a fentebbieket irva, a nyolczvanas évek Ivánka Imréjére gondolhatott.

Tény azonban, hogy hibás volt a honvédelmi bizottmány. Mert Görgey leveleiből és proclamátióiból láthatta, hogy a tábornok politikailag kiskorú. Nincs megállapodottsága. Eszmemenete kuszált, s gondolkodása és meggyőződése változó.

Mert deczemberi kiáltványában a honvédelmi bizottmányt vallja feljebbvalójának, januárban már megint Ferdinánd királyra esküszik, mert ekkor tényleg Ferdinánd király *már nem uralkodik.* Husz nappal előbb azt irja Kossuthnak, hogy harczképtelen, s most szemrehányást tesz a kormánynak azért, mert megakadályozta, hogy csatázzon. Már ekkorra el akarja feledtetni mindenkivel, hogy Kossuthnak nem a csatázás, de «egy esetlegesen végzetessé válható döntő ütközet» ellen volt kifogása. Ha Görgeynek kedve lett volna csatázni, ott volt reá az alkalom, hogy Perczelt támogassa Móornál.

A polgári kormányzatnak mindezt be kellett volna látnia, s belátva intézkedni, hogy az ily kipkedő-kapkodó, politizáló katona a sereg éléről rögtön eltávolíttassék, s gyámság alá helyeztessék az esetben, ha máshol biznak reá vezényletet.

Görgey a váczi proclamátió kiadásakor törvénytelen alapra állott, melyre később ujra reá lépett, midőn Szemere miniszteriumában tárczát vállalt. Ő törvénytelen alapon áll, s a törvénytelenséggel akarja tisztjeit a törvény tiszteletére szorítani. Mi akar ez lenni? semmi egyéb, mint egy korlátlan úr elővigyázata.

A honvédelmi bizottmány azonban egyszerűen el-

nyelte a tábornok keserü labdacsait. Pedig ennek semmi köze sem volt ahhoz, hogy a magyar kormány elhagyta a fővárost. A kormány nem hadsereg; az nem harczolhat, «hanem ép ellenkezőleg az a hivatása, hogy a harczolók szükségleteit teremtse elő.»

De hát Görgey Váczнál olyan volt, mintha megittasodott volna a szerencsétől, mely őt a gyors előléptetés által érte. Vagy talán oly előrelátó volt, hogy az a hirhedt váczi kiáltvány, számítva a későbbi eshetőségekre, nem akart volna egyéb lenni, mint az osztrákok száján végig huzott mézes madzag, az ő részére pedig egy jó előre elkészített villámhárító.

Hiszen, ha a kormány magatartásával nem értett egyet Görgey, miért nem köszönt le, s vonult vissza vegyészeti laboratoriumába? Erre joga volt! S nem is akadályozta volna senki. Vagy talán már ekkor érezte magában, hogy az egyedüli, a hivatott, a nélkülözhetlen, s az ő közreműködése és hozzájárulása nélkül a dolgok majd nem találnak oly «világosan» lefolyni, a hogy végződtek?

IV.

Görgey Arthurnak 1851-ben megjelent munkájából, a «Mein Leben und Wirken in Ungarn» czimű emlékiratokból határozottan ki lehet olvasni, hogy már ekkor tájban komolyan foglalkozott a tábornok a fegyverletétel eszméjével, «mert már ekkor belátta, hogy a túlnyomó ellennel szemben a küzdelem meddő».[1]

De ezenkivűl, ép a váczi proclamátió következtében kezdte meg Windischgrätz herczeg Görgeyvel az alkudozásokat, szólította fel, hogy tegye le a fegyvert, s térjen vissza a loyalis útra. Már ekkor meg lett neki igérve, hogy teljes bűnbocsánatot nyer s megélhetéséről gondoskodni fognak Magyarország határain túl.[2]

Hogy miként vélekedett az osztrák fővezér Görgeyről, kitünik alábbi rendeletéből, melyet a felsőmagyarországi parancsnokló tábornokokhoz adott ki: «Miután a felkelők vezérét Görgeyt, a lázadók elcsábították és elragadták, jelenleg azonban az úgynevezett honvédelmi bizottmánynyal *egészen szakított és kész* legkegyelmesebb

[1] *Görgey* Arthur: Mein Leben und Wirken in Ungarn. I. köt. 195. lap.

[2] *Görgey* A.: Mein Leben und Wirken in Ungarn. I. köt. 185. lap.

urunk, császárunk és királyunk ő Felsége jogaiért küzdeni, *igy csak eltévelyedettnek látszik*, ezért ön tábornok úr ezen parancshoz alkalmazkodva, akár hol találkozzék is Görgeyvel, szólítsa fel békés utoni meghódolásra. ez esetben kijelentvén neki, miszerint *teljes bocsánatot nyervén, Magyarországon kivűl bárhol szabad tartózkodási helyet választhat.* Kelt Pesten, 1849. február 5-én. Aláíjegyzé Windischgrätz.»[1]

Csodálatos biz az, hogy Windischgrätz számba vette Görgeyt, az a Windischgrätz, a ki előtt az ember csak a bárónál kezdődött.[2]

Az is sajátságos, hogy a többi tábornokot ily ajánlattal nem sértették meg soha. Igaz, hogy nem is internáltak közülök egyet sem államköltségen a fegyverletétel után, hanem rövid uton végeztek velük.

A nagy nemzeti dráma ez apró jelenetecskéi, igy egymás mellé állítva igen-igen sokat levonnak abból a puritán, önzetlen jelzőből, melyet Görgeyre oly nagyon szeretnek reáakasztani még azok is, a kik a volt dictátornak nem feltétlen bámulói.

Mert az bizonyos, hogy annak az egyszerű honvédnek, a haza hű fiának, kit a tábornok vezényelt, nem az volt az érdeke, a mi a tábornoké, s a környezetében levő főtiszteké. A honvédet a hazaszeretet, a becsület lelkesíté. A honvédnek a legkisebb érdeke sem volt arra, hogy engedetlen, lázadó legyen a polgári kormányzattal szemben. Hisz a szabadságharcz élén álló polgári kormányzat, s nem vezénylő tábornoka, tette őt magát, apáit és testvéreit emberekké; szabadokká: jobbágyból polgárrá. A pol-

[1] *Asbóth* Lajos: Emlékiratai I. kötet 24. és 170-ik lapjai.
[2] *Mészáros* Lázár: Emlékiratai I. köt. 318. lap.

gári kormányzat s nem vezénylő tábornoka működésének eredménye volt az alkotmány, melyet most fegyverrel kellett védeni.

Azok a katonák, kik előbb az osztrák hadseregben szolgáltak, szinte a szabadságért és alkotmányért harczoltak. Tudták már akkor, midőn a sárgafekete zsinórt letépték egyenruhájukról, hogy régi kötelességüket ujjal cserélték fel; hogy most nem a «császárt» szolgálják, nem a «császárért» verekesznek, hanem a hazáért.

Azok az aggályok tehát, melyek Görgeynek váczi proclamátiójában ki vannak fejtve, sem a honvédek, sem a vén, az osztrák hadseregben régebb idő óta szolgáló magyar katonák lelkiismeretét nem háborgatták.

És itt újra kénytelenek vagyunk ismételni, hogy a magyar kormány, jobban mondva a polgári kormányzat is követett el hibákat. Legnagyobb bűne gyengeségében, tehetetlenségében rejlett. Ha a honvédelmi bizottmány a váczi proclamátió megjelenése után oly gyorsan és alaposan számolt volna le Görgey Arthurral, a mily röviden bánt el Görgey Zichy Ödönnel, akkor egyik tábornoknak sem jutott volna eszébe később saját felelősségére politizálni.

Azonkivül a kormány erélyes fellépése és eljárása megszerezte volna részére a szükséges tiszteletet és tekintélyt is, a mi pedig forradalmi időkben nagyon szükséges. Csakhogy forradalmi időkben forradalmi vérmérsékletü férfiakra van szükség.

Forradalmi időkben a sziv szavára hallgatni nem szabad!

*

Bécsben ezalatt szinte nagy dolgok történtek. Az irányadó körök már régen elhatározták, hogy V-ik Ferdinánd császár-királyt lemondatják trónjáról.

Ferdinándnak volt is erről sejtelme, csakhogy a támadás nem arról az oldalról jött, melyről gondolta. Egy alkalommal, István főherczeghez fordult, s kezeit kérőleg összetéve gyermekded együgyüséggel kérte, hogy most már helytartója levén, «maradjon helytartója, s ne vegye el trónusát». («I' pitt di'! nim mir meinen Thron nit!») «Megindító látvány volt,» jegyzé meg Kossuth Lajos, ki mint szemtanú emlékszik meg ez eseményről.[1]

Ugyancsak ő jegyzi fel azt is, hogy egy más alkalommal nagy csoportosulás és zaj volt a császár ablakai alatt, s midőn Ferencz-Károly főherczeg a császár lakosztályába rohan, látja, hogy a «szegény császár» egy nagy veres-fekete zászlót lobogtat ki az ablakon, s torka szakadtából kiáltja le a népnek: «Es lebe die Constitution!» a nép meg ordítja fel: «Es lebe der Kaiser!» Ez volt a nagy zaj oka.

Az ily dolgok nagyon is alkalmatlanok voltak az irányadó köröknek, nem lehet tehát csodálkozni, hogy a trónváltozás minél előbb beállott.

Windischgrätz herczeg Görgey váczi proclamátióját olvasva, azt irta Bécsbe, hogy a hadjárat Magyarországon már be van fejezve, s hogy «most már az utolsó gyenge vonaglások kezdődnek, melyek a végkimulást megelőzik».

Ugyancsak hasonló jelentéseket küldött Erdélyből Urbán ezredes is, kit ott rendesen csak «komisz Urbán»-nak szoktak nevezni. A szájhősködés jellemzi minden jelentését: Az ellenség gyáva vezérei Teleky Sándor és

[1] *Kossuth* Lajos: Irataim az emigratióból. II. köt 265. lap.

Katona ezredesek, irja egy hivatalos jelentésében, Deésről szoknyás testőreik kiséretében megszöktek.[1] Levele végén azonban keserves könnyeket sirdogál, és szomorúan panaszolja, hogy nem kevesebb, mint 38 darab oláh elvtársát szedetett le a fákról, kiket a magyarok aggattak oda, Urbán szerint ártatlanúl, tényleg azonban vérlázító kegyetlenkedéseik méltó jutalmául. Persze, hogy Urbán ép ugy befejezte már Erdélyben a háborút, mint Windischgrätz Magyarországon.

Pedig hát Windischgrätz meggyőződésén legkevésbbé sincs okunk csodálkozni. Nem csak ő, de sokan hazánkfiai közűl is osztották e nézetet; s e véleményük tekintetében az előzményekre támaszkodtak.[2]

Igen természetes, hogy Bécsben a legnagyobb örömmel hitelt adtak Windischgrätz azon jelentésének, miként beállott a szabadságharcz agóniája. Hisz a főparancsnok tudósításában nem volt okuk kételkedni, s e tudósításból világosan kiolvasták, hogy a «győzhetlen hadsereg» vezére, kinek nem kellett nagy urat játszani, «mert ugy is az volt».[3] már ketté törte Magyarország kardját, s hogy hazánk egy a hódító lábai előtt megjuhászodott ország, a hol a legyőzött nép fölött már itéletet lehet tartani.

A Pesten megjelenő osztrák-párti lapok hangja egészen megegyezett Windischgrätz tudósításaival. Ezek is meg voltak arról győződve, hogy vége van a fegyveres ellentállásnak.

Mutatványul közöljük az alábbiakat a Figyelmező

[1] *Wiener Zeitung* 1849. január 5-iki szám.

[2] *Kazinczy* Gábor: Szerepem a forradalomban. Hazánk 1884. februári füzet 94. lap.

[3] *Gelich* Richárd: Magyarország függetlenségi harcza 1848–49-ben. III. kötet 121–122. lapok.

januári számaiból: «Január 1-e új aerát hozott hazánk fővárosára, irja a Figyelmező. E nap tünt el Kossuth kormánya a főváros kebeléből, a dráma be lőn fejezve; a függöny legördült, s mi kilépünk az illusiók világából az életbe.»

«A mint Windischgrätz bevonult Budapestre, sokan siettek neki hódolni. Köztük Pázmándy Dénes is, a képviselőház volt elnöke és Szentkirályi Móricz jászkun kapitány. E kitünő talentumi embert az osztrákok mindig sajnálták, a miért áldozatul esett a rossz társaságnak, melynek hatalmába került.» Szegény Pázmándy! Szegény Szentkirályi! Ez a boldogtalan szerkesztő osztrák-őrjöngésében azzal gyalázza meg őket, hogy védelmükre kél és dicséri. Kegyetlen az ily hivatlan barátság és jóakarat!

«Görgey kifáradt csapataival Ó-Zólyom és Beszterczére vonta meg magát. Hogy ennyire tudott szaladni (!?) oka csak az . . . . .

. . . . . Kissé alább: Görgey csapatai ugy pusztítanak, mint a sáskák, és a királyi (sic!) seregeknek a pártütők legyőzésén kivül még az a feladatok is van, hogy a szaladók után elterjedő pusztítást, a mennyire lehet, jóvá tegyék. Nagy-Oroszit felégette (már t. i. Görgey), Körmöczöt kirabolta. A székely rabló csordák (!) gyalázatos és kegyetlen tettei is napfényre kerültek. Hétfaluban az oláhok közt kegyetlenkednek s irtó háborút folytatnak *az ártatlan* oláhok ellen.»

«Windischgrätznek több tábornoka van, dicsekszik a Figyelmező más száma, mint a magyaroknak kapitánya; és mily kitünő generálok!»

Hogy a «generálok» milyen kitünők voltak, az kitünt hova hamarább; hogy azonban Windischgrätz tisztjei milyen fajta urak voltak, a felett a Figyelmező maga

siránkozik, midőn elpanaszolja, hogy a fiakkeresek vonakodnak a tiszt urakat hordozni. Sőt akadt köztük oly megátalkodott makacs is, a ki, midőn a győzhetlen ármadia egyik törzstisztje be akart kocsijába ülni, minden tartozó tisztelete s loyalitása mellett, hirtelen elhajtott s a faképnél hagyta az álmélkodó császári tisztet. És a becsületes fiakkeresek e vonakodásának legkevésbbé sem hazafiságok volt az oka, hanem a vitéz urak kocsikázás után, fizetés helyett rendszerint Kossuthot emlegették, s erre állították ki szóbeli utalványukat. [1]

A fővárosban levő hangulatot, az osztrákok bevonulása után legjobban jellemzi a következő epizód: «E napokban, a magyar szinház egy páholyában, irja a Figyelmező január 7-diki számában, egy zordon kinézésü, köpenybe mélyen beburkolt magyar katonatiszt jelent meg, a páholyból kikönyökölvén, kihivó tekintetet vet mindenfelé. A közönség figyelme mindjárt reá fordult. A császári katonatisztek között pedig élénk mozgás és kardcsörtetés támadt. Erre a kisérteties egyén magát azonnal visszahuzta, a páholy ajtaján kilépett, s helyette egy komoly öreg úr jelent meg a páholyban. A kisérteties katona észrevétlen eltünt; másnap a város tele volt a hírrel, hogy a magyar szinházban «az ördög járt».

Ki lehetett e «kisérteties katona», e «zordon kinézésű magyar tiszt», ki kihivó tekintetet vetett mindenfelé? annak nyomára nem birtunk jönni. Legvalószinűbb, hogy a vitéz osztrák tisztek képzeletében termett meg.

Lehet azonban, hogy gróf Andrássy Gyula, a későbbi külügyminiszter volt, mert közvetlen az előtt, hogy az osztrákok megindultak Pestről, a hatvani szolgabiró esküdt-

[1] *Figyelmező:* 1849. jan. 8.

jét, Kürthy Antalt éjnek idején felverték azért, mert a kordonon egy lovas keresztül ugratott. S ugyancsak pár percz mulva Andrássy Gyula robogott elő, s bemutatta magát Kürthynek, mondván, hivatalosan maradt hátra mint a kormány megbizottja, hogy az osztrák sereg mozdulatairól hírt adjon a magyaroknak. Kürthy személyesen ismervén a grófot, rövid szóváltás után, melyben a gróf tudatta, az osztrákok közeledését Hatvan felé, tovább engedé lovagolni a magyar kormány hirnökét, gróf Andrássy Gyulát, kinek az volt a tulajdonképeni feladata, hogy mindenütt huszonnégy órával előzze meg az osztrák hadsereget.

Lett légyen azonban akár ő, akár egy másik merész, életével játszó honvédtiszt, vagy átöltözött statista, ki tréfát üzött a győzhetlen hadsereg tisztikarával, annyi tény, hogy ekkor már határtalan volt a bizalom az osztrákok diadala fölött, s a magyar ügy bukása iránt. Január 14 én már a derék, becsületes vörösvári svábok is megemberelték magukat, s lelkészük, Wenisch Ferencz plebános elnöklete alatt elhatározták, hogy «*beleegyeznek*» Ferencz-József császár trónra léptébe, s «*elismerik*» Ferdinánd császár-király leköszönését.[1] A bécsi hivatalos lap rendkivül megörül a bizalom 'e magas nyilvánulásának, nekünk azonban önkéntelenül jut eszünkbe az adoma, midőn a sváb paraszt ravasznak akarván feltünni, igy szólta el magát: «Dum sam'e schon, aber Pfifig sam'er a!»

[1] *Wiener Zeitung:* 1849. január 23-ik száma.

V.

Azonban úgy Windischgrätz herczeg, mint a vörösvári svábok nagy tévedésben ringatták magokat.

Tulajdonképen csak most kezdett hazánkra ömleni az apocalypsis üvegének tartalma: a háború, a gyilkosságok, vad oláh kegyetlenségek, gyujtogatások, orosz invasió; majd kivégzések, bujdoklás és kivándorlás, s a kétségbeesés hosszantartó korszaka.

Kossuth Lajos, a honvédelmi bizottmány elnöke e napokban csodaszerű tevékenységet fejtett ki. Éjjel-nappal dolgozott, s csak karosszékében ülve aludt éjjelenként két vagy három órát. Oly munkaerő, mint a Kossuthé volt, még eddig nem létezett, állítják azok, a kik e nehéz napokban közvetlen közelében voltak.[1] Ő lett mindennek a lelke, s teremtette elő a szükségeseket semmiből. Legnagyobb baj volt a lőfegyver hiánya. Igaz, hogy Kossuth óvatosságból már 1848. augusztusában összeköttetésbe lépett a londoni Wimmer Th. A. czéggel, a magyar hadsereg részére szükséges katonai felszerelvények, nevezetesen fegyver és lőszerek szállítása iránt,[2] fegyvert azon-

[1] *Gelich* Richárd: Magyarország függetlenségi harcza.

[2] *Vörös* Antal-féle kéziratgyűjtemény a nemzeti múzeumban.

ban behozni nem lehetett. Csak arra voltunk utalva ekkor már, a mi benn volt az országban, s a mit magunk erejéből képesek voltunk előállítani.

Görgey Arthur tehát jogtalanul persiflálja Kossuthot s a honvédelmi bizottmányt, hogy *szöktek*. Nem szöktek azok, hanem teremteni siettek, semmiből. Mert Debreczenben ujonczokat állítottak s onnan látták el a seregeket minden szükséges felszerelésekkel.

Azon sem lehet csodálkozni, hogy Kossuth és a kormány többi tagja, előrelátásból egy oly tapasztalt vezér után néztek, kinek neve garantia arra nézve, hogy jó lélekkel reá lehet bizni az összes magyar hadak főparancsnokságát. Azt egyikük sem tudhatta, hogy Görgey mint Minerva hajdan Jupiter fejéből, úgy, teljes hadvezéri talentummal megterhelve fog kiugrani Kökényessy Szaniszló őrnagy szájából. A magyar kormány Teleky László grófot, párisi megbizottját kérte fel, nézzen egy megbizható fővezér után.

Teleky László Dembinskit vélte a főparancsnoki tisztre legalkalmasabbnak. Tehát nem Kossuth, hanem Teleky László, ez a tiszta jellemű hazafi volt az, ki mint Görgey később állítá «nyakunkra hozta Dembinskit», illetőleg a «haza ügyének Dembinski fővezérsége által visszavonhatlan kárt okozott».

Azt senki sem tagadhatja, hogy Teleky Lászlót a legjobb indulat vezette akkor, midőn választása ép Dembinskire esett.

Mészáros Lázár, a hadügyminiszter, kinek szava ez ügyben legilletékesebb, így adja elő ez ügyet: «A haza derék és tisztes honfiakat az ujonnan alkotott vezérek között talált ugyan, de nem lelt valami nagy tett által a csatatéren magát kitüntetett, az ütközet összegét áttekintő,

s annak részeit a legfontosabb perczben az egészhez alkalmazni tudó hadvezért. Ezt Dembinskiben vélte feltalálni, Dembinskyben, ki I. Napoleon alatt, kisebb állásban ugyan, de a legnagyszerűbb háborúban magának a becsületrendjét kiérdemlé; ki az 1830-diki lengyel függetlenségi harczban honából Oroszországba nagy portyázó hadjáratot vezényelt, hol diversiójával az ellenség figyelmét magára vonta, s ezzel annak Lengyelországhoz közeledését gátolta; ki seregét három ellenséges hadosztály között sértetlenül visszavezette Varsóba, aztán a háborúban dicső részt vett, s becsületes és igazságszerető jelleméért, valamint a háborúban tanusított vezéri ügyességeért fővezérnek is kineveztetett, persze post festa, mikor már késő volt s midőn a személyes-dicsvágy, egyenetlenség, irigység, önhaszon miatt egymás üldözése, s az önmegtagadási és hódolási szándék elharapózott; kit hadi és politikai iratai a világ előtt ismeretessé tettek, s kit szilárd jellemeért s igazságszereteteért Lengyelhon tisztelt, s a két világrész szabadságáért küzdő népei ügyöknek megszerezni igyekeztek. Ezekért, mint már elébb mondám, a kormány ügyünk védelmére meghivta, s mivel abban testestül-lelkestül részt venni akarni nyilatkozott, *azért a hadügyminiszter őt fővezérré jelölé ki*, s ezt ki is adá parancsolatban. [1]

Dembinski bejött Magyarországra, felkereste Kossuthot, s értekezett vele. Kossuth ez alkalommal keserűen panaszkodott Dembinskinek, hogy «Görgey a kormánynak felmondta az engedelmességet».

Ez alkalommal azonban oka és joga is volt Kossuthnak a keserű kifakadásra! Görgey, ugyanis január 10-én napiparancsot intézett csapataihoz, melyben ujabban

[1] *Mészáros* Lázár: Emékiratai II. kötet 54—55. lap.

szemrehányást tesz a kormánynak, mintha ez nem akarta volna, hogy Pozsonytól Budáig csatát fogadjon el.

Véleménye a váczi proclamátió kiadásától kezdve a napiparancs közzétételéig ujabb metamorphosison ment keresztül.

Most már újra kész a nemzet jogaiért és szabadságáért életre-halálra küzdeni. E parancsban szó sincs törvényes királyról vagy annak rendeleteiről.

Igaz, hogy nem Görgey egyetlen tábornok, ki összeütközésbe jött a kormánynyal. A hirtelen természetü Perczel Mór, kiről szabadságharczunk egyik legképzettebb s legönzetlenebb katonája azt mondja: «hadi tettei valóban szépek, fényesek és dicséretesek, s rövid pályafutását dicsően és becsülettel fejezé be»; s hogy Perczel az a hazafiui és katonai jellem, ki a diadalmas honvédfegyvert nem engedte volna kicsikarni kezéből, s azt feltétlenül orosz kegyelemre nem tette volna le; s ha valaki, bizonynyal ő menthette volna meg a hazát», [1] ez a Perczel Mór is összeveszett a magyar kormánynyal. De Perczel tudta mint hazafi, mint magyar, s tudta mint katona is kötelességét. Hogy tudta, mit kell tenni, oly hadtestparancsnoknak, kinek nézetei nem férnek össze a kormány rendeleteivel vagy müködésével; az kitünik Dembinskihez intézett leveléből, melyben ezeket irja: «Személyes okok nem engedik, hogy a magyar kormánynak engedelmeskedjem .... Én tehát leteszem a parancsnokságot, s visszavonulok a szolgálattól». Görgey ép ellenkezőleg sohasem volt a kormány intézkedéseivel megelégedve, folyton duzzogott s engedetlenkedett, és végig szolgált!

Görgey Váczról felfelé huzódott a bányavárosokba.

[1] *Bátori* Schulcz Bódog: Emlékiratai, 124. lap.

Oda vonzotta szive, a hol született; azok előtt akarta magát, mint a sors kegyeltjét, a hadsereg elkényeztetett bálványát bemutatni, kik ismerték, mint kis gyermeket, s tudták róla, hogy szigorú atyjától, mily spártailag egyszerű nevelést kapott.[1]

Az ujonnan született tábornok, Görgey, hogy jól képviselhesse hivatalát, a kormány egyetértésével nagy házat és asztalt tartott, s ennek példájára kevés kivétellel később majd mindannyi hadtest vezére szintén igy tett. Fiatal ember levén Görgey, a mily mérvben hazáját szeretni, és a benne helyezett bizalomnak megfelelni látszott, ép ugy szerette a vigságot, nagy kört (azonban ő maga abban szerényül lépett föl), és ezen hajlamát sehol sem felejté; mert midőn Pozsonytól Pest-Budához kénytelenittetett közeledni, s innét uj expeditióra távozni, a bálok nem maradtak el, valamint a bányavárosokban, Kassán és Gyöngyösön sem. Mily jó konyhát tartott, kitünik abból is, hogy a bányavárosok tájékán hétezer forint árú fűszert vásárolt össze, melyek árjegyzékét Debreczenbe küldte kifizetés végett. Igaz, hogy «nem a debreczeni urak reggeli megszokott kényelméről gondoskodott» ezáltal, mint Görgey István a könnyen hivőkkel elhitetni szeretné, hanem tisztjeinek volt arra szüksége, mert ..... «még az őt pártoló honvédelmi bizottmányi elnöknek is feltünt Görgey és serege vigság keresése és nagy szörpölési tehetsége», jegyzi meg elég maliczíosusan az öreg Mészáros Lázár.[2]

Kossuth futárja Selmeczen érte utól Görgey Arthurt. A honvédelmi bizottmány elnöke levélben szólítá fel a

[1] *Levitschnigg:* Kossuth und seine Bannerschaft. I. kötet, 63. lap.

[2] *Mészáros* Lázár: Emlékiratai. I. köt. 338. lap.

tábornokot, változtassa meg váczi kiáltványában elfoglalt hazafiatlan álláspontját.

Görgey nemcsak hogy nem tette ezt, de még csak nem is válaszolt Kossuth levelére.

Ezután a merész és előrelátó vezér, kit hires visszavonulásáért érdemrenddel diszítettek fel, a mint arra került a dolog, hogy Klapkával fogják közre Schlick tábornokot, rögtön elvesztette katonai erélyét. Nem merte az osztrákokat megtámadni, hanem két napot pihent hadtestével Eperjesen. Ez a két nap ép elegendő volt Schlicknek arra, hogy kibujhasson a csapdából, melybe őt Görgey egyik, Klapka a másik oldalon szoríthatták volna.

Ekkor tájban az osztrákoknak ujra akadt egy hatalmas támogatójuk. Bizonyos Farkas Lajos intézett a Wiener Zeitungban alsó-magyarországi, főleg pedig debreczeni honfitársaihoz és rokonaihoz egy felhivást. Ebben értesíti őket, «hogy ha az osztrák monarchia nem állana, helyre kellene állítani», s felhivja, térjenek magukba. Azután Farkas Lajos uram eltünik ujra a sok hasonnevü «rokon» között, s a történelem folyik tovább, a nélkül, hogy róla ujra tudomást venne.

A bécsi lapok azonban nagy diadalmi hirt közöltek. A Zanini ezred zenekara ugyanis, melyet Görgey visszavonulásában magával vitt, átszökik az osztrákokhoz. Persze azzal nem dicsekedtek, hogy a muzsikusok a karnagytól kezdve a nagydobosig mind csehek és németek voltak.

De annál mérgesebbek a párkányi parasztokra azért az ildomtalan eljárásért, hogy rálőttek Koller főszolgabiróra, és esküdtjét Biró Károlyt, fogva hurczolták Komáromba, mert ezek a császári proclamátiókat közzétették. Sőt ezek a fenekestől megromlott emberek, kiken a vörösvári sváb atyafiak jó példája nem fogott, vérszemet kapva;

még egyebet is merészeltek. Tanácskozván, kijelentik, hogy a megyei hatóságot, «mely a némettel pactált, nem fogják elismerni soha», s önfejüleg Palkovics főjegyzőt nevezték ki megyei elnökké.

Egy füst alatt mindjárt elverik a port Bem apón is, ki egy brassói levél szerint «mindenütt csak nyomort és szerencsétlenséget hoz, s ha azt valamely városra ráárasztotta, *rögtön elszökik*».[1]

Pedig még ekkor Bécs sem volt teljesen nyugodt. A nyárspolgárok vére még forrongott. Igaz, hogy a szabómesterek hivatalosan tiltakoztak az ellen, mintha a Latour meggyilkolásában részes Jurkovics Tamás valóban szabómester lett volna, s lelkük megkönnyebbült, a mikor kijelenthették, hogy *csak* szabólegény volt. De valami mozgalomnak mégis kellett a császár-városban lenni, mert Welden térparancsnok egy kiáltványban száz arany jutalmat igér annak, ki előkeríti azt a semmirekellőt, ki a Glacison a Ferencz- és Schottenthor közt egy röppentyüt bocsátott föl.

[1] *Wiener Zeitung* 32. sz.

VI.

Míg Welden térparancsnok álmát a jó bécsiek röppentyű-eregetéssel háborgatták, azalatt Görgey február 10-én egyesült Klapkával. Görgeyben ekkor a sértett ambitió a legmagasabb fokra volt csigázva, mert a fővezérré kinevezett Dembinski már ekkor beleavatkozott a hadműveletekbe. A midőn Görgey hivatalosan értesült Dembinskinek fővezérré történt kinevezéséről, elsápadt, ajkai remegtek a dühtől, s maga köré gyűjtvén táborkarának bizalmas embereit, jobbjában tartva a hivatalos iratot, így kiáltott fel: «Gazember! ***Még ha Magyarországba kerülne is, megbuktatnám ezt az embert.***»

A tábornok e szavai akkor nem igen szivárogtak ki a közönség közé. Kossuthnak ugyan bejelentette ezt a seregnél volt polgári biztos titkára, a ki ugyanakkor Stullerrel, Kossuth titkárával is közölte Görgey e szavait. Kossuth nem adott hitelt e hírnek; a következmények azonban igazolták, hogy mennyire beváltotta szavát a haragjában határt nem ismerő kevély ember. Mert Görgey sértett hiúsága nagyon hamar megérlelé a maga szomorú gyümölcsét.

Dembinski, mint az összes magyar seregek kinevezett főparancsnoka, február 15-én ért Putnokra. E kinevezést Görgey egy Kassán, február 14-én kelt napiparancsban

adta hadtestének értésére, s abban a lehető legélesebb hangon kel ki a magyar kormány ellen. Már ez még Debreczennek is sok volt; erre már a kormány sem húnyhatott szemet. A hadügyminiszterium Görgeyt napiparancsa miatt rendre utasította.

Ez csak olaj volt a tűzre! A tisztikar áthatva Görgey környezetének befolyása által, elhatározta, hogy csak Görgey parancsnoksága alatt akar szolgálni. Sőt Görgey még azt az állítást is koczkáztatja, hogy «Kmetty hadteste még az esetben is biztosította őt feltétlen támogatásáról, ha az a körülmény állana be, hogy Görgey szükségesnek látná őket Debreczen (illetve a nemzetgyűlés és kormány) ellen vezetni.»[1]

Szerencsére, mikor Görgeynek «Mein Leben und Wirken» czímű munkája megjelent, még élt a legilletékesebb egyén, ki ebben a dologban nyilatkozhatott. Ez maga Kmetty György volt. Ő Görgey Arthur fentebbi valótlan állítását a következőkben utasítja vissza: «Az ügy engem személyileg érdekel, ép ezért egyszerűen kijelentem: «Én őt sohasem biztosítottam ily föltétlen engedelmességről a nemzetgyűlés és kormány ellen, és Görgey szemtelenűl hazudik, ha ily dolgokat bocsát világgá.»

Az említett agitatiókról Görgey biztos tudomással birt, mert ő azt egy bizalmas törzstisztje, régi testőrbajtársa, Zuber őrnagy által tervszerűleg készíttette és hajtatta keresztűl.[2]

Kmetty ezen állítása határozottan ellenkezik azon későbbi állítással, mintha Görgey Arthur nem tudott volna

[1] *Görgey* Arthur: Mein Leben und Wirken. I. kötet, 207. lap és *Görgey* István 1848—49-ből. I. kötet, 228—229. lap.

[2] Georg *Kmetty*: Arthur Görgey's Leben und Wirken in Ungarn. London. 1853. 8—9. lap.

Zuber Antal debreczeni küldetéséről. Görgey István szerint a tiszti nyilatkozat, melyet Zuber Antalnak Debreczenbe kellett volna vinnie, e két történelmi jelszóban foglalható össze: «Vitam et sanguinem!» (Görgeyért) és «In hoc signo vinces!» (Görgeyben).[1]

Ez a tiszti nyilatkozat azonban sohasem ért Debreczenbe. S ha a Görgeyek tetszelegnek is maguknak azzal, hogy Arthur testvérük eljátszotta trencséni Csák Máté modern hadjáratát Mátyusföldön, a «Vitam et sanguinem» s az «In hoc signo» megfeneklett Böszörményben. Hogy megfeneklett, annak egyesegyedül Zuber Antal őrnagy magaviselete volt oka. Mert hogy Zuber őrnagy egy böszörményi polgártól tizennégy sebet kapott saját kardjával, miután azt előbb hasba lőtte, annak titka semmi esetre sem a «böszörményiség»-ben rejlik, mint Görgey István szeretné elhitetni.[2] Mert a «bősz vérű hajdu», Kövér György nem ok nélkül, hanem igen is jogosan vagdalta össze a vendégszeretetével visszaélő s a vendégjogot megsértő Zuber őrnagyot. Ez, valamint az is, hogy Zuber őrnagy nem valami jámbor módon és «bárányszeliden» viselte magát Kövér György házánál, Görgey István könyvének megjelenése óta föl lett derítve.[3]

Ezt a katonai lázadást különben a kormány egyszerűen magának tulajdoníthatta. Már ekkor tudhatták, mi lakik Görgeyben. Észlelhették egész magatartásából, hogy nem a lelkesedés, nem az ügy iránti szeretet birta őt a vezénylet átvételére, hanem egyszerű számítás. Láthatták, hogy katonai hírnevét arra használja fel, hogy

[1] *Görgey* István: 1848–49-ből. I. kötet, 230. lap.
[2] Ugyanott. 237. lap.
[3] *Hegyessy* Márton: Hazánk. 1887. januári füzet. 77—78. lap.

tisztikarát elidegenítse a kormánytól. S mindezt tudva, észlelve, látva, még sem helyezte a kormány Görgeyt más hadtesthez át akkor, midőn Dembinski vette át a hadsereg fővezényletét.

«A katonának más kötelessége nincs, mint a kiadott parancsolatok pontos teljesítése a nélkül, hogy szabad legyen a felett itélnie, vajjon hasznos, vagy káros-e a fővezér intézkedése.»

A magyar hadseregnél, fájdalom, nemcsak engedetlenség fordúlt elő, de némelykor lázadások is történtek; jelesűl *a vezérek voltak azok*, kik a kormány ellen izgattak, annak parancsait nem teljesítették, és magok fejük után léptek fel. Mind ennélfogva nincs mit csodálkozni a felett, ha önvédelmi harczunk elvégre is szerencsétlen kimenetelű volt. Ha a mindig Görgey által szított engedetlenség és fellázadás Kossuth és a magyar kormány parancsai ellen nincs a hadseregnél, akkor hazánk, daczára az ellenünk szövetkezett két nagyhatalom túlnyomó erejének, mégis kivívta volna önállóságát és függetlenségét.[1]

A polgári kormányzat gyenge volt Görgeyvel és tisztikarával szemben. Talán Bem altábornagy volt az egyetlen parancsnok az egész szabadságharcz alatt, ki nem lett áthelyezve más hadtesthez. A többi tábornokokat dobálták össze-vissza, nemcsak egy, de több ízben, a hogy a szolgálat érdeke megkivánta, s még sem fordúlt elő sehol az a komédia, hogy a tisztek makacsúl ragaszkodtak volna parancsnokaikhoz, más parancsnok vezénylete alatt vonakodván szolgálni. Vagy talán Damjanichot, Aulichot, Klapkát, Guyont, Nagy Sándort, Perczelt s a többieket nem szerették alantas tisztjeik? ő hozzájuk nem

[1] *Krivácsy* József: Görgey és Klapka. 3—4. lap.

ragaszkodtak úgy, mint Görgeyhez? Ezt az állítást bajosan merné megkoczkáztatni még maga Görgey is, daczára annak, hogy ő hozzá tisztjei oly nagyon ragaszkodtak. hogy ezen kiáltással: «Minket nem választhatnak el!» Görgeyt tisztikara «Tokaj utczáin zeneszó mellett ujjongva hordozták meg.»

Asbóth Lajos szerint ekkor Tokajban jelen volt Görgeynek neje is és a felett panaszkodott ebéd felett a jelen volt tiszteknek, hogy férjét meg akarják buktatni. Egyik hadosztályt a másik után vonják el Görgeytől, míg végre «férjem csapatok nélkűl fog maradni».[1]

Csakhogy a többi tábornok harczolt, csatázott, a hol lehetett, s nem iparkodott magát bálványnyá felfujatni közvetlen környezete által egyik sem. A bálványozott vezér mindig veszedelmes, hivják azt Bonapartenak vagy Görgeynek.

Görgey örült a tisztek tüntetésének, de volt benne annyi diplomatia, hogy nyilvánosan utasítá őket, miszerint: «Engedelmeskedjenek a kormánynak, a mint ő is teszi, bár ő maga ismeri legjobban a kormány hibáit.»

A tábornok e nyilatkozata ölte meg a hadsereg hazafias szellemét. Ez időtől kezdve megindúlnak s rendszeressé válnak az ujjhúzások a gyenge kormány és Görgey között.

Mert míg nyiltan elrendeli, hogy a tisztek engedelmeskedjenek a kormány parancsainak, az alatt négy szem között félre hivja a tiszteket s megkérdi az illetőtől: «Vajjon ő is Dembinski emberei közé tartozik-e?»[2] Az emberi természet gyöngeségében gyökeredzik, hogy csak elvétve kapta alantas tisztjeitől azt a választ, a mit a szókimondó

[1] *Asbóth* Lajos Emlékiratai. I. kötet, 32—33. lap.
[2] *Bátori Schulz* Bódog Emlékiratai. 47—48. lap.

Bátori Schulz adott neki: «Mindaddig embere vagyok, míg előre megy. Én nem ismerek sem rokon-, sem ellenszenvet».

A kassai napiparancs hangjára vonatkozólag legjobb felvilágosítást ad különben Görgey István, midőn egész naiv ártatlansággal elmeséli, hogy: «*Tisztjeink* az okvetlen szükségesnek vallott fővezéri polczra magyar embert, és pedig saját, eddig is önállóan működött vezérüket, a még Pozsonyban kinevezett Görgey Arthurt óhajtották.»[1] Ezzel azután nyiltan be is vallja, hogy minden baj, fenekedés. egyenetlenség, intrigua s kormány elleni lázadás és áskálódásnak csak egy szerény oka volt: a Görgey Arthur sértett hiúsága.

Mily példát adott a tábornok tisztjeinek? Hogy tisztelhesse a tiszt a kormányt, ha tábornoka ad példát az engedetlenségre, tábornoka húzza félre s négy szem közt, kereszttűzbe fogván, feljebbvalói tekintélyével hat reá s tábornoka megy elől a rossz példával az engedetlenségben s tiszteletlenségben?

A mikor még Görgeynek nem volt tudomása arról, hogy az ő hadteste is Dembinski parancsnoksága alá fog helyeztetni, találkozott vele Klapka György ezredes Kassán. s nehány el-elejtett szavából kivette, hogy a kormány azon elhatározása, a magyar főhadsereg élére idegent állítani, legmagasabb fokú rosszalásával találkozott. Ekkor Klapka szemébe mondta Görgeynek, hogy váczi proclamátiója inpolitikus volt, s azzal sok ellenséget szerzett magának. «A viszálykodásnak első csíráját már láttam sarjadzani. s már akkor féltem, hogy a magyar tábornokok s a lengyel főparancsnok között előbb-utóbb surlódások fognak

[1] *Görgey* István: 1848—49-ből. I. kötet, 226. lap.

bekövetkezni, ha a bizalmatlanság helyébe összetartás s egyetértés nem lép.»[1]

S Klapka méltán gyakorolhatja e kritikát, mert ő bebizonyítá, hogy szereti hazáját, s a haza érdekeinek alárendeli saját ügyeit, midőn Dembinski kinevezésekor ezt irja Kossuthnak: «Én részemről örömmel szolgálok minden körülmény között és minden rangban úgy, a mint azt a haza üdve megkivánja, *ott, a hol a haza üdvéről van szó, személyes tekinteteknek félre kell vonúlniok*; velem szemben legalább kérem egyet se venni tekintetbe.»[2]

Görgey azonban nem így gondolkozott. Ő akkor, midőn a kormány főparancsnokot nevez ki, hadtestparancsnok létére e kinevezést «látszólagos megaláztatásnak» nevezi.

Pedig Dembinski, rögtön kineveztetése után, egész udvariasan levélben, kérdé meg Görgeyt, számíthat-e bizalmára? Miért nem irta meg neki egész nyiltan, férfiasan, hogy magán kivül senkiben sem bízik, hogy maga fölött senkit sem akar megtűrni?

Mert azóta beismerte maga, hogy Dembinskire azért haragudott, mert ez az ő sikeres, önálló hadműködését megakasztotta. Ez fájt neki. Ezt nem birta megbocsátani.

Haragját *Demár János név alatt* a «Budapesti Szemlé»-ben ismeri be, midőn Dembinskinek Danzer Adolf által kiadott emlékiratait birálva, a következőket mondja: «Semmi sem könnyebb, mint bármely jól fegyelmezett

[1] *Klapka* György: Emlékeimből. 92—93. lap. (Klápka György tábornoknak egy 1888. október 26-án kelt levele van kezeim között) melyben a többek közt ezeket mondja: «A mit Emlékirataimban följegyeztem, az az igazság és tiszta lelkiismeretem kifolyása». Adatait tehát Görgey Istvánnal szemben valóknak kell elfogadnom.

[2] *Klapka* György: Emlékeimből. 87. lap.

hadtestben meglazítani annak alkatrészeiben az együvé tartozás érzékét. Minden fegyelem daczára ott lappang még a legutolsó közvitézben is a függetlenségi vágy; az önálló szereplés iránti előszeretet. Az esetleg önálló működésben aratott legparányibb kitüntetés e lappangó vágyat csakhamar szenvedélylyé fokozza. *És az egyszer megizlelt önállóságról ismét lemondani vajmi nehéz.»* [1]

Vesse össze bárki Görgeynek ezt a nyilatkozatát Klapka fentebbi soraival, meglátja a két nyilatkozat közt levő különbséget. Birálja el kiki, lehetett-e győzni a függetlenség ügyének, a mikor élén oly férfiú állott, ki készebb volt ambitiójának mindent alárendelve, lázadást is előidézni, mint a kormány által kinevezett fővezérnek engedelmeskedni, mert «hisz akkor a már egyszer megizlelt önállóságról» kellett volna lemondania, pedig ez «vajmi nehéz!»

Igaz, hogy a napiparancs megjelenésekor ezt még nyiltan nem vallotta be. Akkor Görgey jobbnak látta a világ előtt az önzetlen, a puritán erkölcsű tábornok szerepét játszani, s csak titkon áhítozni a legfőbb katonai hatalom után. A hadügyminiszter a napiparancs miatt hivatalosan megdorgálta. Ő maga elismeri, hogy a dorgálást megérdemelte, nem ugyan a napiparancs hangja miatt, hanem mert nem értesíté a hadügyminisztert a parancs megjelenésének körülményeiről.[2]

Görgeynek ekkor kellett volna lemondania a főparancsnokságról, itt kellett volna bevégeznie katonai pályáját, ha szerette volna hazáját, ha szerette volna becsületét.

[1] *Demár* János: Dembinski emlékiratairól. Budapesti Szemle. 1875. júliusi füzet 377. lap.

[2] *Görgey* Arthur: Mein Leben und Wirken. I. kötet, 210. lap.

VII.

Nem csoda tehát, ha Görgeynek kisebb gondja is nagyobb volt annál, mint hogy Dembinski parancsait teljesítse. Dembinski az engedetlenség miatt panaszt emelt Kossuthnál, mire utóbbi egy február 23-án kelt levelében azt irja Dembinskinek, hogy «az engedetlenséget ne tűrje, s állítson mindenkit haditörvényszék elé, ki engedetlenkedik. Az engedetlenség lázadás, arra pedig halál van kimondva».[1]

Már akkor késő volt a haditörvényszék emlegetése. De meg Dembinski Kossuth felhatalmazásával csak anynyira mehetett, mint mikor egy gúzsba kötött embert elkezdenek biztatni: Tessék, fusson el az úr!

Dembinski ismeretlen, külföldi. A magyar tisztek féltékenyen s gyanakodóan tekintettek reá. Es Görgey nagyon is jól ki tudta alparancsnokainak e magatartását aknázni.

Hisz még Klapka is azzal érvel Dembinski, a külföldi vezér ellen, hogy hiányos intézkedéseinek oka az volt, mert az ország helyrajzi viszonyait nem ismerte. Ugyanekkor Klapkának nem jut eszébe, hogy Bem altábornagy

[1] *Demár* János: Budapesti Szemle. 1887. májusi füzet 22—23. lapjai.

sem volt soha Erdélyben s nem tett ott előleges helyrajzi tanulmányokat, és mégis milyen ügyesen működött az előtte ismeretlen harcztéren.

Nem! nem! Dembinskit meg kellett buktatni, hogy helyet csináljon Görgeynek.

A kápolnai csatában Dembinski vitte a főyezényletet, ki a csata elvesztéseért Görgeyt okolja. Ez azonban nem reánk tartozik. Csata előtt Görgey demoralizálni igyekezett a főparancsnokot. «Ne számítson ön a magyar csapatok vitézségére és kitartására .... nem lehet azt várni, hogy a legénység nyilt mezőn kitartsa a szuronytámadást vagy ágyútüzet.» Ilyen kellemes dolgokkal beszélte tele csata előtt főparancsnoka fejét.

És viszont ezzel szemben ő maga bevallja, hogy: «a magyar harczost az úristen is támadásra teremtette, nem védelemre. «Ember emlékezet óta ezt vallá minden hadvezér, kit sorsának különös kedvezése a magyar hadak élére állított.»[1]

Elismerjük, hogy az ujoncz honvédek nem voltak katonailag úgy kiképezve, mint a régi osztrák katonák. De hisz alig volt idejök a legszükségesebb mozdulatokkal megismerkedni. Legnagyobb részük még a fegyvertöltést és kezelést is csak most tanulta meg, azonban mégis fölényben voltak az osztrák katona fölött, mert a képzettséget pótolta a harczias szellem s a hazája szabadságáért való lelkesedés.

A magyar csapatok Kápolnánál jól harczoltak.[2] Igaz, hogy erről Görgeynek a csata első napján fogalma sem

[1] *Demár* János: Budapesti Szemle. 1887. májusi füzet 22—23. lapjai.

[2] *Asbóth* Lajos Emlékiratai. I. kötet 87. lap.

lehetett, mert ő az nap Dembinskivel s kedvenczével Bayerrel, ki egyúttal hadászati encyclopediája is volt, Egerben egész kényelmesen ebédelgetett. Mire a triumvirátus Kápolnára ért, a csata már vége felé járt.

A kápolnai csata második napja ismét nem találta helyén Görgeyt. A bal szárnyra volt rendelve, hogy ott vezényeljen. E helyett azonban ő, oly léleknyugalommal, mintha semmi felelősség nem terhelné, a középhadhoz lovagolt, valószínűleg megtudakolni Dembinskitől, hogy érzi magát a tegnapi ebéd után? Csakis Dembinski erélyes és egyenes parancsára lovagolt Verpelétre s vette át a parancsnokságot. Hogy szándékosan akarta-e Görgey Dembinski harczrendjét megzavarni, ez csak gyanítható. Ezért számoljon lelkiismeretével. Azt azonban minden katona tudja, hogy ha egy tiszt a bal szárny vezényletével van megbizva, annak hadteste élén a helye, s nincs joga a középhadnál csatangolni.

A kápolnai ütközet után azt a rendeletet kapta Görgey Dembinskitől, hogy foglaljon állást Poroszlónál, s fogadjon ott el ütközetet. Nem tette! Határozottan megtagadta az engedelmességet, s levélben tudatta Dembinskivel, hogy tettét kész haditörvényszék előtt igazolni, és hogy önhatalmú tényeért magára vállalja a felelősséget.

Görgey e tettével teljesen felbontotta a fegyelmet a hadseregben.

A bécsi kormány zsarnokoskodó uralmához már évszázadok óta hozzászokott a nemzet, de egy mindenben kotnyeles úr túlkapásait békével eltűrni, s ez által őt kiváltságos helyzetbe juttatni, ehhez csakugyan a türelemnek oly nagy mértékére volt szükség, a minővel a magyar kormány rendelkezett.

Igaz, hogy Dembinski nem volt megnyerő jelenség.

Fellépése tapintatlan, modora leczkéztető, lenéző volt. Tizennyolcz évig nem szolgált ténylegesen, s ha szelleme nem is veszté el teljesen ruganyosságát, teste fáradt volt. Miután első megjelenése a hadseregnél nem volt oly szerencsés, mint Bemé, ő nem birt harczi babérokat szerezni, az alvezérek Kápolnától Tisza-Füredre érve, fellázadtak ellene. Szivesen beismerjük mi is, hogy Dembinski szereplése szabadságharczunkban szerencsétlen volt. A midőn a fővezérséget elvállalta, nem számolt a helyzettel, viszonyokkal s a nemzet emberanyagának vérmérsékletével.

Magyarországon nem aratott harczi babérokat; kapkodott ide s tova; elveszté fejét a legkisebb váratlan eseménynyel szemben, nem csoda tehát, hogy ő az egyetlen hadvezér szabadságharczunkban, ki a legcsekélyebb sikert sem volt képes felmutatni, míg viszont nevével szoros összefüggésben van a legnagyobb s legcsúfosabb csata elvesztése, a temesvárié. Temesvárnál összesen ötvennyolczezer ember felett rendelkezett, s vele szemben csak huszonötezer osztrák állott. Dembinskinek volt 112 ágyúja, ellenfeleinek 108, tehát a lipcsei népcsata óta ez volt a legnagyobb *ágyúcsata*. Igaz, hogy nem folyt oly elkeseredetten, mert a magyarok halottakban csak ötvenhét embert vesztettek.

Görgey főleg azért kárhoztatja Dembinskit, hogy ez Fábius cuntatorkodott, pedig a «magyar katonát az úristen is támadásra teremté». Ha elfogadjuk, hogy Dembinski az első, ki a magyar hadsereggel egyre csak védelmi állásba menekülve kerülé a harczot, akkor ép Görgey a második, ki ügyes hátrálásaival saját hadvezéri rövidlátása ellen adja ki a bizonyítványt. Be is látta ő ezt, csakhogy körülbelől huszonnyolcz esztendővel Világos után.[1]

[1] *Demár* János: Dembinski emlékirataíról. Budapesti Szemle 1877. május, 38. lap.

De ne vágjunk elé az eseményeknek, hanem nézzük, mi történt Tisza-Füreden a kápolnai csata után.

Képzelhetni, mennyire örült Görgey, midőn Tisza-Füredre érkezve, Klapkától meghallotta, hogy három hadosztályparancsnok nincs megelégedve Dembinskivel, s rendeleteinek csak az esetben hajlandók engedelmeskedni, ha azokat Görgey vagy Klapka ellenjegyzi.

Mi sem természetesebb, mint az, hogy Görgey hadosztályparancsnokai szintén csatlakoztak ehhez az újabbi katonai lázadáshoz.

Gyűlést hívtak egybe, melyen valamennyi törzstiszt résztvett, s bizalmatlanságot szavaztak Dembinskinek. A határozatot Görgey egy záradékával látták el, melyben a kormányt felszólítják, mozdítsa el Dembinskit, s a főparancsnokságot ruházza valamelyik hadtestparancsnokra.

És ugyan ki lehetett volna ez a hadtestparancsnok, ha nem a rangban legidősebb?

S ki volt a rangban legidősebb hadtestparancsnok? Senki más, mint a puritán jellemű, hatalom és kitüntetés után oly kevéssé vágyó, szerény Görgey Arthur, ki ugyan kész volt «tetteit haditörvényszék előtt igazolni», de volt annyi esze, hogy jó eleve ártalmatlanná tette azt, ki őt a haditörvényszék előtt mulasztásaiért s engedetlenségeért legilletékesebben vádolhatta volna.

De Görgey még ezzel sem érte be! Ő maga jelenté Dembinskinek a tisztikar fegyelemellenes határozatát: «Altábornagy úr! ön elveszté a csapatok bizalmát s ezért nem tarthatja meg tovább a főparancsnokságot.»

Dembinski nem hajlott meg a tisztek határozata előtt; Szemere Bertalan tehát, a kormány által reá ruházott hatalomnál fogva megfosztá Dembinskit a főparancs-

nokságtól, s azt ideiglenesen Görgey Arthurra, mint rang szerint legidősebb hadtestparancsnokra ruházta.

A polgári biztos e tette által nemcsak szentesítette a tisztikar lázadását, hanem azonkivül meg is jutalmazta. előléptette az engedetlen, kötelességmulasztó tisztet, kit előléptetés helyett, a fővezér ellen elkövetett apróbb csinyjei miatt kötelessége lett volna elfogatni, esetleg főbelövetni.

Szerencsétlenséget hozhat egy nemzetre mindenki, ki élén állva, ügyeit vezeti, de megalázva a nemzet csak saját beleegyezésével, jóváhagyásával lehet.

Itt már észlelhető, hogy egyesek, mint Szemere Bertalan is, a teljhatalmu kormánybiztos, annyira beleélték magukat abba, hogy szükségük van valakire, ki fölöttük áll, parancsol nekik, legyen az Görgey, vagy más, ennél is hatalmasabb; hogy alázatosságukból teljesen kivetkőzni képtelenek voltak. A parancsolásra nem termettek.

Pedig azok nélkül a magasabb értelemben képzelt nemesebb érzelmek nélkül, melyek az embert valódi emberré teszik, a szó szoros értelmében vett nemzeti függetlenség soha és sehol sem vívható ki. Szemerének e magatartását nincs okunk csodálni. Őt vérmérséklete nem hajtotta azok közé, kik a nagy átalakulások előidézői voltak. Ő konservativ természetű volt, s «egész az első alkotmányos miniszterium megalakításáig nem tett egyebet, mint azt. hogy a kanczellária tagjaival levelezgetett, s bécsi körökkel bizalmasan érintkezett». Szemerét csak a véletlen sodorta a szabadságharcz tényleges mozgalmainak hullámai közé. Az a véletlen, hogy Batthyányi Lajos megkinálta a belügyminiszterséggel.[1]

Nincs okunk tehát csodálkozni, ha ott Tisza-Füreden

[1] *Kossuth* Lajos: Irataim az emigratióból. II. kötet, 270—271.

ez alkalommal játszódott le szabadságharczunk egyik legbrutálisabb jelenete. Görgey alteregója és úgy katonai, mint politikai ügyekben sugalmazó tanácsadója, Bayer József ezredes, ki valóban rothadt terméke volt a még rothadtabb osztrák katonai generatiónak, ez a Bayer ezredes Dembinskivel szemben azt az insultust követte el, hogy őröket állított a degradált főparancsnok ajtaja elé. Ezt Bayer Görgey tudta nélkül nem merte volna tenni.

Hej! nagyon igaza volt Damjanichnak, midőn azt mondá az augusztus első napjaiban az Aradon nála járt Hunfalvy Pálnak: «Görgeynek egy hibája van, hogy nem tudja a sértéseket oly könnyű szerrel eltűrni, mint én.»[1]

Itt Tisza-Füreden ismét neki megy a politikának, s fölveti azt a kérdést, nem-e jó lenne Ausztriával kiegyezni. Az egyezkedést oly módon akarta keresztül vinni, hogy a *had- és pénzügy engedtessék újra át a bécsi ministeriumnak.* Sajátságos és meglehetős furcsa világot vet Görgey Arthur lelkületére ez a körülmény. Ő mint katona, mint tábornok, ki magát senkinek sem akarja alárendelni, s ez okból (?) törekszik arra, hogy hadteste függetlenül működhessék, ő akarja magát az osztrák kormány alá rendelni! Eltekintve a később oly gyakran s nagy garral emlegetett osztrák gyűlölettől, ez is elég jellemző.

De bár a rókát és oroszlánt egy személyben akarta egyesíteni, ez a szerepe nem sikerült. S hogy nem sikerült, oka volt, hogy ép a mily nagy mértékben volt meg benne az előbbi tulajdonsága, oly kevéssé birt utóbbinak vakmerő elszántságával.

[1] *Hunfalvy* Pál Naplója.

VIII.

Görgey iránt a képviselők egy része már deczember utolsó napjai óta bizalmatlan volt. Szárnyalt, repkedett a hir egyről is, másról is. Az köztudomású volt, hogy a kormány parancsainak nem engedelmeskedik. De már deczember 27-én el volt terjedve képviselői körökben a hir, mintha Windischgrätzczel alkudozni akart volna. Suttogtak arról is, hogy Perczel moóri veszteségének az volt a főoka, mert Görgey nem ment segítségére.

Végre márczius elején csordúltig telt a pohár. A képviselőház márczius 2-iki ülésén Görgeynek egy földije, Irányi Dániel képviselő emelt szót s ecsetelte a hadsereg körében fenforgó viszás állapotokat és azok orvoslását, még pedig mielőbbi orvoslását sürgeté. Figyelmezteti a házat, hogy a franczia convent biztosa hadserege közepén fogta el Custine tábornokot, s a sereg, bár tisztelte vezérét, megnyugodott a kormány akaratában. Végül követelte, hogy a ki nem engedelmeskedik, állíttassék itélőszék elé.

Irányi felszólalására volt a felelet az, hogy Szemere Bertalan Görgeyt nevezte ki ideiglenes főparancsnoknak.

Három héttel ezután, márczius 24-én este hat képviselő kereste fel a honvédelmi bizottmány elnökét, Kossuth Lajost lakásán, s e hat képviselő egy három pontból álló

javaslatot terjesztett elébe. A javaslat első pontja így szólt: «Görgey állíttassék volt tényei, engedetlenségei miatt haditörvényszék elébe, s ha ez el nem marasztalná, az esetben se alkalmaztassék semmire sem.»

Kossuthnak tehát meg volt adva az út és mód, hogy Görgeyt eltávolítsa a hadseregtől. S ha Kossuth csakugyan Themistocles, a kinek őt feltüntetni szeretik, s bántotta volna őt Görgey-Miltiades dicsősége, akkor két kézzel kap a kinálkozó alkalmon s leszállítja Görgeyt arról a magas lóról, melyre Schwechatnál felültette, s fedezvén hátát a javaslattevő hat képviselővel. még az ódiumot is elháríthatta volna magáról.

Kossuth azonban azt felelte a nála járt képviselőknek, hogy tudja ugyan, miszerint Görgey neki, Kossuthnak ellensége, de mert hazaszeretetéről meg van győződve, «a képviselők kivánatát Görgeyre vonatkozólag nem fogadhatja el».[1]

Kossuthnak ez a nyilatkozata, melyet ő márczius 24-én tett, tehát két héttel később, mint Görgey ama bizonyos levelét Damjanichhoz megirta, bizonyítja, hogy «Kossuth nem szinészkedett, nem szinészkedhetett Tisza-Füreden Görgeyvel szemben».[2]

Madarász József, ki e dologról megemlékezik, sohasem volt jóbarátja Kossuthnak. Legkevésbbé 1849-ben, midőn szerinte egyedül csak László bátyja volt a forradalom élére alkalmas; nem hihető tehát, hogy fölemlítené Kossuth e nyilatkozatát, ha az meg nem történt volna. De két ízben is említi, s megrójja Kossuthot, hogy e tervet elejté.

[1] *Madarász* József: Emlékeim. 224 lap.

[2] *Görgey* István: 1848—1849-ből. 10. s köv. lapjai.

De Kossuth érzelmeire következtetni lehet Klapkához intézett leveléből is, melyben tudatja, hogy «Görgey tábornok urat egy kedvező véletlen épen most Debreczenbe vezérlé, s alkalmam levén vele személyesen szólani, csak annyit mondhatok, olyannak találtam őt, a minőnek mindig hittem: magasztos érzelmü, tiszta hazafinak.»

E levélből azt következteti Klapka, hogy Kossuth és Görgey közt a kiengesztelődés tökéletes, bár Görgey egy leveléből némi keserűséget lehet kiérezni Vetternek fővezérré történt kineveztetése miatt.[1]

Ez a «kedvező véletlen» márczius 10-ike körül vezérlé Görgeyt Debreczenbe; s ő tüntetőleg, nagy csizmákban s egyszerű katonaruhájában jelent meg Kossuthnál, hol a «jelenvoltak bizonyos elfogúltsággal tekintettek reá, ki úgy látszik szándékosan vonult hátra». Ez alkalommal az érdemrendeket osztották ki a tábornokok közt. Az öreg Mészáros Perczelnek az érdemjeléhez szükséges oklevelet e szavakkal nyújtá át: «A zöld asztali ellenfelemnek, harczi barátomnak», mire szivélyesen szorították meg egymás kezét.

A helyett tehát, hogy Görgeyvel szemben a kormány erélyesen lépett volna fel, közte s Kossuth között megmaradt továbbra is a látszólagos jó viszony.

Nézzük azonban, mielőtt tovább mennénk, mint folyt le a tiszafüredi lázadás végjelenete.

A mikor Kossuth a tiszafüredi eseményekről Debreczenben értesült, maga mellé vette Vettert és Mészárost és rögtön a táborba indúlt. Szemere megtudva jöttét, előadá a történteket s a többek közt azt is mondá, hogy Görgey veszedelmes ember.

[1] *Klapka* György: Emlékeimből. 118. lap.

— Nemcsak veszedelmes, de áruló is, a kit haditörvényszék elé kell állítani, viszonzá Kossuth.

— Még nem az, mond Szemere, de azzá lehet; ma még csak veszedelmes ember, kiben mély bosszúérzet s nagyravágyó dicsszomj lakik. Mindenesetre büntetést érdemel, Dembinski pedig elégtételt.

Figyelemreméltó itt az, hogy Kossuth, kinek minden alkalommal szeretik ellenfelei szemére vetni, hogy nem birt katonai bátorsággal, elmegy harmadmagával a lázongó táborba. Hibáztatják ezenkivül Kossuthot, a miért Görgeyt itt Tisza-Füreden agyon nem lövette. Álljon itt magának Kossuth Lajosnak, a tiszafüredi eseményeket megvilágító s 1884. évi szeptember 7-én kelt leveléből a következő részlet: «. . . . . a mi azon nézetét illeti, hogy én Görgeyt már Tisza-Füreden agyon nem lövettem, ez természetesen annyit teszen, hogy haditörvényszék elé kellett volna őt állítanom, tehát seregét tőle elvennem, erre csak az a megjegyzésem van, hogy tájékoztam magam seregének szelleme felől s (Guyon hadosztályát kivéve, mely ügyes számítással távolba, a hidfő őrzésére volt kirendelve); jelenlétemben egytől egyig kihallgattattam a hadügyminister által, s azon meggyőződésre jutottam, hogy ha én Görgeynek kardját elvétetem, harczra került volna a dolog saját seregeink különböző csapatai között, a legkevesebb, a mi történik, az volt volna, hogy Görgey seregének háromnegyedrésze szétbomlik. Kevesen voltunk, ellenségünk sok, s a sok ellenséggel szemben állottunk. Olyannak itéli-e az akkori helyzetet, hogy én nem követek el bűnt a haza ellen, ha katonai lázadást provokálok? Ez bizonyos halála volt volna a hazának. Azt tennem nem volt szabad. Én Görgeyt akkor csak a nagyravágyás gyarlóságában szenvedőnek gondoltam; abban kerestem bűnös áskálódásainak

indokát, s azon nézetben voltam, hogy azok csak ellenem s nem a haza ellen vannak intézve, azt hittem, hogy ha nagyravágyása kielégíttetik, helyt áll magáért a haza mellett; megmondtam neki, hogy ha nagyravágyást érez, mondja meg nekem, én kielégítem, magam csinálok neki pártot: s a párt, melyet én csinálok, nagy lesz — a nemzet lesz. Az őszinteségnek minden látszatával szabadkozott.

A hiba nem ott volt, hanem hogy én nem voltam katona, nem állhattam a sereg élére, mert ha teszem, az osztrákos reminiscentiákkal saturált főtisztek nagy része demissionált volna.»

Mészáros Lázár erre vonatkozólag a következőket adja elő mint szemtanu: «Tehát a kormányfő a saját, a hadügyminiszter szintén saját modora szerint elkezdé a kérdezősködést és fürkészést, minek eredménye az *utóbbinál* oda ütött ki, hogy a kormányfő, aztán Dembinski, Vetter, Görgey, Aulich tábornokok s Szemere kormánybiztos s még mások jelenlétében egyenesen kimondá, miké p a tábornokok eljárását, különösen a Görgeyét rosszalni kényszerül, sőt azt igazságtalannak, törvénytelennek, károsnak és hibásnak nyilatkoztatja.

Itt volt először szerencséje a hadügyminiszternek Görgeyt, mint tábornokot beszélni hallani, mert mint alárendelt kapitányt már ismerte hivatalnokai közt.

A hadügyminiszter rosszalására Görgey szólalt fel, eljárását német nyelven védelmezve. E sorok irója megvallja, hogy midőn «előre készített» beszédét «hevenyészni» hallá, bámúlt ügyességén, s csaknem bókolt a szépen folyó beszédnek, a szabatos logikának, az elejét végével szakadatlan gondolat-lánczolattal összefűzött előadásnak, melynek elmondása azonban sem tiszteletet, sem szeretetet, hanem bizonyos morális visszatetszést, lelki merevséget

idéze elő. *Mintha született ügyész lett volna*, ki azokon. mik őt terhelik, ügyesen keresztül ugorva, azt, mi mellette harczolt, nagy bőséggel kiemeli, oly arczvonásokkal, melyekben a rosznak és jónak keveréke mutatkozott. Midőn mindezt a kedvetlen hatással összehasonlítám, de összeegyeztetni nem birám, végre be kelle vallanom, hogy fiatal egyéniségben ily rabulistikus agyafúrtsággal találkozni valóságos tünemény, s hogy Görgey, mivel azok előtt, kik dicsvágyát akadályozták, a tényeket oly tanult hidegvérűséggel tudá előadni s összezavarni, s azokat természetes-e vagy mesterséges hazugsággal «prodomo sua» felhasználni. azért első rangú értelemnek tarthatik, de félelmes emberré nőheti ki magát.»[1]

Ez volt tehát az oka, hogy a fővezér elleni lázadás miatt nem lett büntetve, sőt még csak komolyan kérdőre sem vonva senki.

Legtöbb nyiltságot tanusított ez ügyben abban az időben a jó öreg Mészáros Lázár. Ő egész naiv őszinteséggel bevallotta Dembinski előtt, hogy bizony szerették volna ők Görgeyt «egy kissé kérdőre vonni», de hát a kormány a katonasággal szemben oly gyenge, hogy igazság szerint nem cselekedhetik.

Görgey nem is mulasztja el, hogy ki ne gúnyolja Mészárost, megjegyezvén: «Az én büntetésem, a miért Dembinskivel szemben engedetlen voltam, egy hosszan tartó humoros előadásra szorítkozott, melyet Mészáros Vetter jelenlétében tartott.»[2]

Becsületére vált Dembinskinek, hogy oly megaláztatás

[1] *Mészáros* Lázár Emlékiratai. II. kötet, 82—83. lapjai.

[2] *Görgey* Arthur: Mein Leben und Wirken in Ungarn. I. k 276. lap.

után is, oly önfeláldozással szolgálta a magyar ügyet. Igaz, hogy jobb lett volna, ha nem szolgálja. Jellemző a vén lengyel észlelő tehetségére, bár ő már otthon is hozzá lehetett szokva, hogy honfitársai egymás közt folyton czivódtak, mily éleslátással jósolta meg Görgey gyülölködésének következményeit.

A midőn ugyanis Damjanich a szolnoki csata után összeveszett Vécseyvel, utóbbi levélben kérte fel Dembinskit, venné át a parancsnokságot. Dembinski ez alkalomból a következőket irta Kossuthnak: «Látom, hogy Magyarország ügye tönkre megy, nem a külellenség, hanem belviszályok által, és mint az esetekben szokott, nem becsülettel.»[1]

Görgey lélekállapotában, miután becsvágya ki volt elégítve, s ő az összes magyar csapatok főparancsnokává kineveztetett, ismét örvendetes változás állott be. Damjanichhoz május 10-én levelet intéz, melyben Kossuthról így nyilatkozik: «Egyedül Kossuth hisz a forradalomban, a hadseregben s önmagában. Egy antique, tiszta jellem, kár hogy nem katona.»

Ez a meggyőződése, ez a nézete azonban csak pillanatnyi. Mert még ugyanaz nap, a midőn Vetternek főparancsnokká történt kineveztetéséről értesül, azt irja Klapkának, hogy tervüket helyesli, «de Vetternek kinevezése által minden lépésünk meg van egyelőre bénítva».

Görgey hiúsága mélyen meg volt sértve az által, hogy a debreczeni kormány Vetter Antal altábornagyot nevezte ki véglegesen főparancsnoknak. De józan észszel csakugyan nem hagyhatta helyben Szemere elhamarkodott intézkedését. Azonban mint már több ízben, úgy most is

[1] *Dembinski* levele Kossuthhoz.

csak fél munkát végzett. Meghagyta a csapatoknál azt az embert, kinek minden tettéből kiritt, hogy a legfőbb katonai hatalomra vágyik, s ki már az előbbi főparancsnok kinevezése által is sértve érezte magát.

És itt ismét nagy hibát követett el a magyar kormány. Dembinskiről látta, hogy nem rokonszenvez vele a sereg, s helyére az ép oly rideg, becsületes, de nem rokonszenves főtisztet, Vettert nevezi ki. Ha ekkor a magyar kormány Dembinski tervét elfogadja, s *Damjanich Jánost nevezi a magyar hadsereg fővezéreűl,* sok dolog másként történik. Damjanich volt az egyedüli, kit a hadsereg ép úgy szeretett, mint Görgeyt. Damjanich ellen Görgey nem mert volna áskálódni. És Damjanichot a vén lengyel azért ajánlá fővezérnek, mert benne a hir és közvélemény nyomán rohanó, romboló hőst vélt találni. Mészáros Lázár mellét verve, bűnbánólag ismeri be, hogy bár pártolta volna Damjanich kinevezését, de hát ő a Vetter tudományát a Damjaniché fölé helyezte. «Bár pártolta volna! mi sok történik máskép, vagy egyáltalán nem történik.»[1]

Kossuthnak is csak későn, nagyon későn jutott eszébe az, hogy Görgeyt Damjanichcsal kell helyettesíteni, akkor, midőn a hős tábornok törött lábbal parancsnokolt Arad várában, több ízben kérdezte őt levélileg a kormányzó, mikorra gyógyúl meg, mikor lesz képes már a sereg élére állani, s a fővezényletet elfogadni.[2]

Most Vetter kineveztetése folytán másodszor forgatták meg Görgey szivében a kést, s mégis azt vélték, hogy minden csendesen fog folyni a maga útján. Nem jól ismerték azok Görgeyt, kik azt hitték róla, hogy Vetter kine-

[1] *Mészáros* Lázár Emlékiratai. II. kötet, 93-94. lap.
[2] *Vörös* Antal-féle kéziratgyűjtemény a Nemzeti Múzeumban.

veztetésébe majd belenyugszik, s Vettert nem lesz képes ép oly könnyedén, oly rövid úton eltávolítani a sereg éléről, a mily hamarosan túladott Dembinskin.

Vetter nem volt külföldi. Ő ellene ezt a taktikát nem alkalmazhatta. Ép ezért a gyanusítás nyilát lőtte ki.

Kossuth két leveléből értesülünk arról, hogy Görgey gyanusította Vettert, s simulálta, mintha nem biznék benne. Kossuth kéri Görgeyt, ne gyanusítsa Vettert, «a ki inkább darabokra vagdaltatja magát, semhogy gyalázatosságot kövessen el. Másik levelében arra kéri Görgeyt, ne legyen felette ingerlékeny, s miután hazaszeretetre inti, így folytatja: «Azt mondja, hogy seregének szemei megnyíltak, és nincs bizalma Vetterben, sem Mészárosban, sem az országgyűlésben...... Vetterre nézve csak egyet mondhatok önnek, semmi áron sem fog becstelen tettet elkövetni, erről biztosítom!»

Hogy Vetter bukását Görgey készíté elő, az kiviláglik nemcsak Asbóth Lajos tanúskodásából,[1] hanem Görgeynek egy márczius 22-én kelt, s Szeleméhez intézett leveléből is, mely így szól: «Én e végett Kossuth elnök úrnak irtam, hogy tartsa szemmel Vettert! Némely apróbb körülményből azt vettem észre, hogy Vetter nem bízik bennem. A ki azonban bennem nem bízik, abban én még kevésbbé bizom. És ha nem csalódom, azaz, ha Vetter kétszinű ember, akkor, ha senki sem merészelné azt tenni, én fogom őt ártalmatlanná tenni.... az a szerencsétlen békepárt! Semmi békét, de nyaktilót! nyaktilót! Azt mondják, hogy az ellenség közeledik Gödöllő felől harmincz ágyú erősítéssel. Mennél többet küldenek ellenem, annál jobb, akkor legalább az a kétszinű Vetter elmegy.»

[1] *Asbóth* Lajos Emlékiratai. I. kötet 32—34. lapja.

És a «kétszinű Vetter» csakugyan «elment», s egész életén át bebizonyította, hogy egyeneslelkű, szabadságszerető férfiú, s igaz híve hazájának, kinek szíve, esze egyaránt helyén volt. Bátorság, erély, hidegvér és kötelességérzet aziránt, mit helyesnek vélt, egyenlő mértékben volt Vetterben feltalálható. Ezt a későbbi években bebizonyítá úgy is, mint katona, úgy is, mint diplomatiai ágens.

Tehát Görgeynek van joga gyanusítani, árulónak tartani Mógát ép úgy, mint Vetter Antalt. Hogy mi alapon, azt maga sem tudja. De gyanusít, mert neki, kinek szivében a hitszegés már ekkor nagyra nőtt, bármi eszköz jó volt, csakhogy czélját elérhesse. Nem gondolt arra, hogy a veszélyek közepette, melyben a haza volt, a legveszedelmesebb ellenség épen az, ki a fegyelmet meglazítva, a felette álló kormánynak nem engedelmeskedik, a ki esküvel erősített hitét megveti, a ki úgy is, mint katona, úgy is, mint magyar, feledi kötelességét. Görgeynek úgy is, mint magyarnak, úgy is, mint katonának ragaszkodni kellett volna a kormány által kinevezett fővezérhez; vagy legalább is azt mindenben támogatni. Ha ezt teszi, akkor nem szegte volna meg esküjét mint katona, nem vált volna hitszegővé mint vezér, s nem került volna a hazaárulók ama szégyenpadjára, melyről oly sóvárogva szeretne lejönni már négy évtized óta, de melyhez Prometheusként ép saját tettei lánczolják s tartják lekötve örökre.

Görgey azt is rosz néven vette Vettertől, hogy nem vette maga mellé táborkari főnöknek, kedvenczét, Bayer alezredest, a kitől, midőn egyrészt meg akart szabadúlni, másrészt biztos emberől alkalmazta volna Vetter mellé, s előbbi által saját terveit vitette volna keresztűl. Kerecsendről márczius 22-éről keltezett levelében azt irja, hogy Bayert nagyon is használhatta volna Vetter, mert ez ép

oly kevéssé képes egy összhangzó haditervet kidolgozni. mint maga Görgey. «Meggyőződtem arról is, írja levelében, hogy ha vannak emberek, kik meg tudják menteni árva hazánkat, akkor Bayer alezredes közülök a legelsőbbek egyike. Vetter fővezér örülni látszott rajta. Miért nem vette magához? Megmondom röviden: mert Bayer éles eszétől fél.»[1]

Görgey kevés emberről mond könyvében jó véleményt, Bayert ez alkalommal szerfölött kiemeli. Szükségesnek tartom néhány szóval ismertetni azt a férfiút, ki még Görgeyben is birt bizonyos tekintetben tiszteletet gerjeszteni maga iránt. Bayer budai születésü s régebben osztrák tiszt volt. A hadseregből azonban a negyvenes évek közepén ki kellett lépnie, még pedig «ohne Character». Mint katona valódi lángész volt. Szabadságharczunkban alig van ember, kinek érdemei oly kevéssé lennének méltányolva, mint Bayer Józsefé. Ennek oka részint az, hogy folyton Görgey oldala mellett volt, annak katonai kamarilláját igazgatta, főleg pedig saját egyéni hiányaiban keresendő: gyáva volt és részeges.

Ismétlem újra, mint katonai tehetség ritkítja párját. A hadviselésben mestere volt Görgeynek, nemcsak mert Schwechattól kezdve folyton oldala mellett állott, s támogatta lángeszével, hanem azért is, mert ő már tényleg részt vett előbb egy hadjáratban a svájczi Sonderbund ellen. Sokan azt állítják, hogy Görgey Bayer nélkül nem lett volna képes fővezéri hivatalának megfelelni. Ez lehet is, nem is. Annyi tény, hogy Bayer Görgeynek jó és rosz szelleme volt, s attól a percztől kezdve, midőn Görgey és Bayer között a személyes torzsalkodások megkezdődtek.

[1] *Görgey* A. levele Kossuthhoz Kerecsendről, 1849. márcz. 22.

Görgeynek katonai csillaga is lehanyatlott, s egyetlen ütközetet sem kisérlett meg többé. Sajátságos véletlen játéka a sorsnak, valahányszor a legnagyobb veszély van, ha a katonákat a csaták valódi tűzhelyéhez kell ragadni, akkor találkozunk Görgeyvel, ki ingadozó katonáit a veszélylyel szemközt több izben felbátorítá, s hideg bátorsága által állítá helyre a megzavart rendet.

És ennek a hősiességig bátor embernek, kinek legnagyobb s talán egyetlen érdeme személyes vitézségében összpontosúl, ennek a hős katonának nélkülözhetlen második «én»-je, elválhatlan tanácsadója ép a magyar hadsereg leggyávább embere.

Már fentebb is említém, hogy Bayer gyáva ember volt. Ez történeti tény. A csatazaj sehogy sem volt inyére azt tartván: «mást ha lelőnek, pótolható, ő nem».

Görgey és Bayer közt, Görgey István állítása szerint, benső barátság sohasem fejlődött ki. Görgey bár tudta, hogy Bayer a leghatározottabb republikánus érzületű, azért nagyrabecsülte benne, hogy a hadjárat alatt «a maga exotikus republikánus érzületét skartba tette»,[1] s bizalmas viszonyban volt vele egész a júliusi visszavonulásig, a mikor Bayer azzal az indokolással vált meg Nagy-Létán Görgeytől, hogy nem akar alatta szolgálni, mert hajlandó alkudozni a muszkákkal. Elindúlt Erdélybe, hogy ott Bemnek ajánlja fel szolgálatát. Nagy-Váradon a korcsmákban és nyilt helyeken a legéktelenebb szitkozódásokban tört ki Görgey ellen, kigyót-békát kiáltott rá. Azután fölkereste Bónis Sámuel kormánybiztost, *térdre borúlt előtte;* nem volt oly piszok, a mit Görgeyre nem halmozott volna, s térden csúszva könyörgött Bónisnak, ajánlja valamely had-

[1] *Görgey* István: 1848—49-ből. II. kötet 68—69. lap.

testhez, mint táborkari főnököt. Bónis ajánlatával elindúlt Bemhez. De Bem serege már szét volt verve, Bayer tehát Aradra sietett, hol *tőle mint legnagyobb tekintélytől*, kérdé utoljára Görgey, mit tevő legyen mint teljhatalmú diktátor?

Görgey István maga mondja, hogy Arthur bátyja és Bayer sohasem lettek barátok, mert Arthur Bayert gyávának tartotta. És mégis Görgey Arthur, ki haragtartó volt, s a legkisebb sértést, figyelmetlenséget sem tudta megbocsátani, ez a Görgey Arthur augusztus 11-én még tanácsot kér Aradon Bayertől, hogy van-e még menekvés, vagy le kell-e tenni a fegyvert? Bayertől, ki nyilvánosan megsérté őt, s hirdeté, hogy ha más Brutus nem akad, ő lesz Görgey Brutusa![1] Bayertől, kit notorius gyávának ismert! Ha oly szomorú nem volna, igazán nevetésre indítaná az embert, hogy mily ügyesen hárított el a diktator magáról minden egyenes felelősséget. Előbb a nyomorúlt Bayer! Azután a mesterségesen praeparált haditanács határozata, melynek tagjait ép úgy dróton ránczigálta Görgey, mint szokta a bábjátékos a Paprika Jancsit, mások mulattatására és saját hasznára.

De visszatérve Vetter megbuktatásához, azt egyenesen Damjanich erőszakos föllépése idézte elő.[2]

Alig hogy megérkezett Vetter Török-Szent-Miklósra, azonnal éles szóváltásra kerűlt közte s Damjanich közt a dolog. Vetter ugyanis a harmadik hadtest tisztjeit magához rendelte, hogy beszédet tartson hozzájok. Damjanich e beszéddel nem volt megelégedve; s azokból bizonyos kicsinylő, becsmérlő kifejezéseket vélt kiérezni. E miatt

[1] *Görgey* István: 1848—49-ből. III. kötet 321. s köv. lapjai.
[2] *Asbóth* Lajos Emlékiratai. I. kötet 11. lap.

haragra lobbant az új főparancsnok ellen, s «kikérte, hogy hadtestének tisztjeihez jövőben vagy hazafiasabb, vagy egyáltalán semmiféle beszédet se intézzen a főparancsnok.»[1]

Vetter ennek következtében annyira felindúlt, hogy epelázba esett, s hat hétig élet-halál között lebegett Debreczenben. Ha ismerjük azt a bizalmas és benső viszonyt, mely ebben az időben Görgey és Damjanich között fennállott, azonnal belátjuk, hogy szegény Damjanich csak a tőr volt, melyet használtak, a kar mely döfött, a háttérben álló Görgeyé.

Görgey Arthur tehát, hosszas ármánykodás, czivódás, fenyegetődzés, engedetlenkedés, katonai lázadások szitása, és bajtársai felbujtogatása által kivívta, hogy a két főparancsnok lehetetlenné vált a hadseregnél, s ő elérte rég óhajtott czélját.

Klapka és Damjanich sürgetéseire Kossuth kénytelen volt Görgeyt nevezni ki főparancsnoknak.

Szerencsétlen sürgetés! szerencsétlen kinevezés!

[1] *Klapka* György: Emlékeimből. 119. lap.

IX.

Görgey Arthur április 1-jén neveztetett ki főparancsnoknak. Mi volt a terve, mi volt a czélja ennek az ügyes, ravasz embernek akkor, midőn az összes seregek főparancsnokságára törekedett?

Ki tudná azt megmondani, mily tervei voltak? hol állapodott volna meg kielégíthetlen nagyravágyása? volt-e egyáltalán terve? s ha igen, Monk szerepét óhajtotta-e ujra eljátszani, vagy Bonaparteét? Az bizonyos, hogy Washington élete ismeretlen volt előtte, vagy ha birt tudomással róla, nem választá mintaképül.

Mert Görgey összműködése, viselete, tettei és magatartása még ma is különféle kombinatiókra engednek következtetni. A szabadságharcz vezérférfiai, ugy a katonák, mint a polgáriak, mind tudták, mi a czéljok; tudták, mit akarnak, mire törekszenek, miért harczolnak.

Ő az egyetlen, a ki felküzdi magát a legmagasabb katonai polczra a nélkül, hogy tisztában volna azzal, mi lesz a végczél, mit kell tennie. Mig a többi katonai parancsnok egyenes vonalban haladt a nemzeti függetlenség felé, vagy félreállt az utból, mint Gáspár tábornok, addig ő folyton kritizált, szidalmazta a kormányt, engedetlenkedett, s nőlt mint egy ujkori katonai stylita. A kort, a kor szellemét különben semmi sem jellemzi jobban, mint hogy

a tábornokok közül is csak az egyszerű, becsületes kecskeméti varga fia, Gáspár András uram volt az, ki nem birt elég nemes érzéssel, hogy «kedves kis életét» feláldozza a hazáért. A többiek, nevük, vagyonuk, multjuk, családi összeköttetésük daczára, ezt mind készek voltak eldobni maguktól.

Kossuth s nehány társának lángesze, odaadása, hazaszeretete és fenköltsége elfeledtetik gyengeségeik egy részét. Nem tagadhatjuk meg főleg Kossuth Lajostól, hogy ugy akkor, mint egész politikai pályája alatt, a szónak legridegebb értelmében önzetlen ember, hogy magánjelleme feddhetlen, hogy hazáját őszintén szereti, s politikai és erkölcsi elveihez önzetlenül ragaszkodik.

Görgey Arthurnak legfőbb ereje eddig abban rejlett, hogy működését lélektani szempontból nem vette senki birálat alá; s hogy katonai intézkedéseit igen, de katonáinak szellemét nem vizsgálta senki azok közül, kik a nagy tragoedia főhősét birálatok tárgyává tették; s e szellemet vizsgálva nem hasonlították össze Görgey tisztikarának magatartásával, s a dictator katonai intézkedéseivel.

Mint minden magával eltelt osztrák katonatiszt, ugy Görgey is, a katona befolyását, hatalmát tulságos sokra becsülte. Pedig ép a szabadságharcz igazolta be legjobban, hogy a katona urak, még mikor szabadságharczosoknak kellene is lenniök, még akkor sem képesek a polgárok segítségét nélkülözni, azokét a polgárokét, kiket oly nagyon lenéznek, Görgey s katonai környezete politizálni akart folyton, pedig semmit sem értettek a politikai ügyekhez. Görgey beavatkozása a politikai ügyekbe olyan volt, mintha az idegen orvos, a beteg rendes kezelő orvosát eltávolítaná s erőszakos operatiót hajtana végre a szenvedőn.

Igaz, hogy az operatió alatt elvérzik a beteg, de az idegen, a patiens bajával nem ismerős orvosnak mégis igaza lett, ő akaratát keresztül erőszakolta. Egyes katonai vezetők befolyása rettenetes baj volt. Ez emészté, ez forgácsolá szét a nemzet erejét. Ha a politikusok a legjobbat akarták is, ez a katonai vezetők széthuzása, fejessége miatt nem sikerülhetett.

A váczi proclamátióban, melynek hangja olyan, mintha a győzelem babéraival koszoruzott vezér, a Galliát meghódított Caesar adta volna ki, bizonyos negélyezéssel vallja be Görgey, hogy hibát követett el visszavonulása által. Görgeynek e mondását, ép ugy, mint sok egyebet, nem lehet komolyan venni, s valónak elfogadni. Ezzel ő, ki akkor még nem ismerte, de nem is ismerhette a hadviselés gyakorlati titkait és fogásait, azokat akarta félre vezetni, kikkel szándéka volt elhitetni, hogy neki határozott, kész tervei vannak.

Fentebb kimutattuk kapkodását és határozatlanságát, miből kitünik, hogy sem a támadásra, sem a védelemre nem volt kész terve. Ha vezéri áttekintése van, nem visz magával hires visszavonulása alkalmával a bányavárosok közé oly feleslegesen nagyszámú lovasságot, s a kétezret megközelítő társzekeret, a mi semmi esetre sem vált előnyére.[1]

Görgeynek nagy szerencséje volt, hogy a sors véletlen játéka tehetséges vezérkari tisztekkel (Pusztelnik és Bayer) és bátor önállóan gondolkodó alvezérekkel áldotta meg, mint Klapka, Damjanich, Aulich, Nagy Sándor, Kmetty, kik nem csak strategiai tanácscsal támogatták, de a terveket ki is dolgozták, s ha ő jelen nem volt, a

[1] *Mészáros* Lázár: Emlékiratai.

mi igen gyakran megesett. az ütközeteket is önállóan intézték, s azok sorsát legtöbb esetben eldöntötték.

De a szabadságharcz végeredményére nem is az volt a legnagyobb baj, hogy Görgey Arthur nem birt katonai lángészszel, mint Bem altábornagy, ki képes volt minden egyes katonai mozdulatát egy másik, az előbbinél nagyobb. jelentőségteljesebb mozdulatra felhasználni, és a nyert előnyöket kihasználni, s ép azért sohasem tért ujra vissza régi hadászati medrébe.

És e mellett még arra is maradt ideje, hogy katonáinak testi üdülést szerezzen, azoknak legalább egy részét megfürdesse. «Május 20-án a mehádiai fürdőben találtuk Bem tábornokot, ki birkoszoruztá hadjárata után vitéz honvédeit és huszárjait naponként zászlóaljak és századok szerint felváltva küldi fürödni . . . . . . őt Mehádiából Erdélybe történt visszatérésekor ugy az úri rend, mint köznép, németek és magyarok egyaránt és mindenütt, mint a szabadság megváltóját üdvözölték.[1]»

De maga Görgey Arthur is elismeri, hogy Bem genialis katona volt, pedig Görgey nem egykönnyen vesztegeti a bókokat senkire sem. Bemről a volt dictator azt mondja, hogy daczára vakmerőségének a hadműveleti tér sajátságait nemcsak genialisan felismerte, de azokat alkalomszerűen, ügyesen ki is aknázta, s az ellenséget éber. elszánt s minden kicsinyeskedéstől ment magatartása által a magyar ügyet szép eredménynyel szolgálta; «történelmünket oly ragyogó hadi tettekkel gazdagította, hogy emlékének örökre biztosítva marad a nemzet hálája».[2]

[1] *Id. Gyalokay* Lajos: Segesvár és Petőfi. Hazánk 1887. áprilisi füzet, 247—248.

[2] *Demár* János: Dembinski emlékiratairól. Budapesti szemle. 1875. márczius-áprilisi füzet 225. lap.

Petőfi Sándor, az ő rajongásában legtovább megy. Ő Bemet a «világ első, legnagyobb emberének» tartotta.[1]

Nem az volt tehát a baj, hogy Görgey nem volt geniális katona, hanem az, hogy Görgey táborában nem volt meg a polgári szellem.

Csakis egyben volt Görgey és táborkara nagyon ügyes. És ebben az ügyességben túltettek bármely polgáron. Dicsőségük, tetteik, harczi vitézségük kürtölésében, a háryjánoskodásban. Ha az alvidéki csatákat és ütközeteket Görgey vivja, mily nagyszerű arányokat nyertek volna azok proclamátióiban! Vagy mily ékes szavakkal hirdette volna bérczes Erdély egyik szélétől a másikig, hogy Görgey ma itt nyert csatát, holnap amott! Hja! tudta azt Görgey politikus, polgári esze igen jól, hogy a dicsőséget a polgártársak előtt kissé segíteni kell, mert a szerénység szép dolog, de nem fizeti ki magát.

A polgár és katona közötti különbséget a volt osztrák főhadnagy, a hol csak tehette, a legélesebben hangsulyozta. Tisztjei előtt a legbecsmérlőbben nyilatkozott a «debreczeni juntá»-ról. És a környezetében levő tisztek állandóan és kezdet óta ellenségei a kormánynak, s legalázatosabban alárendelik magokat Görgey szeszélyeinek. A honvéd tisztikarnak főleg világosi magatartására illik rá, hogy birkaszerepet játszott a dictator mellett, s ennek minden akaratába, vágyába, óhajtásába beleegyeztek, a nélkül, hogy fontolgatnák, jó-e vagy rossz, a mit tesznek. Ezen sajátszerü jelenség okait kutatva odajutottam, hogy Görgey és táborkara már belefáradt a hadakozásba. A babérokat megelégelték. Pihenés után vágytak. Maga Görgey Arthur olyan volt mint az obsitos katona, ki ha hosszu katonás-

[1] *Egressy* Gábor: Napló 5. lap.

kodása után hazakerült községébe, daczolt minden polgári hatósággal. Teljes megvetéssel viseltetett minden iránt, a mi nem katona; el nem ismert semmi felsőséget, csak a katonait; neki, mint a «császár emberének» nem «parancsolt a biró»: nem ismert a társadalomban csak két osztályt, a katonát, mint jogosult urat, a ki pedig nem volt katona, az előtte paraszt számba ment.

Az osztrák katonai kinövések, ideértve a tisztikar «vigság keresését és nagy szörpölési tehetségét» is,[1] ép Görgey hadtestében voltak a legkirivóbbak. A tisztek meggyőződése, magatartása a legélesebb ellentétben állt a közhonvédek hazafias magatartásával szemben.

Amazoknak Görgey volt a bálványuk, ezek szemei előtt a haza lebegett.

A többi hadtestek, mint a Bemé és Perczelé, ha vereséget szenvedtek is, mégsem ingadoztak, sőt igyekeztek a rajtuk ejtett szégyent kiköszörülni. Görgey, még mielőtt egy jelentékeny ütközetet nyert volna, már nem akar maga fölött kormányt ismerni, gáncsol mindent, kapczáskodik, mig végre kisül, hogy miért? mert fővezér akar lenni.

Mintha csak öltönyt cserélne, oly tetszelegve változtatja elveit, meggyőződését. Egyik szélsőségből a másikba csap át, véleményét pillanatról-pillanatra szeszélye szerint idomítja. Csupán előretörő vágya marad meg, s ép ezért kárhoztat, kicsinyel, gunyol mindent és mindenkit, csakhogy mások hirnevét, dicsőségét kisebbítve, saját fejét koszoruzhassa meg.

Tisztjei, kik eddig a vezérnek csak nagy «visszavonulási tehetségét» bámulhatták, a hogy bámuljuk ma is Jellasich hires Flankenbewegungját, tisztjei még eddig nem

[1] *Mészáros* Lázár: Emlékiratai. I. kötet 338. lap.

voltak képesek megbirálni, mit képes vezérük a harcztéren produkálni mint tacticus és hadvezér, s e tiszt urak mégsem akarnak más alatt szolgálni. Mintha bizony a tiszt uraknak jobban inyükre lett volna a genialis visszavonulás mint egy-egy döntő ütközet, a melynél nem egyedül a lábára van szüksége az embernek.

És igen-igen jellemző arra a fegyelmet nem ismerő praetorianus gárdára, hogy a mint nem győz, daczára annak, hogy ő a fősereg, a magyar csapatok disze-virága, rögtön beáll nála a természetes vagy mesterséges eszközökkel előkészített demoralisatió.

A többi tábornok sem magában, sem abban az ügyben nem kételkedett, melyért harczolt: Görgey már Vácznál kezdi a konkolyt hinteni az által, hogy a kormányban nem bizik.

Bem seregei saját szerencsétlenségeikből születtek ujjá, s nem egy névhez kötik győzelmüket; pedig ők méltán mondhatták volna, hogy Bem nevében van megtestesülve szerencséjük. Az erdélyi seregben nem intriguálnak, nem politizálnak, hanem csak kötelességüket teljesítik, harczolnak; s még megverve is győzhetlennek hiszik magukat, mert «élükön áll Bem apó!» [1]

Görgey hadtestének tisztjei nem akarnak harczolni sem Dembinsky, sem Vetter, sem Bem alatt. Mit nekik a haza alkotmánya! törvényei! jogai! minek harczoljanak ők, ha Görgey Arthur nem marad meg fővezérnek?

Bem erdélyi hadteste megmutatta, hogy a magyar csapatok mire képesek. Nemcsak bátorság, de önfeláldozás, önzetlenség, s a hazafias szellem is áthatotta őket.

Bem hadserege birt mindazokkal az elkerülhetetlen

[1] *Egressy* Gábor: Napló 5. lap.

kellékekkel, melyek egy önvédelmi harcz sikeres folytatására szükségesek. Ott katona és polgár közt nem volt különbség, hanem teljesen benső egység létezett a katonai főparancsnokság és polgári kormányzat között; «a mostani időben gyalázat nélkül csak Bem oldala mellett lehet az ember»[1] irja elkeseredésében a költő, ki tollát karddal cserélte fel.

Ez a jó egyetértés, ez az egység az a megoldott gordiusi csomó, a mi nélkül függetlenségi harczát egy nemzet sem vivta még ki, s nem is fogja.

Görgey politikája megölte a honvédséget. A politizáló hadvezér, mihelyest a polgári kormányzat ügyeibe avatkozott, tehetetlennek bizonyult, és a vezetése alatt levő sereg, a fősereg, melynek fátuma volt, hogy heteken keresztül nem tett egyebet a galiba csináláson kivül, mint hátrált, hátrált, s ismét hátrált az ellen elől; mindaddig, mig el nem jutott az aradi Golgotha kalváriájának utvesztőjéhez, Világoshoz.

Ekkor azután felnyilt mindenkinek a szeme! Ekkor mindenki fölfedezni vélte Kolumbus tojását, s alig volt egy, ki ne tele torokkal átkozódott volna az áruló vezér ellen.

Pedig akkor már a szabadságharcz rég befejezett tényekkel állott szemben. Itt csak a hibák, hiányok, mulasztások, s visszavonások következményei tárultak a nemzet elé a magok ridegségében.

Kitünt ugyanis, hogy alattomos gyanusításokkal, ocsárlással s kritizálással nem lehet ütközetet nyerni, nem lehet megvédelmezni még csak egy talpalatnyi földet sem.

Mert már az áprilisi hadjárat vége felé terjengett a

[1] *Petőfi* Sándor levele Kossuth Lajoshoz. Debreczen 1849. anuár 13-áról. Magyar Salon, 1887. márcziusi füzet.

hir, hogy Görgey seregével Debreczenbe megy, szétkergeti az országgyülést, megbünteti ápril 14-ének embereit. És tényleg terveztek is ily fajta államcsinyt. Stein ezredes, a táborkar akkori főnöke volt a tervnek megnyerve, hogy elfogja Kossuthot s egy huszár század kiséretében a török határra szállítsa, de a békepárt embereinek az utolsó perczben lábukba szállt a bátorságuk, s elálltak tervöktől. [1] E tervről azonban Görgeynek még nem lehetett tudomása, mert ő csak később, midőn Stein ezredes Debreczenből Bem mellé Erdélybe lett helyezve, jött összeköttetésbe a debreczeni békepárt embereivel.

Az az eszme azonban, hogy a függetlenség férfiai ellen vezessék a haza gyermekeit, csak oly alkohol-lázas agyvelőben születhetett meg, a minő Bayeré volt. Ugyancsak Bayer volt az, ki Görgey részére kidolgozta azokat az összekuszált haditerveket is, melyekkel a győztes honvédsereget teljesen tönkre lehetett tenni. Görgey serege Vácztól kezdve vonult vissza folyton, éhesen, rongyosan, fáradtan, kétségbe esve a haza sorsa, kecsegtetve saját helyzete iránt, s kerülve az ellenséggel minden összeütközést. A teljesen elcsüggesztett, katonailag megrontott, s leszerelt sereget, melynek főtisztjei az orosz seregbe való átlépés reménye által elcsábíttattak, [2] könnyű volt, mint megriasztott juh nyájat Világos alá hajtani.

És most itt az ideje, hogy felvessem azt a kérdést, mit árthatott Görgeynek a magyar szabadságharcz? Mit április 14-e, hogy oly ellenséges állást foglalt el utólag a függetlenségi nyilatkozattal szemben?

[1] *Klapka* György: Emlékeim, 161. lap.

[2] *Görgey* István: 1848—1849-ből. III. kötet, 193. (Rüdiger hadnagy két föltétele.)

Ha a szabadságharcz ki nem tör, Görgey megmaradt nyugodtan vegyésznek, s folytatja prágai laboratoriumában a vegykisérleteket; vagy gazdálkodik öreg nagynénje birtokán, ha ugyan képes őt meggyőzni a «korszerű gazdálkodás czélszerüségéről».[1] A szabadságharcz felemeli őt; az ismeretlen vegyészt, az elégedetlen gazdatisztet fővezérré, kétszer huszonnégy órára dictátorrá teszi, s honfitársai oly dicskoszorút fűznek homloka körül, a minőt egynek sem a nagy napok hősei közül.

Mindezért hálából Görgeyben csak egy érzés fogamzott meg. A polgári kormányzat ellen való éktelen s indokolatlan gyülölet.

Az ismeretlen vegyészben, a sorsával elégedetlen gazdatisztben a mint fővezérré lett, felülkerekedik az osztrák katonatiszt, s kezdi meggyülölni a népet, megvetni a polgárt, mert az ő katonai büszkeségét megsértették A nemzet jövőjét feláldozta azért, mert Dembinskit és Vettert elébe merték tenni.[2]

E vállalatában tisztikara teljes szivből támogatta, élén az oly csúf véget ért Bayer ezredessel, Görgey e kegyenczével, a ki midőn főnökével később összeveszett, legjobban itélte meg a dictátort, ezt mondván róla: «Görgeyben van Napoleon-féle, de van Moór Károly-féle is.» Nem csoda tehát, ha rövideden bekövetkezett az időpont, midőn Görgey és tisztjei megvetéssel néztek le mindenkit, a ki nem tartozott a hadsereghez. A vegyészből lett fővezér csak környezetét látja; a mi táborkarán kivül esett, az már ő előtte nem jött számításba.

[1] *Görgey* István: 1848—1849-ből. I. kötet 6. lap.

[2] *Demár* János: Dembinski emlékirataíról. Budapesti Szemle 1875. juliusi füzet 377. lap.

A gyermekkorban belecsepegtetett soldateska szellem befolyásolta teljesen azt az embert, ki sértett hiuságból lépett ki az osztrák hadsereg kötelékéből. Ez a szellem olyan, mint némely betegség.

Meggyógyul ugyan az ember porhüvelye, évekig semmi nyoma a bajnak, jöjjön meg azonban ujra az okozat, a betegség ismét fellép ; fellép rohamosabban, nagyobb mérvben, mint első izben. Ilyen az osztrák katonai szellem is, mely gyülöli a függetlenséget. A függetlenség s az uj eszmék elleni gyülölet játszotta a legnagyobb szerepet Görgey tetteiben.

Mert hisz az áprilisi győzelmek után rögtön hire terjed, hogy minden el van veszve. A csufosan megvert ellenség hátrál, s a győztes vezér és serege *ekkor* esik kétségbe.

Tetteért meg lett büntetve nagyon, de nagyon. Mert az az ember, a ki soha életében sem tudott szeretni, csak gyülölni; nem hinni, csak kételkedni; nem engedelmeskedni, csak zsarnokoskodni, a ki szigoru volt, kérlelhetlen és cynicus, az a legszerencsétlenebbnek érezhette magát minden életben maradt honvédtiszt között, mert évtizedeken keresztül, mint a bolygó zsidó ujabb kiadása időközönként a nyilvánosság elé lép, hol maga, hol testvére, rokona, avagy barátja, s együttesen avagy külön-külön arról akarják meggyőzni a világot, hogy nem árulta el a szabadság ügyét. A közvélemény azonban konokul ragaszkodik nézetéhez. Ezt hát meg nem győzheti. Annyit azonban elér, hogy a keblére nehezedő nyomás egy pillanatra enyhül, s ő szabadabban lélegzik.

X.

A magyar kormány hibáját, azaz gyengeségét Görgeyvel szemben sokkal könnyebben meg lehet érteni, mint a tábornok magatartását. Kossuth szemei előtt folyton azok a veszélyek lebegtek, melyek egy netaláni katonai lázadásból származnának abban az esetben, ha Görgeyt erőszakkal kellene eltávolítani a seregtől. E veszélyekre gondolva, folyton engedett s alárendelt mindent a fővezér akaratának.

Hisz a kormány és Görgey közti viszonyt legjobban jellemzi, miként dorgálta meg a hadügyminiszter Görgeyt Tisza-Füreden.

A jó öreg «akademicus katona» Mészáros Lázár sokkal inkább beletalálta magát az uj állapotokba, sem hogy komolyan eszébe jutott volna mások kedvteléseit megzavarni, s e miatt magának ellenségeket vagy kellemetlenséget csinálni.

Mészáros Lázár szeretett mindenkivel jó lábon állani. Vidám öreg ember volt, ki még a parlamentben is tréfával üti el a legéletbevágóbb dolgokat. Neki minden szorult helyzetre van egy röpke, humoros, vagy satyricus mondása; s a legnagyobb bajok és kellemetlenségek közt is. lehurrogatva a képviselőházban, «schluckkolva Schlick»

által, ép ugy felszinen marad, a mily vigan lebeg a könenynyel jól megtöltött gömböcske a légben.

Midőn Tisza-Füreden Görgeyt hivatalosan meg kellett feddnie, azzal kezdte beszédét,; «egy-két pohár borral többet ivott, hogy az igazat könnyebb legyen megmondania».

Az ily kedélyeskedés feljebb valója részéről ugyancsak furcsán érinthette azt az embert, a ki igen fiatal katona korában, az urnak 1845-ik esztendejében azért lépett ki a katonai szolgálatból, mert ezredese nem akarta elismerni, hogy főhadnagyának több esze lehet, mint neki. Azt az embert, a ki szenvelegte a talpig katonát, a ki mintegy lelketlen gép oly szenvedélytelenül haladt előre a maga utján. Görgeyben, tagadhatlan volt előrelátás, bár politikailag teljesen vak. Kitüzött czéllal nem birt, csak azaz ösztön vezette, hogy a legfőbb hatalmat, a dictáturát el kell érnie, ha csak pillanatra is.

Mondják, hogy Kossuth népszerüsége bántotta, hogy Kossuth utjában állott. Ép ebben rejlik vaksága. Hisz ha Kossuth Lajos ott nem áll, a hol állott, akkor minden a régiben maradt volna: nincs szabadsajtó, nincs felelős miniszterium, nincs alkotmány, nincs honvédség s nincs szabadságharcz. Hisz Kossuth szivének melegétől hevült fel pártja; az ő eszméi tüzelték a nemzetet, az ő szelleme volt világító fáklyája a nagy tömegnek.

Az ő müködése ugy hatott, mint a villám, mely lecsap s rögtön gyujt.

Ezt elismerik politikai ellenfelei is. Pázmándy Dénes. kit foglyul vittek Debreczenbe, azt mondja: «Jelenleg a forradalom győzött, és a nemzet függetlenségét azon egyetlen embernek köszönheti, ki nem csüggedve a vészek per-

czeiben, minden békítő politikát halomra döntött.»[1] Lehetetlen tehát eltagadni, hogy az egész szabadságharcz egy emberben, egy névben, a Kossuth nevében volt személyesítve. Beismeri ezt egy másik, Kossuthnak Pázmándynál sokkal élesebb politikai ellenfele, a ki mindent elkövetett, hogy Kossuthnak enyhén szólva politikai szalmaszálakat helyezzen utjába, következő szavaival: «Az egész szabadságharcz egy ember művének mondható.»[2]

Kossuth élő képviselője volt a 19-ik század eszméinek, azoknak az eszméknek, melyek a népeket mozgásba hozták és hullámait háborgásban tartották; azoknak az eszméknek, melyek az új kor jelszavául voltak elfogadva. S ezeknek Kossuthnál méltóbb képviselőt keresve sem lehetett volna találni. A fül nem hallott kellemesebb hangot, mint Kossuth hangja a szószéken. E nagy terjedelmű, tiszta, csengő hang, az izgató politika, a forradalmi irány e gyönyörű syrénhangja. S e szép hanghoz teljes iskola, ha szabad e kifejezést az énekestől a szónokra alkalmaznunk. Kossuth valóban mesterileg tudott bánni hangjával, mely egészen hatalmában volt. Meg volt e hangnak kelleme, csengése, áthatósága és nagy terjedelme. S rendkivül folyékony volt előadása rohamosság nélkül; minden szava a legtisztábban érthető, az utolsó szótagig.

Meg volt áldva, jegyzé meg róla egy birálója, egy nagy predicátor tehetségével.

És daczára annak, hogy ő volt az egész nemzeti mozgalom élesztője, mégis, midőn a nemzet életébe vágó

[1] *Tóth* Lőrincz: A két Pázmándy. Hazánk, 1884. márcziusi füzet 184. lap.

[2] *Kazinczy* Gábor: Szerepem a forradalomban. Hazánk 1884. febr. füzet 83. lap.

legkimagaslóbb tényt keresztül óhajtotta vinni, nem tette ezt önkényüleg, vagy kizárólag a polgári kormányzat és parlament megkérdezése után, hanem kikérte e részben a katonai parancsnokok nézetét is, a mire pedig szükség sem volt, «mert a katona általánosságban nem törődik a politikával, azt teszi, a mit neki parancsolnak».[1]

S ha már eljutottunk e tárgyhoz, foglalkozzunk egy kissé azzal a függetlenségi nyilatkozattal, mely azóta, mióta a debreczeni református templomban egy április 14-ének reggelén ki lett hirdetve, oly sok embernek okozott fejfájást, s mely miatt azóta oly sok jelenvolt «néma hazafi» igyekezett saját szerecsenségét fehérre mosni.

A királyi lemondás ténye világosan bizonyítja, hogy az esetleges kiegyezést Magyarországgal teljesen figyelmen kivül hagyták a bécsi irányadó körök; s egyébről többé szó sem lehetett, mint Magyarország leigázásáról. A bécsi irányadó körök határozott szándéka ez volt.

A márczius 4-iki octroyált alkotmány legalább ezt igazolja. Erre az arczulcsapásra nem lehetett mással, mint a függetlenségi nyilatkozattal felelni. S ha ki lett mondva, hát miért is volt ez a függetlenségi nyilatkozat oly nagy politikai hiba? Nem-e bizonyult be azóta, hogy a magyar nemzetnél minden tekintetben gyengébb, kisebb, fejletlenebb és czivilizálatlanabb nemzetek, mint az oláh, szerb, bolgár, szinte képesek voltak nemzeti függetlenségüket kivivni, pedig hát ezeknek sem állott valami titkos ördögi hatalom rendelkezésükre, egyszerűen csak felhasználták a kinálkozó alkalmas pillanatot, egy szivvel-lélekkel akarták, és nemzeti függetlenségük ki lett mondva.

[1] *Görgey* Arthur: Mein Leben und Wirken in Ungarn. I. köt. 54. s köv. lapjai.

Vannak hullámzások, melyeket felülről jövő vihar támaszt. Ilyen hullámzás volt április tizennegyedike, melyet a márczius 4-iki udvari légkörből eredő roham támasztott. A közvélemény távol attól, hogy le akart volna csendesedni és békülni, mindegyre forrt, s mozgott Bécs ellen. Az, a mit oly régóta vártak, megjött. Uj és uj hirek a győzelemről bűvösen hangzottak keresztül minden sziven. A hangulatot jellemzi, hogy a Rákóczy-csapat zászlószentelése alkalmával a nagyváradi plébános «Szent-István» nevében verte be az első szöget, már a harmadik szöget. a lelkes és oly szomorú véget ért Vasváry Pál *«a magyar köztársaság nevében»* [1] ütötte be. Ily rohamosan haladt akkor minden. A győzelmi hirek, s ily lelkes hangulat behatása alatt kiáltották ki Debreczenben a függetlenséget.

«Igy állván a dolgok, hiába való volt a békepártnak rövidlátásu törekvése Debreczenben, mely ha erélyesebben szervezkedik, képes lehetett volna akadályokat gördíteni a honvédelem elébe azáltal, hogy a bizalmat megrendíti, s az egyetértést megzavarja a nélkül, hogy eljárásának sikerét remélhette volna; mert a támadó sereg és fél nem ismert más megoldást, mint a teljes, feltétel nélküli megadást. Ezen ellentét nem volt kiegyenlíthető, de a doctrinair bölcsek Debreczenben nem fogták föl soha, sőt a mint tapasztaljuk, azóta sem józanodtak ki nyárspolgári mámorukból.» [2]

Igaz, hogy a debreczeni zárt ülésben többen, köztük Nyáry Pál is, felszólaltak a függetlenségi nyilatkozat ki-

[1] *Leövey* Klára: A Rákóczy-csapat zászlószentelése. Hazánk 1887. novemberi füzet, 246. l.

[2] *Pulszky* Ferencz: A forradalom. Hazánk 1884. januári füzet, 8-ik lap.

kiáltásának elhalasztása mellett, de a nagy templomban tartott ülésen nem akadt egy sem a békepárti urak közül, ki szót mert volna emelni a javaslat ellen. Félelemből, közönyből, vagy más indokból hallgattak-e ezek az urak? az nem lehet birálat tárgya, de mert hallgattak, a felelősséget a megtörtént dologért azután már nem lehet többé sem az egy Kossuth Lajosra, sem egyedül arra a pártra háritani, mely annak kimondását inditványozta, hanem a történelem előtti felelősség az egész képviselőházat terheli.

Ha a békepárti képviselők féltek Debreczenben véleményüknek kifejezést adni, utaztak volna onnan el, s köszöntek volna le tömegesen a képviselőségről, s leköszönésüket indokolták volna, azzal, hogy félelmükben nem mertek meggyőződésüknek nyiltan, férfiasan kifejezést adni ott, a hol helyén lett volna, de utólag, nehogy később részességgel legyenek vádolva, mégis tiltakoznak az ellen.

De csendesen, hallgatva szavazni, vagy épen a nyilatkozatot proclamálni saját emberi szájával, mint Almássy Pál, s annak kimondása után vakondok módra megkezdeni az épület talapzatának rongálását, ez nemcsak hogy nem férfias, de egyuttal hazafiatlan, hogy ne mondjuk tisztességtelen eljárás volt.

Kossuth Lajos április 7-én ment Gödöllőre, hogy a tábornokokat megkérdezze, mi a nézetük a függetlenségi nyilatkozatra vonatkozólag. Görgey e dologról annyit emlit, hogy Kossuth vele négy szem közt beszélgetvén, szóba hozta a függetlenségi nyilatkozat kikiáltásának szükségét.[1] Később ugyan felemliti, hogy midőn ő Léván az ápril 14-iki függetlenségi nyilatkozat kihirdetéséről értesült, már

[1] *Görgey* Arthur: Mein Leben und Wirken in Ungarn. II. kötet, 9—10. lap.

akkor ismét kénytelen volt bevégzett tények előtt meghajolni, mert csakis ezáltal volt képes megakadályozni, hogy a hadsereg rögtön fel ne oszoljék.[1]

Hogy ez az ügy nem egészen ugy áll, a mint Görgey feltünteti, arról legeklatansabb tanuságot tesz Klapka György. Klapka határozottan állítja, hogy Görgey vele sohasem közölte, mily nagy nézeteltérés van közte és Kossuth között az ország függetlennek nyilvánítását illetőleg. Pedig abban az időben a két tábornok nagyon is bizalmas viszonyban állott egymással.

Sőt Klapka tovább megy. Határozottan állítja, hogy midőn Kossuth kikérte a tábornokok nézetét, Görgey ekkor hallgatott, s egyetlen szó ellenészrevételt sem tett.

«Én magam is erősen meg vagyok győződve arról, irja Klapka, hogy a függetlenségi nyilatkozat nélkül is minden esetre megtörtént volna az orosz beavatkozás, a mint már az korábban Erdélyben meg volt, *a honnan Bem egy orosz hadosztályt még márczius havában kiüzött;* ha azonban sorainkban az egyetértés zavartalan maradt volna, akkor ellentállásunk *is más alakot nyer*, s küzdelmünknek vége egészen más lesz vala.[2]

Hogy az orosz interventió oka nem a függetlenségi nyilatkozat kikiáltása volt, arról tanuskodik április 14-ének egyik legnagyobb ellenzője, ki a függetlenségi nyilatkozat közzététele után rögtön leköszönt hadügyminiszteri tisztjéről. 1848. április végén, midőn Veronában habozott a miatt, hogy elfoglalja-e állását, mint hadügyminiszter, ezt irja a többek közt Kossuthnak: «Az államadósság egy részének átnem vállalása bennünket törvényen kivül tehetvén, ve-

[1] *Görgey* István. 1848—1849-ből. II. kötet 192. s köv. lapjai.
[2] *Klapka* György: Emlékeimből. 130. lap.

szélyünket okozhatja, és még az orosz invaziót is maga után vonhatja.[1] Tehát a hyperloyalitás korszakában 1848. áprilban merül fel már Mészáros agyában az orosz invazió eszméje. Tény tehát, hogy az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat proclamálása nélkül is beavatkoztak volna az oroszok; a mint tényleg már 1849. márcziusában beavatkoztak Erdélyben.

Ott a gödöllői tábornoki értekezleten Görgey fel lett szólítva, hogy adja elő nézeteit, mondja el véleményét. De hallgatott. Máskor, ha nem kérdezték is, beszélt. Proclamátiókat bocsátott ki, midőn azokra legkisebb szükség sem volt. Legridegebben kritizálta a kormányt, gyanusította Vettert ok nélkül és alaptalanul; guillotin után kiabál, ő, ki magát kevéssel ezután a békepárt karjaiba dobja, csak Gödöllőn hallgat, midőn későbbi állítása szerint sarkalatos hibát követtek el, s ő már kénytelen volt a «bevégzett tények előtt meghajolni».

Utólag azt akarja elhitetni a világgal, hogy ő nem volt tisztában azzal, miként Magyarország küzdelmének czélja eldobni régi formuláit, miután azokat feleslegeseknek, kopottaknak találta!

Nem volt-e ő a magyar hadsereg szellemével tisztában? Hisz a hadsereg szelleme emelkedett, hazafias volt. A hadsereg birt azzal a politikai lelkesedéssel, mely a franczia köztársaság katonáit vezette a mult század végén, a nagy forradalom harczaiban. Hazafiui buzgóság, dicsvágy és önfeláldozás lelkesítették a sereget.

Görgey tudta mindezt. De határozatlan volt. Nem mert nyilatkozni, nehogy már ekkor ellentétbe helyezze magát a nemzet közvéleményével, *s esetleg koczkára*

[1] *Mészáros* Lázár: Emlékiratai. I. köt. 3. l.

tegye népszerűségét. Később kárhoztatta a függetlenségi nyilatkozatot. Szidta a kormányt, a képviselőket. Késő volt. Ép oly kevéssé volt joga a függetlenségi nyilatkozat kikiáltásáért másra hárítani a felelősséget, mint nem volt a békepárt néma tagjainak. A ki hallgat, beleegyez. O hallgatott, beleegyezett, s azonfölül a hadügyi tárczát elvállalta Szemere miniszteriumában.. Harczolt a mellett, mi ellen több izben határozottan tiltakozott, s az okmányokat, mint a Szemere miniszteriumának tagja, aláirta.

Ha Görgey április 14-ével nem akarta a közösséget elvállalni, két út állt előtte. Vagy Monk szerepére kellett volna vállalkoznia, vagy leköszönni a fővezérségről.

Az elsőre nem birta *eléggé* a sereg bizalmát; nem bizott magában, nem volt elég energiája; a másodikat pedig saját gyengeségének érzetében nem merte megkoczkáztatni, nehogy kitünjék, hogy nagyon is nélkülözhető.

XI.

A szolnoki csata után Windischgrätz herczeg már egészen más hangú leveleket ir Bécsbe, mint a minőket előbb küldözött. Legsürgetőbben kéri, küldjenek katonát, mert a mi van, az kevés. [1]

Kevés is volt, rosszul is volt vezetve, de különben is a magyar csapatok már ekkor megállták a tüzet.

Az áprilisi győztes hadjárat terveit Klapka dolgozta ki. Görgey, Klapka Györgynek terveit, tanácsait és intézkedéseit mindig legnagyobb örömmel fogadta el. Mint fővezér igen sok önállóságot engedett alparancsnokainak; s ép ezért legtöbb esetben az alvezérek döntötték el a csaták sorsát.

Igy, mialatt Guyon, kit Görgey «bátor, de tudatlan tisztnek» [2] nevez, Branyiszkót bevette; ő Lőcsén bálozott. A kápolnai csata első napján Egerben a gastronómiát tanulmányozta Dembinskivel és Bayerrel.

Második nap a helyett, hogy a balszárnyat vezérelte volna, a «furcsa véletlen» a középhadhoz vezette, s ő mégis tiltakozik az ellen, mintha Dembinski harczrendjét megzavarta volna.

[1] *Ramming:* Der Winter-Feldzug in Ungarn. 353. lap.
[2] *Görgey* Arthur: Mein Leben und Wirken. I. köt. 118. lap.

Az isaszeghi csata alatt a kókai dombon hasrafekve hallgatódzik, vajjon ágyúznak-e már? midőn órákon keresztül folyik az ütközet.

A nagysarlói ütközet lefolyását távcsövön figyeli a több órányira fekvő lévai várból.

Igaz, hogy három ez ütközetek közül meg van nyerve; a negyedik elvesztéseért közvetlenűl nem reá hárul a felelősség, hanem Dembinskire. A fővezér jelenléte, vagy távolmaradása a három ütközet sorsára nézve sem nem osztott, sem nem sokszorozott, de hallgatással nem lehet mellőznünk e tényt, mert az talán mégis kiható lett volna a győzelmek kizsákmányolására, ha a főparancsnok a helyszinén van, s ott figyelemmel kisérve a csata menetét, a győztes ütközetet felhasználja, s diadalittas honvédeivel üldözi a futó ellenséget.

Az általam fentebb említett ütközetekben Görgey oly tábornoknak mutatta magát, minőt 1854-ben számosat lehetett látni az osztrák hadseregben. [1]

Az, hogy ő a csatatéren nem volt jelen. az ő személyes bátorságából nem von le semmit, mert hisz akkor Nagy Frigyesnek is bűnül lehetne felróni, hogy a mollviczi ütközet alkalmával lova több mértföldnyire vágtatott el vele a csatatértől. A mollviczi ütközetet, daczára annak, hogy Nagy Frigyest oda vitte a lova, a hova akarta, Schwerin tábornagy mégis megnyerte ép ugy, a mint bevette Guyon Branyiszkót, eldöntötte az isaszeghi csata sorsát Aulich éleslátása, s a mint learatták a nagysarlói babérokat Klapka és Damjanich. [2]

[1] *Kossuth* Lajos: Irataim az emigratióból. II. kötet 55. lap.
[2] *Asbóth* Lajos: Emlékiratai I. kötet, 195—196. l.

Görgey idegei talán ekkor még nem voltak kellőleg megedzve a harczi zajhoz! Alvezérei vezényeltek, katonái harczoltak s győztek. Ez elég!

De már az a legelemibb szabálya a hadászatnak, hogy döntő ütközet napján a fővezér a csatatéren jelen legyen. Mert hogy szerezhet magának fogalmat a fővezér a sereg összműködéséről, ha a csatatértől távol vonja meg magát? Igy történhetett azután az isaszeghi csatában, hogy Gáspár tábornok Görgeytől nem kapván parancsot, nem avatkozott a dologba.

S miként indokolja Görgey ezen hadvezéri tudatlanságát vagy mulasztását hadászati szempontból? Azt állítja, hogy ki akarta próbálni alvezéreit, mennyire bizhat meg bennük, s mit bizhat reájuk?

Az egész rövid hadjárat alatt tehát, a helyett, hogy maga vitte volna a főparancsnoki teendőket, idejét azzal vesztegette el, mi módon kell tábornokokat nevelni? Próbálgatta alparancsnokait, s e próbálgatást annyira vitte, hogy a juniusi komáromi csaták egyikében, a helyett, hogy a fővezéri teendőket látta volna el, a 67-ik zászlóalj élére állott, s a honvédeket személyesen vezette szuronyrohamra.

A mint a csata véget ért, Damjanich az ő rideg, durva modorában rá támadt Görgeyre, hogy «fővezérnek nem az a hivatása, hogy zászlóaljakat vezessen tűzbe, hanem hogy vezényeljen.»[1] Itt kezdődik a későbbi harag a két tábornok között.

Szép, szép, ha valakiben megvan a személyes vitézség. S ez a jellemvonás határozó is lehet néha-néha az ütközetek sorsára. De a személyes vitézség nem fő-

[1] *Fornszek* Sándor volt huszárőrnagy adataiból.

előnye és érdeme egy fővezérnek. Hisz a hadsereg minden egyes tisztjének, altisztjének s közkatonájának kell birni bizonyos mértékével a személyes vitézségnek, mert ha oly ideg-beteg valamennyi, a minő volt Bayer ezredes, ki a csatatéren *sohasem volt jelen*, s ha ágyúszót hallott, rögtön «németet jelentett»; akkor furcsán nézne ki egy ütközet vagy csata. De a fővezér feladata a hadműködések intézése. Ezzel Görgey vagy igen keveset, vagy épen semmit sem gondolt. Ezt táborkari főnökére, Bayer ezredesre bizta, a ki szintén csak messziről, oly távolságból intézte az ütközetet, a honnan annak részleteit nem láthatta, sőt néha az ágyúzást sem hallhatá, mert mint fennebb említém, az ágyúszótól idiosynkrasist kapott.

Egy ilyen csatát, melyben sem a fővezér, sem a táborkari főnök nem volt jelen, igy ir le Kossuth mint szemtanú:

«A bicskei csata után Szent-Márton-Kátán (Batta szolgabiró házánál) töltöttem Görgeyvel együtt egy éjszakát. Ott volt a főhadiszállás az isaszeghi ütközet előtti éjjel. Hajnalban a sereg előrement; én kocsin levén, kíséretemmel elégnek gondoltam jóval későbben indulni utána. Mentem egészen Kókáig a nélkül, hogy akár seregünknek, akár ellenségnek csak neszét is hallanám. Kókánál egy homokdomb van; annak a tetején, egy embert látok a földön feküdni, s közelében egypár egyenruhás egyént ülni. Felmentem a dombra, hogy onnan szétnézzek, ha nem láthatom-e seregünket? Azt nem láttam, hanem láttam azt, hogy a földön fekvő ember — Görgey, a fővezér.

— Hát ön itt mit csinál? kérdezém.

— Várom az első ágyúlövést.

— Hát hol van a sereg?

— Arra van valahol, felelé az isaszegh-gödöllői erdős dombok felé mutatva.

Az ütközet, mint később megtudtam, már órákig folyt, s a fővezér a kókai dombon fekve várta az első ágyúlövést! . . . . . Ott ültünk együtt vagy félóráig, «lesve az első ágyúlövést», végre megunva a hiába lesést, Görgey ellovagolt, én pedig kocsimhoz mentem s tovább hajtatva. egy faluhoz értem, (neve nem jut eszembe), ott látok azután egy üteg ágyút huszárfedezettel felállítva, s oldalt két zászlóalj gyalogságot oszlopban, lábhoz eresztett fegyverrel. «Mi történik itt? kérdezém. Itt van a főhadiszállás. — Bayer ezredes! Vele maradtam két-három órán át. jöttek a nyargonczok a jelentésekkel a csatatérről, mentek a rendelkezések, de ágyúlövést nem hallottam.» [1]

A fővezér nem arra való, hogy a döntő perczben előlépjen s személyes bátorságával döntse el az ütközet sorsát. A fővezérnek át kell pillantania az egész csata terét, megvizsgálni legcsekélyebb bokrot s a legsemmitmondóbb halmot. Hisz sokszor egy bokor támaszpontja lehet egy ezrednek, egy zászlóaljnak: egy alkalmas helyen levő ösvény, egy mély út, átvágás vagy erdő megakadályozhatja az előremenetelt vagy hátrálást.

Mindezzel Görgey nem törődött.

A többi seregparancsnokok, mint Perczel és Bem nem távoztak csata vagy ütközet napján a csatatértől és a seregtől. Bem maga irányozta néha ágyúit, Perczel Mór pedig személyesen tette meg rendelkezéseit. Más tábornok, a kinek intézkedéseitől nem függött a sereg sorsa, élére állhatott egy-egy zászlóaljnak, mint tette Damjanich fiatal

[1] *Kossuth* Lajos. Irataim az emigratióból. II. köt. 280—281. l

honvédeivel Szolnoknál, mutatván az osztrák generálisoknak olyan katonai bravourt, a minőt ők legharczedzettebb katonáikkal sem kisérlettek meg soha, midőn szuronyszegezve rohanta meg honvédeivel az ágyúkat. Ő maga, eleven, tüzes szemeivel tekintett végig honvédein, darabos, nagy, tagba szakadt alakja kimagaslott, a mint élükön állt, s a mint megindúlt rohamra, mellére érő koromsötét szakállával játszadozott a szellő. Úgy ment előre, mint a hadisten.

Ezekről a honvédekről irja Kossuth: «Damjanich serege bátor, mint az oroszlán, lelkesült, mint az erény, határozott, mint az erély, s hű a hazához, mint a kardvas a markolatához.»[1].

Damjanich a legsajátságosabb jelensége volt szabadságharczunknak. Atyja horvát határőrvidéki tiszt, semmi áron sem akarta, hogy fia katona legyen. Hivatalnoknak óhajtotta nevelni. A makacs, akaratos gyerek tizenhét éves korában megszökött az apai háztól, s beállt egy épen Olaszországba vonuló ezredbe. Hirtelen felnyult, sovány, szűkmellü, vézna fiú volt. Akkori szokás szerint egyik az öreg bakák közül lett az ujoncz «apja». S az öreg baka nem csak apja, de jó édesanyja és dajkája is volt Damjanichnak. A mint útközben állomásra érkeztek, az öreg rögtön lefektette a «gyereket», faggyúval kenegette a menetezésben feltört lábait; ápolta, ruháit tisztogatta, egyszóval ugy bánt vele, mintha saját édes fia lett volna. Csakis ily ápolás mellett birta ki kezdetben a gyenge fiú a fárasztó katonaéletet, s erősödött meg az olasz éghajlat alatt. Ő közemberből küzdte fel magát kapitányságig. Ez a magyarázata, hogy horvát születésü létére oly rendíthetlen

[1] *Kossuth* L. levele nejéhez. Török-Szt.-Miklós 1849. márcz. 14.

hive volt a magyar ügynek. A közvitézek közt nem lett kedélye megmételyezve, s a mit ott magába szítt, azt később, tisztkorában már nem sikerült a kamerádoknak ellensulyozni. Damjanich nem kadétiskolában; okos professorok keze alatt, hanem magyar bakák között emberkedett fel; azok között szitta be a haza iránti szeretetet s a haza szabadsága s függetlensége iránti lelkesedést. Azok a szolgálatok, miket ő a hazának tett, feledhetlenek, megbecsülhetlenek, s örökbecsüek.

Damjanichnak külsőre nézve épen ellentéte volt Guyon Richárd, az oroszlánszivű hős, kit Görgey oly nagyon szeret tudatlan tisztnek festeni.

Guyon magatartását a nagysarlói csatában, hol mint önkénytes vett részt, egy szemtanú igy irja le: «Egy karcsú, deli lovag nyargalódzik a zászlóaljak közt szép angol paripán, polgári öltözetben, zsidós sapkával fején, s lovagvesszővel kezében. Mindig ott, hol leghevesebb volt a csata, hol legsürűbben bömbölt a halál, tört magyar szavakkal buzdítva s bátorítva honvédeinket: «Eleréé, eleréé! batrán! batrán! eleréé magyar! szurony szegezz! Ha gyün lovas, massen formier! eleréé!» És ez az egyszerű lovag, a lovagvesszővel kezében, Guyon volt, a csaták lelke. Ő volt, ki mindenütt való jelenlétével, hideg s rettenhetlen bátorságával bátorságot öntött a félénkbe, uj életet a már csüggedőkbe, s gyors segélyt varázsolt oda, hol gyenge volt az erő».[1]

Ezek az apró-cseprőnek tetsző események azok, melyek szabadságharczunk történetét a maga valóságában

[1] *Szalkay* Gergely: A VI-ik honvédzászlóalj története. Hazánk 1887. októberi füzet 199. lap.

tárják elénk, s melyek úgy összeillenek a nagy eseményekkel, a mint az apró darabkák képezik a nagy mozaik egységét. Ezek az apró-cseprőnek látszó események tesznek legélénkebb tanúságot arról, hogy Görgey nem volt az a lángelméjű katona, ki jelleme s tehetségeinél fogva valamennyi tábornok közül egyedül lett volna képes a haza függetlenségének kivívására.

De Görgey sokkal jobb katona volt, semhogy ne tudta volna, mi is tulajdonkép a fővezér kötelessége csata napján; s a mulasztásokat vagy hibákat, melyeket elkövetett, ő szeretné «az őt mindenkor oly kellemesen kisegítő *véletlen*» rovására felirni. De lehetnek e mulasztások és hibák szándékosak is. Mert Görgey Arthurt rendesen nagyravágyása ragadta.

Midőn tábornok lett, feltámadt benne a nagyravágyás. Elhitette magával, hogy ő a Messiás, az egyedüli megváltó, a ki a nemzet ügyét diadalra juttathatja. «A magyar állam arra volt kárhoztatva, hogy alkotmánya végleg, mindenkorra megsemmisíttessék.» «A sors engem szemelt ki, hogy a nemzet utolsó vezéreinek egyike legyek, — irja magáról.

Ő, a sors által kiszemelt vezér nem akart maga fölött senkit sem ismerni; és ebből kezdődött azután az a szomorú emlékü versenygés közte és a kormány közt, mely a nemzeti ügy leverésével végződött. Már ekkor mindenbe be akart avatkozni. Elméjének folytonos nyugtalansága, tervezgetés, a kákán is csomókeresés, dictátori hajlama, katonai neveltetése, mind e tényezők közreműködtek arra, hogy a győztes ütközeteket szándékosan ne zsákmányolja ugy ki, a mint, ha csakugyan lángeszü vezér, tehette volna.

Ilyenkor az osztrák politikusok befolyása nyügözte

le lelkét, s biztos politikai irányjelzője nem levén, hitelt adott azoknak az őrült diplomatáknak, kik vészes vakságukban félre dobtak mindent; nyelvészetet, földrajzt, ethnológiát és történelmi multat, s ezek ellenére akarták egybeolvasztani hazánkat Ausztriával.

Agyrém volt ez! s bebizonyult, hogy ha ideig-óráig a papiron keresztül vihetik is, de ez az egyesülés, tartós nem lehet!

Már a magyar miniszterium kinevezésekor csak a legnagyobb ellenszenvvel, csupán a kényszernek engedve egyeztek bele a bécsi hivatalos körök a pénz- és hadügy önállóvá tételébe. Ellenszenvük akkora volt, hogy miként ma már okmányokkal beigazolható, rögtön a beleegyezéskor elhatározták, hogy a legelső kinálkozó alkalmat megragadják arra, hogy az alkotmányos magyar miniszterium részére biztosított jogokat megnyirbálják, esetleg azokat egészen újra visszaszedegetik. Erre el voltak szánva még az esetben is, ha fegyverhez kell nyulniok.

Jelasichot, ezt a nők kegyétől épen nem idegenkedő, könnyüvérű, nyakig adós katonatisztet tették meg horvát bánnak, s ez császárilag szabadalmazott rablóbandáját vezette a magyar nemzet ellen.

Erdélyben a vad oláhokat bujtogatták fel, kik hónapokon keresztül raboltak, gyujtogattak, s a magyarok vérében fürödtek. Ez a félrevezetett ostoba, tudatlan nép épen semmi fogalommal sem birt a fejlődésben levő eseményekről, ezenkivűl rabszolga szellemük párosulva állati vadságukkal, könnyüvé tette szájas tribunjaiknak, hogy tetszésük szerint használják fel őket gonosz czéljaikra. Igy történt azután, hogy oly undorító és vad kegyetlenségeket követtek el, hogy az ember alig meri leirni. Az

oláhok abban a tudatban, «*tetszik a császárnak*», nem kiméltek senkit. A gyermekeket anyjuk emlőjéről ragadták el, hogy az anyák a legundokabb erkölcstelenség áldozataivá legyenek. Nem csoda, ha a nőnek oly sorsa volt, ha kezükbe került, hogy boldognak mondhatta magát az, ki csak halálok halálával halt meg. [1]

[1] *Jakab* Elek: Szabadságharczunk története. 573—577-ik lapjai.

XII.

Görgey április 29-én ujabb kiáltványt intéz a hadsereghez, melyben többek közt ezeket mondja: «Nektek jutott a szerencse, hogy éltetek feláldozásával biztosítsátok Magyarország ősi önállóságát, nemzetiségét, szabadságát, tartós fennállását. Ez a ti legszebb, legszentebb hivatástok.»

E kiáltvány által Görgey nyiltan szentesítette az április 14-iki függetlenségi nyilatkozatot, mert «Magyarország ősi önállósága» alatt nem lehet a Habsburgok uralkodását érteni, legyen az alkotmányos vagy nem.

Ekkor került Görgeyben a magyar utoljára a katona fölé. De ez sem sokáig tartott.

Mert közvetlen ezután a katonai baklövések egész sorozata veszi kezdetét, párosulva a fegyelemellenes engedetlenségek nagy számával.

A katonai baklövések sorát Buda ostroma nyitja meg. «Tüzes kiáltvány álarcza alatt, ezzel a kiáltással: «Előre bajtársak! Előre!» vezeti *Buda felé vissza* a sereget. Ez a sajtóhiba ölte meg Magyarországot».[1]

Ha Görgey csakugyan az a katonai lángész, a ki azt hivén magáról parancsolásra született, s ezért nem akart.

[1] Georg *Kmetty:* Arthur Görgey's Leben und Wirken in Ungarn, 24. lap.

nem türt meg maga fölött senkit; a kinek sikerült a fővezénylettől eltávolítani a «tehetetlen» Dembinskit s a «gyanús» Vettert, akkor igen jól tudhatta, hogy a futó ellenség üldözését egy váracs ostromlása miatt félbe hagyni nem szabad.

Ő egyrészt azzal menti magát, hogy nem volt lőszere s Debreczenből nem küldtek; azonban feledni látszik, hogy Kossuth kormányzó még kellő időben levél által tudatja vele,[1] hogy a salétromkészlet fogytán van, s hogy állítson rögtönösen Komáromban puskaporgyárat. Ugyancsak e levélben tudatja Kossuth Görgeyvel azt is, hogy Sopron- és Mosonymegyék ***mely helyein készítenek salétromot, s egyuttal utasítja, szerezze be a*** kijelölt helyekről a szükséges anyagot.

Lehet, hogy lőszere csakugyan fogytán volt; de lett neki mód nyujtva, hogy készíttessen. Görgeynek azonban ***nem kellett***, még ha lett volna is. Mert hisz akkor, a midőn kisült, hogy az a «váracs», nem is váracs, hanem komolyabb valami, semhogy három nap alatt «halomra lehetne lövetni», akkor cernirozó hadtestet kellett volna ott hagynia, a derék sereggel pedig fontosabb kötelességet teljesítenie.

Annyi őszinteség legalább van benne, hogy maga bevallja, miként ***politikai okokból*** hagyott fel az osztrákok további üldözésével. Mert ha Buda ostroma helyett üldözi a futó osztrák sereget, s a háborút sikerül neki Ausztriába átvinni, akkor az osztrák sereg kénytelen lett volna hazánkból kitakarodni.

Igaz, hogy május 21-én bevették Buda várát, még pedig nem a lőrésen, melyet a tüzérség lőtt, hanem laj-

[1] *Vörös* Antal-féle kéziratgyüjtemény a Nemzeti Múzeumban.

torjákon; ez mutatja, hogy Buda vára bevételét lehetett volna *lajtorják által rögtön eszközölni* azonnal Görgeynek odaérkezése után, ehhez nem volt szükség 21 napra: «de hát a svábhegyi villák igen kényelmes és mulatságos időtöltésül szolgáltak Görgeynek és törzskarának, jól esett tehát a dolce far niente».[1]

A hadsereg hangulatát legjobban jellemzi Kmetty az alábbiakban: Mivel indokolja Görgey azt, hogy Budavár ellen vezeti csapatait? Április 14-ével. «Az egész 7-ik hadtest, irja, ép úgy mint Damjanich és Klapka hadteste is kellemetlenül volt hangolva az új törvény (a függetlenségi nyilatkozat) miatt; attól kellett tartanom, hogy a hadsereg közeláll a feloszláshoz».

«Ez valótlan! A 7-ik hadtest zöme nem, mert az én hadosztályom, mely ennek harmadrészét képezte, határozott hive volt a kormánynak és Kossuth kormányzónak úgy annyira, hogy a kormány parancsára kész lett volna akár Görgeyt is felakasztatni vagy főbe lövetni.

Damjanich nem, mert ez a komáromi összeveszések óta Görgey leghatározottabb ellenségei közé tartozott, ezt beismeri maga Görgey II-ik kötete 384-ik lapján. De ép a komáromi összeveszések idézték fel a konflictust Görgey és a kormány között. Damjanich tehát, mint ismeretes szilárd jellem a kormány részén állott, melyet bizonyára megvédelmezett volna Görgey áskálódásai ellen. Klapka nem, mert nézetei ismeretesek.

Marad tehát a 7-ik hadtest két nem politizáló hadosztálya és a főhadiszállás. A két hadosztály iskolázott csapatokból állott; ezek nem sokat törődtek Görgey áskálódásaival s csak a parancsnak engedelmeskedtek.

[1] *Krivácsy* József: Görgey és Klapka. 18. lap.

Az odium tehát a határozatért a lévai főhadiszálláson jelen volt s Görgey közvetlen környezetét képező tisztekre szállítható le.

És ezek a Léván véletlenül jelen volt tisztek talán a hadsereg közegei voltak?

Nem, ezek annak az asztalnak közegei voltak, melynél a főparancsnok az ő demoralizáló módszere szerint e tiszteknek helyet és szót engedett.[1] A derék tisztek nem voltak a főhadiszálláson, hanem rendeltetési helyeiken a csapatoknál, s készülődtek a nagy-sallói csatára.[2]

Miután az általánosan elterjedt balhit, s főleg a Görgeyek által ügyesen, furfangosan és fondorul terjesztett amaz állítást igen sokan elhiszik, hogy Budavár bevételét Kossuth parancsolta, mert nejének az volt az ambitiója, hogy a királyi palotában lakhasson, szükségesnek tartjuk ennek megczáfolására közölni Klapka megjegyzéseit, melyből láthatni, hogy a bűnösök mily ügyesen óhajtanának néha bűneiktől megszabadulni, azokat másokra hárítni.

«Buda birtoka reánk nézve főfontosságú volt . . . . . A haditanácsban, a hol ez a kérdés tárgyaltatott, *ezt a kérdést én képviseltem* s ezért gyakran azzal vádoltak, hogy Buda oly végzetszerű ostromának első szerzője én voltam. Azonban az tévedés, mert az én nézetem sohasem ment addig, hogy hosszadalmas ostromlásba bocsátkozzanak, hanem igen is azt javasoltam, hogy gyorsan és merészen kell a meglepetést kisérleni, s ha ez nem sikerülne, a felsődunai hadműveleteket újból meg kell kezdeni.

Ilyen «coup de main»-hez azonban nem volt szük-

[1] *Asbóth* Lajos: Emlékiratai. I. kötet 32—33. lapjai.

[2] Georg *Kmetty:* Arthur Görgey's Leben und Wirken in Ungarn. 26—27. lap.

séges három hadtesttel és a lovasság legnagyobb részével Buda alá vonulni, midőn különösen az utolsót sokkal hasznosabban lehetett volna alkalmazni a Rábánál, a meddig t. i. a hátrahagyott 7-ik hadtest az ellenség közelébe nyomult.

Kossuthot is vádolták, hogy Buda bevételét sürgetőleg követelte; *tudtommal őt a hozott határozatról csak akkor értesítették, mikor már a végrehajtásba bele is kezdtek,* s ő többé mitsem változtathatott azon».

Ha valakiben van annyi merészség, hogy hazugul ad elő oly dolgokat, melyek tanúk jelenlétében történtek, az nem igényelhet maga részére hitelt akkor sem, midőn titkosabban történt eseményeket ad elő. Ennyit Görgey Arthur történeti hitelességét illetőleg. Megjegyzem itt főleg, hogy haditanácsban határozzák el Budavár bevételét; Kossuthot erről csak utólag értesítik, de azért nem átalják világgá bocsátani hazug vádukat, hogy Kossuth parancsolta, mert «neje a királyi palotában óhajtott lakni.»

Elmondja ezután Klapka, hogy Debreczenbe menvén, a hadügyi tárczát átvenni, két napot időzött Pesten, s távcső segélyével szemügyre vette a budai vár pesti oldalának megerősítésére tett intézkedéseket a legapróbb részletekig, s belátta, hogy egyszerű megmászással azt bevenni nem lehet, a szabályszerű ostrom szükségképen akkora időveszteséget vonna maga után, hogy azt később a főharcztéren keservesen fognók megbánni.

«Ezen nézetemnek adtam kifejezést egy levelemben, melyet még Pestről való elindulásom előtt egyik segédem által sietve kézbesíttettem Görgeynek, úgy, hogy ő azt még Buda elé való megérkezése előtt meg kellett hogy kapja.»

Görgey Klapka e levelére azt válaszolta, hogy az ostrom feladását illetőleg nem osztja Klapka nézetét, ha-

nem «eltökélt szándéka az ostrom munkálatokat a lehető legnagyobb erélylyel megkezdeni» ..... «semmit el nem mulasztottam, végzi sorait Klapka, hogy Görgeyt lemondásra birjam szándékáról, a melynek következményei engem már akkor szomorú sejtelmekkel töltöttek el».[1]

Az a mentség, a mit Görgey felhoz, hogy Komárom várparancsnoka Guyon megtagadta az ostromágyúkat, igazán nevetséges. Nem olyan természetü és vérmérsékletü embernek ismeri a világ Görgey Arthurt, hogy ne lett volna benne elegendő erély arra nézve, hogy Guyont engedelmességre birja kényszeríteni.

Nem az volt itt a baj! Már ekkor kedvetlenül ment minden. Görgeynél a politikai úrszine változását onnan lehet számítani, a midőn seregével Komáromba ért. Ez időtől kezdve teljesen Görgey Arthurra hárul a felelősség úgy politikai, mint katonai szempontból a későbbi következményekért.

Nagy Sándor József már május közepén figyelmeztette Kossuthot, hogy Görgey magatartása neki nem tetszik, s jó volna valakit a fővezér tetteinek ellenőrzése végett mellé rendelni.[2]

Kossuth Klapkát bizta meg ezzel. És Klapka tényleg be is ismeri, és constatálja, hogy mindenek fölött a vezérek nagyravágyása volt az, a mi a magyar kormány és hadsereg működésének erejét minden tekintetben megzsibbasztotta. A vezérek sok esetben a hadügyminiszterium leghatározottabb parancsainak sem engedelmeskedtek. Főleg

[1] *Klapka* György: Emlékeimből. 142. s köv. lapjai.
[2] *Nagy Sándor* Józsefnek Vukovics Sebőhöz intézett levele 1849. május 11-én.

«Görgey a Felső-Dunán *nemcsak a kormánytól*, de még Kossuthtól is teljesen függetlenül vitte a parancsot.»[1]

Pedig ekkor lett volna legnagyobb szükség egyetértésre, mert az egyesült orosz-osztrák haderő 307,000 emberével szemben a magyaroknak csak 167,000 harczosuk volt. Erélyre lett volna szükség a hadügy vezetésénél, hogy ki tudják aknázni a nemzet összes segélyforrásait.

Klapka azt indítványozta a miniszteriumban, hogy minden 18 és 36 életév közötti férfi szólíttassék fegyver alá, hogy ezek soraiból részint a régi zászlóaljak kiegészíttessenek, részint új zászlóaljak állíttassanak föl, s tartalékcsapatok szerveztessenek. Ha ez az intézkedés erélyesen keresztül lett volna vive, akkor a magyar csapatok létszáma pár hét alatt megkétszereződik. Klapkának ezt az indítványát azonban a minisztertanács nem fogadta el.[2]

[1] *Klapka* Gy. Emlékeimből. 151. lap.
[2] *Klapka* Gy. Emlékeimből. 157. lap.

XIII.

Görgey azt állítja, hogy Klapka szólította föl a fővezért a debreczeni békepárt nevében, hogy igyekezzék Kossuthtal visszavonatni a függetlenségi nyilatkozatot.

Klapka ezzel szemben azt mondja, hogy ő, midőn Kossuth megbizásából megjelent Buda előtt Görgey táborában, kérdőre vonta Nagy Sándort, a miért ez Görgeyről, ennek becsületességét és hűségét kétségbe vonó tudósításokat küldött Debreczenbe. De ő maga is szomorúan tapasztalta, hogy Görgey főhadiszállásán «a Kossuth ellen gyülölet következetesen tápláltatik».

Egyuttal Klapka leghatározottabban visszautasítja Kemény Zsigmond azon állítását, mintha ő a Kossuth elleni összeesküvésben részes lett volna. «Kossuthhoz való viszonyom abban az időben, midőn a hadügyminiszteriumot vezettem, folyton legőszintébb és legnyiltabb volt, s legtávolabbról sem juthatott eszembe ellene oly terveket kovácsolni, a milyenekkel Kemény gyanusít» [1]

És ez oly tény, melyet ma már nem lehet tagadni. Görgey táborkaránál versenyt élczeltek a debreczeni «phra-

[1] *Klapka* György: Emlékeimből. 161. lap.

senmacherek»-re; a «szoknya uralom alatt nyögő revolutióra«. Kossuthot «dzsuvernör»-nek, «Printz Lajtsi»-nak: anyját «Regentin-Mutternek». a főápolóné Meszlényi Zsuzsánnát «Landes-Ammel»-nek, ki honvéd nem volt «czivilist»-nek, «philister»-nek gunyolták. A ki Görgey seregében szolgált, gyülölte Dembinskit, s viszont.

Görgey Arthur és védői a leghatározottabban tagadják azt, mintha Görgey és katonai környezete Kossuth és a kormány ellen áskálódott volna. Erre a gyáva hazugságra ép szüksége volt Görgey Arthurnak, hogy gyalázata be legyen tetőzve.

Debreczenben ellenben mindenki azokról a veszteségekről panaszkodott, melyeket Buda ostroma miatt szenved a nemzet. Általános volt a hit, hogy árulás játszik közbe. Perczel Mór *Görgeynek haditörvényszék elé leendő állítását követelte.*

Buda bevétele után Görgey a szabadságharczban azt a szomorú szerepet játszotta, a mit ő előtte már eljátszott a franeziáknál Dumouriez, a politizáló hadvezér.

Mert a mikor Buda visszavétele után a debreczeni parlament küldöttsége a tábornagyi rangot felajánlotta a fővezérnek, akkor első izben nyilt alkalma a debreczeni békepárt egyik fejével, Kazinczy Gáborral értekezni, s a jövőre nézve terveiket megbeszélni.

A Kossuthot támogató párt és az Ausztriával egyezkedni akaró, úgynevezett békepárt között a viszony ekkor már lehető legellenségesebb volt. Fordultak elő a képviselőházban oly összekoczczanások, hogy Bónis Samut a mellette ülő László Imre és Kállay Ödön alig birták visszatartóztatni, nehogy közte és a békepárti Bartal György között tettlegességre kerüljön a dolog. «Agyonvágom ezt

az egyenetlenkedés szitót, mint egy kutyát! kiálta dühtől tajtékozva a fekete vérű koronaőr».[1]

Nemsokára ezután a békepárt forma szerint megalakult egy, a Kazinczy Gábor lakásán tartott értekezleten; «mély titokban és óvakodva még...... de a párt jelszava kimondatott, ellenkező állása Kossuth ellenében constatirozva lőn».

Kazinczy Gábor lakása ez időtől fogva nyitva állott minden Kossuth-ellenes egyénnek, s ha ilyenek a békepárti képviselők támogatását kérték ki, tárt karokkal fogadtattak.

«Igy keletkezett az eszme, irja Kazinczy Gábor, érintkezésbe jönni a hadsereg tekintélyesebb férfiaival». Almássy Pál megbizatott Klapkával, Kazinczy Görgeyvel találkozni. Kazinczy Görgey tábornok által rokonérzelmű előzékenységgel fogadtatott, s azon igérettel, hogy a szükséges körültekintés végett rögtön Debreczenbe jövend.[2]

Már ekkor a békepártnak lapja is volt. Jókai részére, ki ép oly szomorú, mint hazafiatlan szerepet játszott már ekkor is, mint a Bécscsel alkuvó párt hirlapirója. Jókai részére «minden áron» kellett lapot szervezniök, nehogy, mint ők állították, Kossuthéknak meg legyen az az örömük, hogy «kiturták minden szelidebb tendentiákat a zsurnalistikából».[3] Jókai lett tehát az Esti lapok szerkesztője.

Jókai hirlapirói működéséről azt jegyzi meg Gyulai Pál:

[1] *Madarász* József: Emlékeim. 211. lap.

[2] *Kazinczy* Gábor: Szerepem a forradalomban. Hazánk 1884. februári füzet 104. lap.

[3] *Kovács* Lajos: Az 1848-iki pártok és az Esti lapok. Hazánk 1884. márcz. füzet 199. lap.

Hogy ez a rövid hirlapirói pályája életének mintegy naiv korszaka volt, mert sokkal többet értek humoros apróságai mint politikai vezérczikkei.[1]

A ki az akkori radicalis zsurnalistika hangja miatt is Kossuthra akar hárítani minden felelősséget, annak emlékébe idézem Deák Ferencz szavait a napi sajtóról: «A lapokat gyorsan kell szerkeszteni és irni, és én nem tartanám jónak, hogy egy lap minden czikkeért bárminő is legyen e lap, pártunk viselje a felelősséget.» Kossuthra sem lehet tehát a lapok hangjáért a felelősséget hárítani.

A radicális hirlapirók legméltóbb képviselője Pálffy Albert volt. Forradalmi vérmérsékletü s szellemü férfiu: kinek a tanácsait nagyon sok esetben kár volt figyelembe nem venni. Egész ellentéte Jókai Mórnak, ki most negyven év mulva szeretné már elhitetni a világgal, hogy a márczius 15-ki mozgalomtól kezdve az ő keze mindenbe belejátszott, s mégis ép mint Görgey tiszti karát pár havi fogság után szabadon eresztették, úgy Jókai is békében maradhatott, a mint nehány hónap mulva előkerült «önkénytes bujdoklásából». Pálffy Albertre sokkal jobban fájt a németek foga. Négy évig volt kénytelen, nem mint «önkénytes», bujdokolni. Az ok igen egyszerü. Nem a Bécscsel pakklizó párt szolgálatában szerzett magának hazafiúi érdemeket. Igaz, hogy tetteivel nem dicsekszik azóta, nem tódít, s nem állít oly valótlanságokat, melyeket annyiszor ismétel, hogy ma már maga is valónak tartja, hanem engedi ezt tenni a békepárt hirlapirójának: Jókai Mórnak. kitől ma már ezt rossz néven sem veheti senki.

A midőn Görgey Kazinczy Gáborral találkozott, s

[1] *Gyulai* Pál: Jókai mint hirlapiró. Bpesti szemle. 1875. szept.—okt. füzet, 205—209. lap.

értekezett, elhatározták, hogy a tábornok Debreczenbe megy, s átveszi tényleg a hadügyminiszteri tárczát.

Görgeynek volt szervező tehetsége. Ismerte a honvédség hiányait, s ha nem tudnók a titkos okokat, melyek miatt ő egyedül akarta ellátni a két legmagasabb katonai állást, a hadügyminiszterséget és főparancsnokságot, akkor azt kellene róla feltennünk, hogy nagyon is túlbecsülte erejét.

De neki a hadügyi tárczára szüksége volt, hogy annak ürügye alatt megjelenhessen Debreczenben. A mint Debreczenbe ért, rögtön elment a békepárt értekezletére, s ott jelenvolt képviselőtársai előtt, — időközben Borsodmegye dédesi kerülete megválasztotta képviselőnek is, — kifejtette nézeteit arról, miként véli ő a hazát megmenthetni, s Kossuthot a kormánytól eltávolítani.

«Bátyám, irja Görgey István, pedig iparkodott a körülmények szerint mindkét hivatalnak *telhetőleg* megfelelni. Ehhez mindkét helyre meghizható helyettes és gyakori személyes utazgatás kellett, mely utóbbi Budapest és Tata, Komárom, Győr s a Vág közt többnyire éjjel történt. Debreczenbe bátyám nem jött többé vissza. Ott Szabó Imre honvédezredes által helyettesítteté magát, a kit hadügyi államtitkárrá neveztetett ki Kossuth által. Tatában, a mint mondtam, Bayer ezredes helyettesíté őt, a hosszú harczvonal minden külön szakasz pontján pedig a katonai rend szerint mindig a jelenlevő rangidősb vezénylő.

S igy telt el az a két hét, mely Budavár bevételétől a junius 8. és 9-én az osztrákok ellen újra megkezdett támadó hadmiveletek megindulásáig közbe esik.

A mit bátyám ez időből Debreczenben töltött el, abból a legkevesebb, egy nap, igazabban nehány óra, ment rá a békepárttal való értekezletre.

És ezen egyetlen találkozása a politikai óhajtásaikra nézve ő benne, Klapkában, a hadseregben reménykedő békepárti képviselők gyülekezeténél, elegendő volt arra:

hogy az urak (úgy látom én) fonákul fogják föl, gyökeresen félreértsék Görgey Arthur egyéniségét, jellemét, és ennélfogva szavait. Kossuth oly régóta s úgy látszik oly mélyen verte beléjök, hogy Görgey egy, a katonai dictátorságra törekvő, erőszakos és önző kalandor, egy valóságos Napoleon Bonaparte (nem geniere, kérem! de nagyravágyásra.) . . . .

És elegendő volt arra, ez egyetlen találkozás, hogy Görgey Arthur is megint egyszer kiábránduljon».[1]

Miután e tárgyban leghitelesebbnek fogadja talán el Görgey Arthur is azokat az adatokat, melyeket az exdictátor Klagenfurtban összeirt, kénytelen vagyok a békepárttal tartott értekezletre vonatkozólag kissé hosszasabban az alábbiakat közleni:

«Nehányan a jelenlevők közül e közlés alkalmával oly szavakat ejtettek, mikből nekem azt kelle hinnem, hogy a békepártnak nem lenne ellenére, ha időközben a hadseregtől indulna ki ama törvénynek (a függetlenségi nyilatkozat) eltörlése.

Katonai ellen-államcsinynyal semmisíteni meg az április 14-ei államcsinyt, ezen gondolatot én oly időpontban hánytam-vetettem volt elmémben, midőn minden körülmény annak sikert igérni látszott. Ez akkor volt közvetlenül Komárom fölszabadítása után és a fősereg zömének Buda ellen indulása előtti napokban; az osztrák hadsereg ekkor teljes visszavonulóban volt, és tagadhatlan annak valószinűsége, hogy ha nekünk sikerül hamar legyőzni a

[1] *Görgey* István: 1848—1849-ből. II. kötet 396—397.

budai várőrséget, akkor a háromszinű zászlónak a fekete-sárga feletti diadalát kiterjesztjük a Lajtháig.

Ugyanekkor én, mint a főhadsereg fővezére már oly tekintélylyel birtam, hogy az áprilisi hadjárat sikerülésének, tekintélyének sulya elég nagynak tetszett bármely az országban divó, az enyémmel ellenkező politikai nézet mérlegserpenyője ellensulyozására. Egy, föltéve szintoly szerencsés, a magyar nyugoti határig előre hatoló májusi hadjárat után bizvást lehetőnek látszott, az egész április 14-kei pártot ezen egyszerű kiáltvány által: «A függetlenségi nyilatkozat érvénytelen! Éljen a 48-iki alkotmány!» hajléktalanná tenni, föltéve, hogy a főhadsereg az én részemen áll. Hogy részemre állott volna-e a főhadsereg vagy sem, ezt eldönteni kinek-kinek itéletére bizom. A mondott kedvező conjuncturák esetére *el valék szánva saját veszélyemre merészelni az április 14-kei határozat ellen a megsemmisítő csapást».*

. . . . Ezért, mihelyt a jelenvolt békepártí urak egynémelyikétől beszélgetésünk közben futólag ejtett megjegyzésekből, a mint mondám azt véltem kivenni, miként a békepárt az új államtörvénynek egy katonai ellenforradalom által való félretételének eszméjét helyesli, legott szükségesnek láttam az urak előtt az egész vállalatot minden ekkoriban valószinü következményeivel együtt szóba hozni tartózkodás nélkül.

De alig kezdék hozzá, máris ilyenforma élénk felkiáltásokkal szakították félbe szavaimat: «Nem kell katonai forradalom! nem kell karduralom!» Ez vala nemleges eredménye a békepárti férfiakkal való találkozásomnak. Valamely tevőlegesre (egy ellenindítványra) azután hiába vártam!

Teli reményekkel léptem volt a gyülekezetbe: kiábrándulva jöttem el onnan».......

— — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — —

«A parlamentben a békepártot új erők beválasztása által erősíteni kellett. E végből a hadseregben szolgáló azon parlamenti képzettséggel biró honvédtiszteket, ***kiknek politikai érzülete felől bizonyos valék,*** felszólíttatám, iparkodjanak a megüresült képviselői helyekre ***magukat megválasztatni.*** A parlamenten kivül azon kellett lennem, ***hogy április 14-ikének pártját legfontosabb támaszaitól megfoszszam.*** Ezek: a főhadseregtől elkülönítve harczoló hazai hadtestek parancsnokai, Bem, Perczel Móricz és Dembinski valának, azonkivül Komárom várparancsnoka gróf Guyon. Őket, ***az általuk birt vezényektől el kell vala távolítani,*** s helyeiket olyan férfiakra bizni, ***a kik részéről annak idején nem kellett attól tartani, hogy a függetlenségi nyilatkozat föntartása mellett fognának nyilatkozni.*** Ez utóbbi feladatnak csak ***mint valóságos hadügyminiszter*** remélheték megfelelni. Ezen meggyőződés birt rá végtére is, hogy egy oly törvényre való megeskettetésem iránti erkölcsi undoromat is legyőzzem, ***mely törvénynek megbuktatását*** Magyarország igazságos ügyének megmentésére a legkedvezőbb esetben is részemről mellőzhetlennek tartám».

Görgey könyvében hosszasan irja le, mennyi nehézségekbe került, ***mig el tudta távolítani a hadsereg éléről*** azokat a férfiakat, kik az április 14-iki nyilatkozat hivei voltak. S hogy mily alattomos játékot játszott, kitünik alábbi soraiból, melyek mély pillantást engednek vetni a dictátor lelkébe: «Igy lőn, hogy hadügyminiszteri hivataloskodásom ideje alatt a békepárt előtt is titkolám, a mit az

ő politikai ellenei ellen terveztem. S igy lőn, hogy egyfelől valószinűleg Kossuth is azt hitte, *hogy megnyert engem* a maga április 14-ikének, másfelől *Szemere is azt*, hogy megnyert a maga respublicájának».

Majd alább:

«Ámbár feltett szándékom volt az április 14-ki országos határozat iránti ellenséges indulatomat nem hiresztelni nyilvánosan, mielőtt megint összeül az országgyülés, mégis megesett rajtam, hogy a mély felháborodás, melyet ezen honvesztő határozat keresztülhajtásának utja-módja elbeszélésére magamban éreztem, akaratom ellen időnek előtte kitört. Ugyanis:

Kevéssel az osztrák főhadsereg elleni támadó hadjárat kezdete előtt, azon sokféle akadályhoz, mely azt ugy is már oly soká késleltette, még egy ujabb is járult: a legnélkülözhetlenebb pénzdotatiónak napról-napra érezhető apadása. (Kossuth szétszedette Debreczenben a pénzsajtót) bevonult Budapestre — itt a pénzsajtót elébb megint összeszerkeszteni kellett; s a közidőben nem dolgozott az.

Erre aztán szakadt a türelmem. Egy hivatalos iratban, a hol egyfelől a hadsereg pénzkelléke, másfelől a szüken érkező fedezet közti aránytalanság kellő világításba volt helyezve, a függetlenségi nyilatkozatot egy megérdemlett, nem épen megtisztelő jelzővel illettem».[1]

Görgey eme soraira szükségünk van, mert ez később igen igen sokat megmagyaráz, a mi különben érthetetlen lenne.

E sorokat figyelemmel olvasva, nem csodálkozunk többé azon, miért volt szüksége Görgeynek a két legma-

[1] *Görgey* Arthur: Mein Leben und Wirken in Ungarn. II. köt. 108. 115., 128. és köv. lapjai.

gasabb katonai hatalomra? Ebből folyik, hogy a maga elé tüzött feladatok egyik részét mint hadügyminiszter, a másikat mint főparancsnok oldhatta meg.

De kiolvashatjuk a fővezer e soraiból azt is, hogy a debreczeni békepártban mennyire csalatkozott. Látta róluk, hogy korlátolt látkörü, elfogult, kis szellemi körü nyárspolgárok, kik a nagy eseményeket is csak saját szegényes szellemi mérlegükkel latolgatják, s kik magokat a legjobb hazafiaknak s legokosabb embereknek tartják. Ezzel szemben őt épen ugy itélik meg, mint a Kossuthot támogató párt, e nézetüket egy kiáltásban fejezvén ki: nem kell karduralom! Ezzel a mondással azután kifejezik azt is: «Nagyravágyó vagy! gonosz vagy! hatalomra törekszel!» Görgey belátta, hogy ő és a békepárt nem illenek össze. Igaza volt! Mert Görgey Arthurnak nem az volt a becsvágya, hogy egy alattomban vakond módra működő, gyáva párttöredék terveit és czéljait segítse diadalra. Arra Görgey még kevésbbé volt alkalmas, hogy az egymással ellentétben álló pártokat kiengesztelje. Ő mindezt nem akarta! Görgey az összes pártokat meg akarta alázni, meg akarta semmisíteni: Görgey Arthur korlátlan dictátorságra vágyott.

A mint hatalma, tekintélye, köre, befolyása nőtt, oly mértékben emelkedett lelkében a nagyravágyás. Innen magyarázható meg, hogy ő Kossuth eltávolítására megragadott minden eszközt. S ez mutatja leginkább, hogy azok közé az elv és lelkiismeret nélkül való katonák közé tartozott, kik elég jók arra, hogy megbuktassanak minden rendszert, de mitsem érnek akkor, ha ujat kell alkotni.

Nem kellenek neki sem a létező pártok, sem a létező intézmény. Gyökeres változást akar, de nincs tisztában azzal, mi lenne tulajdonkép jó.

De a fentebbi sorokban elismeri Görgey Arthur azt

is maga magáról, hogy azon szándékkal fogadta el Kossuthtól a hadügyminiszterséget a függetlenségi nyilatkozat alapján, s azon czélzattal fogadott ahhoz mint miniszter hűséget, hogy módja legyen az ellen intriguálni, s azt megbuktatni. Igazán csodálatos volna, ha akadna Görgey Arthur e beismerő nyilatkozata után még valaki, legyen az Görgey személye iránt bármennyire is elfogult, ki egy ilyen elvetemedetten magát hazugnak, csalónak, esküszegőnek valló egyén saját személyét mentegető nyilatkozatainak hitelt adna, a midőn emlékiratainak minden sorából annyira kirí a csalárd hypocrita és galád intrigáns, hogy azt olvasva az ember lelke elundorodik.

A Mein Leben und Wirken czimű könyvben hosszasan irja le e dolgokat. Ő tudja legjobban, *miért* irta le ily hosszasan életének e legszégyenteljesebb részét.

XIV.

Az a körülmény, hogy a fővezér a hadseregtől távol volt, s mint hadügyminiszter politizálgatással tölté idejét, hamarosan igen szomorúan boszulta meg magát. A Windischgrätz herczeg helyébe kinevezett főparancsnok Haynau akkor még nem volt olyan jóakarója Görgey Arthurnak, hogy bevárja, mig hadügyminiszteri utazgatásai közben magánügyeit elvégzi, s ráér ujra a fővezéri teendők intézésére. Haynau nagy önbizalommal birt, mert már 1848 tavaszán kijelenté: «Adjon csak ő felsége nekem nehány ezredet, majd ránczba szedem én a magyarokat!»

A Rába-vonal határozottan a miatt veszett el, hogy Görgey nem volt állandóan a felső-dunai seregnél, hanem utazgatott. S mint más esetben is, ugy itt sem magában kereste Görgey a hibát. Nem akarta sehogysem belátni. hogy két oly különböző, s más helyhez kötött teendőt egy ember nem képes ellátni. Nem! most ujra megkezdte a kormány ellen támadásait.

Mert kiváló tehetségei s rideg, katonai neveltetése mellett sem birt a legcsekélyebb önuralommal sem. Ha valami bántotta, haragjának s boszankodásának zsilipjeit rögtön szabadon eresztέ, s keserű kifakadásainak egész özönével árasztá el azokat, kiket saját hibái indokainak tartott.

Görgey junius 28-án levélben tudatja a kormánynyal, mely Buda visszafoglalása óta ujra a fővárosba költözött, hogy a fővárost 48 óráig sem képes biztosítani. A kormány meneküljön Nagy-Váradra. «A mi őt illeti, vele a kormány ne törődjék, küldjön neki pénzt, s hagyja saját sorsára.»

Ezzel azután felmondta a magyar kormánynak egyszer s mindenkorra az engedelmességet, s már ekkor egészen a maga kezére csinálta a politikát.

Ekkor a csapatok még olyan konditióban voltak, hogy egy hazáját szerető, népszerű és erélyes vezér sokat lett volna képes velük keresztülvinni. Görgey azonban annyira meg tudta büvölni tisztjeit a sok lakmározás által, hogy őt szinte bálványozták, s mindenben majmolták, a hadsereg pedig kénytelen volt engedelmeskedni. Már hoszszabb idő óta nagyban kártyáztak a tisztek Görgey főhadiszállásán. A puritán fővezér több izben virradt meg makkaó kártyával kezében, mint hadi térképei fölé borulva. «Igy tehát már mindenki belátta, hogy ügyünk veszve van.»[1]

És ekkor történt olyas valami, a mivel Görgey szeretne maga részére hímet varrni.

«Görgey fentebb említett levelét már elküldte a kormánynak, a midőn Ácson azt jelentették neki, hogy most érkezett meg Budapestről két polgári hivatalnok azzal a kormánytól kiadott kemény rendelettel, hogy Ács helységét, mihelyt a magyar csapatok belőle kivonulnának, föl kell gyujtani s tüzzel elpusztítani, nehogy az utánnyomuló ellenség abban élelmet, takarmányt és hajlékot találjon!

Hasonló okból, hasonló sors volt valamennyi helysé-

[1] *Asbóth* Lajos: Emlékiratai. I. köt. 168. lap.

geknek szánva, melyekből hadseregünk kénytelen lesz az ellenség elől odább vonulni.

Elképzelhetni, hogy Görgey Arthur ***ezen megbocsáthatlan vandalismust hatalomszavával megakadályozta.*** Hisz elég, ha akkor és ott pusztul a védtelen lakosság vagyona, hajléka (péld. Komárom város, Pest az ellenség tüzétől), hol az elkerülhetetlen! De elképzelhetni azt is, hogy Görgey a két uri polgártárssal nem a legnyájasabban bánt el, sem nem a leghizelgőbb szavakkal dicsérte el őket és azt is, a ki küldte».

— — — — — — — — — — — —

De hogy ily gyujtogató rendelet egyáltalán keletkezhetett, az Görgey Arthurt nemcsak lelke mélyében háborította fel, indignálta, hanem egyszersmind mély gondolatokba is ejtette.

És komoly meggondolásának eredménye azon meggyőződés lett, hogy ily utakon ő többé Kossuthtal karöltve nem járhat, mert itt már a nép mandatáriusainak személyes képzelt érdeke a nép valódi vitális érdekétől széjjelválik.

Ekkor, ily ingerült kedélyben irta Görgey Arthur (Győr elvesztése óta) második levelét a kormányzóhoz, a mely levélben junius 30-áról, elmondván az esetet és önnön nézetét felőle, kimondja azt, hogy nem a kormány érdekeit, hanem a népéit mozdítani elő, volt az ő küzdelmének eddig is czélja, s ha ő azt tudná, hogy ezen czélt elérheti vele: ***ő lenne az első kész, letenni a fegyvert.***[1]

Ugyane tárgyról irva, Görgey Arthur tábornok a «Budapesti Szemlé»-ben a többek közt ezeket is mondja: «Görgey a két hivatalos gyujtogatót elkergette, . . . s előre

[1] *Görgey* István. 1848—1849-ből. II. kötet 667—668. lap.

megmondta. sőt irásban adta, hogy ő a fegyvert lerakni ugyanazon nép érdekében kész, melynek hajlékait Kossuth Lajos minden ok nélkül rendre felgyujtatta volna, ha Görgey közbe nem lép».[1]

Nem akarjuk itt azt fejtegetni mennyire jogosult az a védelmi rendszabály egy megtámadott nemzetnél, melylyel az oroszok a franczia invasiót semmivé tették, egyszerűen a rideg tényekre reflektálunk. Tény, hogy *a kormány adott ki* olyan rendeletet, hogy a nép iparkodjék eltakarítani mindent, minek az orosz hasznát vehetné, a mit pedig el nem takaríthat, inkább pusztítson el maga. mintsem hogy az ellenség kezére kerüljön.

De hát ezt a rendeletet nemcsak a kormányzó Kossuth Lajos irta alá, hanem aláirta ugy Görgey a hadügyminiszter, mint a kormány többi tagja is. Már pedig a hadügyminiszter ekkor még ugyanaz a Görgey Arthur volt, a kinek lelke mint tábornoknak oly mélyen «felháborodott a miatt» a rendelet miatt, a mit Görgey Arthur, mint hadügyminiszter aláirt.

Igy jár az az ember, a ki hadügyér és fővezér akar lenni egy személyben. De nézzük *a helység felgyujtási mesét*. Hiteles államokmány van birtokomban, melyet azonban ma még nem lehet nyilvánosságra hozni, a mely leghatározottabban beigazolja, «hogy a helység felgyujtási história nem egyéb, mint otromba koholmány, mely a végett termett meg Görgey agyában, hogy elmondhassa, mint akarta Kossuth Lajos felgyujtatni a nép hajlékait, de Görgey megmentette; s ő tüntesse fel magát az igazi nép-

[1] *Görgey* Arthur: Kossuth és Görgey. Budapesti Szemle. 1881. márcziusi füzet, 333. lap.

barátnak azzal a Kossuthtal szemben, kit a nép szabadítójának vall».

Ezt az esetet Görgey Arthur szándékosan összezavarva, s rútul elferdítve adja elő. Ugy véljük azonban, hogy a mesterségesen készített homályból kivehetünk némi valóságot, melyet bár elrejteni törekszik, de egy odavetett szavában elejt: «kész letenni a fegyvert».

Mert gondolhatta, tényleg azonban ép oly valótlan és hamis az az állítás is, hogy Görgey már Komáromból irásban tudatta Kossuthtal, hogy a fegyvert a «nép érdekében» kész lerakni.

Görgeynek junius végén egyenesen az volt a szándéka, hogy függetleníti magát a kormánytól, s a maga kezére működik tovább. Ezért keresett okot és módot arra, hogy összeveszhessen a kormányzóval.

Egy kissé azonban elszámította magát.

Julius 2-án volt a komáromi csata, melyben úgy személyes bátorságát, mint kitünő csapatvezéri tulajdonait egyenlő mértékben fejté ki, ő vezényelvén a jobb szárnyon. A honvédeknek, kik nyolcz hónapon keresztül harczoltak alatta, feltünt, hogy vezérük mily előnyös változáson ment át az ütközet napján. Julius 2-a előtt Görgey nyáron egyszerű honvédatillát viselt, télen pedig vidrabőr bekecset. A julius 2-diki komáromi csatában már szakított az előitéletekkel s a puritanismussal, és aranynyal zsinórozott skarlát vörös atillában jelent meg, fején nagy strucztollas kalpaggal. Mi volt az oka ennek a metamorphosisnak? A fővezért vagy a jövendőbeli dictátort illette-e az arany paszomántos ruha? vagy pedig csakugyan el volt szánva már ekkor letenni a fegyvert, s ily fényes öltözetben akarta magát bemutatni az osztrák császár előtt, ki akkor egészen a közvetlen közelben, Nagy-Igmándon tartózko-

dott? Szerencsétlenségére itt nem szólította fel senki, hogy tegye le a fegyvert.

A julius 2-iki csatában a pered-zsigárdi ütközetekben a különben is megtizedelt Dom-Miguel zászlóaljat a leggyilkosabb tüzbe vezényli Monostor ellen. A mint a segédtiszt kiadja a parancsot, a sorból egy elkeseredett hang felel vissza: «Mindig csak a Dom-Miguel!»

Görgey e feleletről értesül a segédtiszt által, s megállítva a menetben levő zászlóaljat, kérdé, ki felelt vissza? Senki sem szól.

— Kérdem ki volt? kiált Görgey, ha volt bátorsága felszólalni, legyen bátorsága magát meg is nevezni. Egy fiatal hadnagy lépett ki a sorból: Én!

A fővezér kardott rántott, s a zászlóalj szeme láttára végig vágta a fiatal hadnagy fejét, ezután: «Induljt!» vezényelt, s a zászlóalj némán rohant az ellenségnek.[1]

A helyett, hogy az osztrákok felszólították volna fegyverletételre, a julius 2-iki csatában egy kardvágást kapott fejére. Ma is rejtély, ki vágta meg. Az ellenség nem, s igy legvalószinűbb, Kmetty azon állítása, hogy egy huszárja, kivel a fentihez hasonló brutális módon bánt el, vagdalta meg boszúból. A mint a huszárok elrobogtak mellette, Görgey fejéhez kapott: «Meg vagyok sebesítve!» kiáltá. Környezete kihuzta hüvelyből kardját, minden kard tiszta volt. A környezet tehát nem vágta meg. De megszabdalhatta valamelyik a környezetében levő trombitások közül is, ki azután elvágtatott a huszár rohammal; roham után egész bátran visszatérhetett véres kardjával.

Hogy mindenféle kombinatiókra adott okot ez a sebesülés, az kitünik Görgey István könyvéből; a ki felem-

[1] *Görgey* István: 1848—1849-ből. II. kötet 7. lap.

líti, hogy a julius 2-iki csata után levelet kapott Bayertől. melyben ez elrendeli, hogy adja át rögtön zászlóalját, s jelentkezzék a főhadiszálláson. Itt, Bayer a következő szavakkal fogadá Görgey Istvánt: «Beparancsoltalak, mert most többen kell hogy legyünk a tábornok körül». S utána nagy felindulásban gyanuját fejezte ki négy szem közt előttem, hogy Perczel Mór tábornok bérelt fel egy huszárt a magunk seregéből, és «ez vágta meg bátyámat.»[1]

Görgey megsebesülése következtében Klapka György vette át a fővezényletet.

Kossuth már julius 1-én tudatta Klapkával, hogy Görgey megszegte adott szavát, s nem maradhat meg főparancsnoknak, egyuttal felkérte, hogy az esetre, ha Görgey nem találna engedelmeskedni, támogassa ellenében Mészáros Lázárt, az ujonnan kinevezett főparancsnokot.

Ugyancsak Kossuth julius 2-án egy rendeletet bocsát ki, melyben utasítja Mészáros Lázárt, hogy a kormány rendeleteinek ellenszegülőket, avagy azokat, kik a hadseregben egyenetlenkedéseket támasztanak, haladék nélkül állítsa haditörvényszék elé, s lövesse főbe, tekintet nélkül a személyre, még ha az illető «maga Görgey volna is».

A mi ezután következik, az már mind előjátéka Világosnak. A mint a tisztikar megtudta, hogy Görgey főparancsnoki állásától el van mozdítva, ismétlődik a Dembinski-féle eset. A hir iszonyú izgatottságot szült. Ezt a veszélyes hangulatot tüzelték nemcsak Görgey párthivei. kikhez számíthatni a magasabb rangú tiszteket majdnem kivétel nélkül, hanem a kormánynak a táborban lappangó ellenségei is, kiknek élén Bayer ezredes állott. «Ő és a

[1] *Görgey* István: 1848—1849-ből. 47. lap.

főparancsnok vezérkara lőn ettől fogva góczpontja a Kossuth és párthivei ellen folytatott egész bujtogató üzelmeknek». [1]

A tisztikar összejön, s elhatározza, kérjék fel a kormányt helyezze vissza Görgeyt. Görgey látva, hogy háta fedezve van, vérszemet kap, s kijelenti: «Kossuthtal menni erkölcsi lehetetlenség.» Ezután összehivja a haditanácsot, s igyekszik rábirni a tiszteket, hogy folytassák a háborút a Dunántúl. Ez ellen a terv ellen Klapka a legélesebben kel ki, s igy e tervet elejtik.

Ez a komédiázás napokig tart, ***mintha csak valaki szántszándékkal meg akarta volna akadályozni a magyar sereg indulását dél felé***, ***s egyesülését a déli hadsereggel.***

Hogy miként itélte meg Görgey magatartását az az ember, kire Görgey szeret mint «atyai barátjá»-ra hivatkozni, hogy miként vélekedett róla szabadságharczunk egyik legtisztább, legkimagaslóbb alakja Csányi László, arról felvilágosít minket Klapka, kit Budapesten julius 5-én Csányi félreszólított, s könyező szemekkel s remegő hangon mondá neki, hogy a hazát a bukás szélén látja. Csakis úgy menthető az meg, ha Görgey nemcsak eszére, de szivére is hallgat, s kiszabadítja magát egy ember szellemi hatalma alól, a ki őt gonosz daemonként lebilincseli s őt hazája érdekeitől, s valódi barátaitól és párthiveitől mindinkább eltávolítani igyekszik . . . . .

Csányi ugyanekkor nehány sort is irt Görgeynek, melyben hangsulyozza előtte hazája iránti kötelességét s kérve kéri őt, hogy semmiféle ellenséges sugdosás és ármánykodás által ne engedje magát elszakíttatni attól a

[1] *Klapka* György: Emlékeimből. 179. lap.

szövetségtől, melynek minden erejét egyesítenie kell, ha azt nem akarjuk, hogy a haza tönkre menjen s örvénybe dőljön.[1]

Végre Kossuth julius 6-án levélben hivta fel Klapkát, hasson oda a haza megmentése érdekében, «hogy a feldunai hadseregnél a katonai korteskedések véget érjenek».

Klapka megjegyzi, hogy Görgey makacssága folytán világos lett előtte Görgey szándéka, működését minden áron elkülöníteni a többi hadtest működésétől, s kivonni a kormány befolyása alól.[2]

Klapka tehát Kossuth világos rendelete folytán kiadta a parancsot az indulásra. No erre azután valódi operettei jelenet következett.

Görgey, látva, hogy Klapka nélküle intézkedik, mit tehetett egyebet, mint újra a sértettet kezdte játszani és ***kijelenté, most első izben, hogy ily viszonyok között többé nem szolgál.***

Klapkának az a nézete, hogy ha ekkor Kossuth megjelenik a seregnél, akkor minden megváltozott volna, mert «bár Görgeyt kedvelték a seregnél, de az ő kedveltsége korántsem mérkőzhetett azzal a tekintélylyel, melynek Kossuth mindenütt örvendett». Kossuth azonban nem jelent meg a seregnél, s a felső-dunai hadsereg kizárólag Görgeynek a harczolásba ***már rég beleunt*** vezérkarának szeszélyétől függött.[3]

És Klapkának nagyon is igaza van! Ő maga nem volt elegendő arra, hogy ellentálljon a Görgey-párti tisz-

[1] *Klapka* György: Emlékeimből, 187. lap.
[2] U. o. Emlékeimből, 190—191. lap.
[3] U. o. Emlékeimből, 193. és 213. lapjai.

tek akaratának, annál kevésbbé birta azok vészes és veszélyes befolyását ellensulyozni.

Görgey érzékenykedése megtette hatását. Személyes barátai, élükön Bayer ezredessel, azzal a gonosz daemonnal, kire a tisztalelkü Csányi czéloz, megrohanták Klapkát, s rávették, békítse ki Görgeyt, a haragvó, duzzogó Achillest.

Klapka engedett!

A tisztikar nagy lelkesedésében bizalmat szavazott Görgeynek, ki felhasználván a kelepczéjébe belement tisztek hangulatát, nyiltan kijelenté, hogy ellentétben áll Kossuthtal és a kormánynyal. Szerinte a kormánynak az a parancsa, hogy hadtestével délre vonuljon, nem egyéb mint «gyalázatos futás». Beszédét ezekkel a patheticus szavakkal végzé: «Ő már leszámolt az élettel».

Azt látjuk, hogy az élettel sem akkor le nem számolt, sem azután és azóta nem mert leszámolni, hanem azt igen is kivivta, hogy ezalatt a kicsinyeskedő veszekedések alatt a felső-dunai hadtest elvesztegetett kilencz napot. Olyan kilencz napot, melynek mindegyikeért egy-egy akasztófát állítottak később jutalmul Aradon. Olyan kilencz napot, a melyet többé nem lehetett pótolni.

Görgey tisztikarának fentebb ecsetelt eljárása nem lehet birálat tárgya. Még Görgey egyik legmelegebb védelmezője is beismeri, hogy az az «eljárás szorosan katonai szempontból nem volt correct».[1]

Nemcsak hogy correct nem volt, de nyilt lázadás volt a kormány ellen, a mi különben csak természetes folyománya a Dembinski elleni lázadásnak. melyért senki sem lett büntetve.

[1] *Asserman* Ferencz: Görgey. 64. lap.

Ekkor a szakítás véglegessé vált. Azt többé orvosolni nem lehetett. Kossuth és Görgey váltottak ugyan még ezután is nehány levelet, de kimérten, hideg illemmel, mert hivatalosan még kellett érintkezniök, de szivük telve volt epével.

És ezer szerencse, hogy oly sürüen leveleztek a nagy tragoedia vezérférfiai. Szerencse, mert azokból a levélváltásokból alkothatunk magunknak véleményt a szereplőkről teljes tárgyilagosságban. Megismerjük egyeseknek gyorsan papirra vetett gondolatait, melyeket esetleg rövid idő mulva, a midőn már késő volt, megbánt; az előre készített, alattomos cselszövényeket, melyek azután a nemzet bukását hamarosan, mintegy datum szerint vonták maguk után.

Görgey julius 11-én még egy áttörési kisérletet tett, melynél eléggé jellemzően, ép az ujoncz Károlyi huszárokat állította első sorba, azután megkezdé egy hónapig tartó levonulását a délvidékre.

Julius 12-én, Thaly Lajos, a Komárom megyei gesztesi járás főszolgabirója, fiával, Kálmánnal Pestről hazautazván, a császári katonák által elfogatott. A foglyokat Nugent altábornagy elé vitték Csépre, ennek főhadiszállására.

Thaly előmutatván utlevelét, Nugent előtt igazolta magát.

— Hogy vannak a magyar kormány tagjai? pakolnak-e már? nagyon meg vannak-e ijedve? kérdé az öreg osztrák generalis Thaly Lajost.

— Nincsenek azok altábornagy úr, viszonzá a főszolgabiró, sőt ellenkezőleg jókedvüek, s biznak, hogy ép oly gyorsan visszatérnek Szegedről is Pestre, a mint visszatértek Debreczenből.

Nugent mereven ránézett Thalyra, elmosolyogta magát, hozzá lépett, megveregette vállát, s mondá:

— Ne higyje főszolgabiró ur! A magyar kormány sohasem térhet többé vissza a fővárosba. A háborúnak vége van. *Görgey már a mienk!* [1]

És sajátságos véletlen játéka a sorsnak, hogy báró Cordon, ki Latour után osztrák hadügyminiszter volt, s kiről némelyek tudni vélik, hogy Görgey Arthurral sógorsági viszonyban állott, szintén mint biztosat állitá már julius első napjaiban, hogy augusztus közepén a hadjáratnak vége lesz.[2]

Hja! Hogy is mondja Hamlet?

«Több dolgok vannak földön és égen
Horatió, mintsem bölcselmetek
Álmodni képes . . . . .»

[1] A jelen volt *Thaly* Kálmán s *Micsky* Lajos mult évben elhalt országgyülési képviselő szóbeli közlései alapján. Utóbbi Thaly Lajos mellett ekkor esküdt volt, s Thaly Lajostól több izben hallotta.

[2] Wilhelmine Baronin von *Beck:* Memoiren einer Dame. II. kötet 169. lap.

XV.

Görgey a levonulás egy részét a Starhemberg István gróf kis födeles könnyű kocsiján tette meg. A gróf igen gyakran maga hajtotta a lovakat, s minden lehetőt elkövetett, hogy a sebesült fővezér minél kényelmesebben tegye meg az utat.

A gróf remek módon tudott hajtani.[1] Daczára ennek azonban már Vadkertnél oly rosszul volt Görgey, hogy alig birták Losonczra beszállítani. Itt az orvosok kijelentették, hogy a beteget nem lehet élete veszélyeztetése nélkül tovább szállítani.

És ekkor egy közönséges, egyszerű honvédszázadosnak, igaz, hogy Görgey Istvánnak hivták az illetőt, az az eszméje támadt, hogy ő az orvosok rendelete daczára tovább szállíttatja a fővezért, *ha kell halva*, s halálát a sereg előtt is eltitkolja, *csak azért, mert* Görgey Arthur után Nagy Sándor József a legidősebb tábornok, s utóbbi nem tartozik a katonai klikkhez, nem tagja a kamarillának, erre tehát a fővezényletet bizni nem szabad, mert ekkor a kormány rendelete. *az egyesülés a déli hadsereggel még esetleg kellő időben végre is lenne hajtva.* Vigyük tehát magunkkal a beteg fővezért, s ha meghal

[1] *Görgey* István 1848—1849-ből. III. köt. 148. lap.

majmoljuk a Szigetvár előtti jelenetet Szolimánnal. Ha élve «Csák-Mátét» játszott bátyánk, halva elég méltó Szolimán lesz.

«Ismertem a helyzetet. A belsőt. Bátyám után rangban legidősebb tábornok: Nagy Sándor, őt, a mint Kossuth már julius végén tüzetesen ki is jelölte a Komáromból levonuló hadtestek főparancsnokának. Mihelyt Görgey Arthur elmarad a hadseregtől: ő reá száll a fővezény.

— — — — — — — — — — — —

«Igy láttam én a belső s a külső helyzetet Losonczon, *régen fejtegettük ezt magunk közt.* S ezért Orzovensky bizalmas közlésére én hirtelen elhatározással kilépvén szerény hatáskörömből, kijelentém neki, hogy tervébe és intézkedéseibe én, mint testvér bele nem egyezem, s meg vagyok győződve, hogy Armin bátyám, kinek velem együtt ily végső esetben a legilletékesebb szavunk van hozzá, szintén nem fog beleegyezni a közlött tervbe. Szerintem még ha kezünk között meghal is testvérünk: *akkor sem szabad, hogy ezt a hadsereg* megtudja, hanem élő gyanánt magunkkal kell vinni odább, a holttestet is mindaddig, mig a hegyek közül a tiszai sikra ki nem érünk; mert itt most csak Görgey Arthur neve biztosítja a hadsereg együttmaradását; ha elterjedt a táborban a hire, hogy ő nincs többé velünk; mindentől lehet tartani annyival is inkább, mert ha Nagy Sándorra száll a fővezény, lehetetlen, hogy a legelső viszás, vagy kétes intézkedés alkalmával összezörrenésre, a tábornokok közti szakadásra ne kerüljön a dolog, s az első megtámadtatáskor, mely minket egyszerre két felől ér, feloszlásra.[1]

Hogy a katonai kamarilla *tényleg létezett* Görgey

[1] *Görgey* István 1848—1849-ből. III. köt. 179—180. lap.

táborában, azt semmisem igazolja oly fényesen, mint a fentebbi sorok.

Hát hol van az megengedve, hogy egy alantas százados képesnek érezze magát ily módon birálgatni tábornoka tehetségeit, s azt elitélve magához ragadni az össze hadsereg fölötti intézkedési jogot? Mi ez, ha nem önkényes intézkedés; *visszaélés azzal a névvel, melyet viselt!*

Valljuk be az igazat, a főok az volt, hogy Görgey Arthur halála esetén Görgey Armin kezében maradjon a főparancsnokság.

Azért kellett még esetleg egyideig a fővezér holttestét is magukkal hurczolni, csakhogy Nagy Sándorra ne szálljon a főparancsnokság.

Azért vette ki már jó eleve az előre látó «Armin bátyám» Bayer kezéből a táborkari főnökség vezetését: igaz, hogy némelyek állítása szerint utóbbi már ekkor annyira meg volt ijedve, hogy «csupa félelemből minden este leitta magát».[1] És a szörpölgetéssel Bayer azután sem hagyott fel. Nagy-Létán végre Görgey Arthur, megsokalta a dolgot, s Bayert Szemere és Batthyáni Kázmér jelenlétében kérdőre vonta, mire Bayer a központi főnökségről leköszönt, s távozását azzal indokolta, hogy: Görgey Arthur semmit sem fogna vonakodni külön is alkudozni az oroszszal, ha ezek neki kedvező feltételeket ajánlanának.

Ezzel ott hagyta Görgeyt, s elindult Erdélybe, hogy Bemnek, az oroszok ezen engesztelhetetlen ellenségének ajánlja fel szolgálatát. De Nagy-Váradon megfeneklett, egy csapszékben. Mi szivesen ott hagynánk, s nem foglalkoznánk többé vele, de Görgey Arthur nem hagyhatja, neki még egyszer szüksége leend reá Aradon.

[1] *Görgey* István 1848—1849-ből. III. köt. 221. lap.

Némelyek szerint ugyan Görgey Arthur állapota itt Losonczon nem volt oly kétségbeejtő, mint a minőnek öcscse festi. Annyira nem, hogy ő maga tette meg az intézkedéseket. A többek között Beniczky Lajos ment be hozzá, s véleményét kérdé, nem-e jó lenne, ha ő és Horváth János guerilláikkal idefenn maradnának, s portyáznának tovább is.

— Maradhattok, viszonzá Görgey, de akkor velünk nem egyesültök többé.[1]

De mi nem akarjuk kétségbe vonni, Görgey István fentebbi adatainak hiteles voltát; s elhiszszük, hogy a tábornokot csakugyan félhalva vitték tovább.

A midőn azonban harminczhat óra mulva két orosz parlamentär érkezett hozzá Rima-Szombatba, akkor már eszénél van teljesen.

Az orosz hadi követek egyike Katlarow huszár kapitány, a másik *Rüdiger hadnagy.* Megbizó levelük ugyan nincs, de azért fegyverletételre szólítják fel a magyar hadak fővezérét. Sőt, daczára hogy irásbeli meghatalmazásuk nincs, a fiatalabb, a hadnagy, a fegyverlerakás esetére a következő két föltételt ajánlja a magyar hadak fővezérének:

«1. A legénység szabadon mehet haza, s ment minden további katonaszolgálati kötelezettség alól.

2. A tábornokok és tisztek részére ugyanez; és azonkivül *szabad legyen nekik ugyanazon rangban, melyet a magyar hadseregben viselnek, az orosz császári hadseregbe lépni által».*[2]

Hogy csakugyan fegyverszünetet akartak-e kötni az oroszok vagy sem, azt nem kutatjuk. Hogy túljárt-e az

[1] *Fornszek* Sándor adatai után.

[2] *Görgey* Arthur: Mein Leben und Wirken, II. kötet 283. s köv. lapok.

eszökön Görgey Arthur? azt sajnosan tapasztaltuk, hogy nem. De itt az a fő, hogy ezekkel az orosz békefeltételekkel *végkép demoralizálva lőn a sereg.* Mindenkinek, értem a tiszteket, el lett véve a szive. Valamennyi tiszt majdnem rohamosan haladt előre rövid kilencz hónap alatt.

Klapka irataiból tudjuk, hogy ezek a Görgey környezetében levő hirtelen emelkedett tisztek már bele voltak fáradva a háborúskodásba. Mily uj eszmevilág tárult egyszerre fel előttük, midőn két orosz tiszt azzal kecsegteti őket, hogy ugyanoly rangban átléphetnek az orosz seregbe.

Azt, hogy az orosz kapitány és hadnagy «csak hasból beszélték»,[1] a tisztikar nem bánta. Nem bánta, mert tudta, hogy értekeztek a vezérrel, s együtt mulattak a környezettel; s a tábornok legkevésbbé sem igyekezett megczáfolni a terjengeni kezdő hireket. Neki szüksége volt reá, hogy tiszti karát, környezetét, barátait, a többi tábornokokat azon tévhitben ringassa, hogy «jövőjük biztosítva van».

Az ily igéretek fejében nagyon sok oly dolgot elnéztek, a mi ellen a nélkül nagyon is erélyesen szólaltak volna fel, keltek volna ki. E pontok a harczot különben is megunt kisebb-nagyobb rangu tiszteket annyira meghódíták, hogy nyilvánosan beszélték, miszerint kár volna azok ellen valamit ellenvetni, sőt *hogy azonnal el kellene azokat fogadni».*[2]

Ebből a műhelyből került tehát ki ez a későbbi röpke hir, hogy a magyar sereg tisztjei átléphetnek az orosz seregbe.

Görgey ezután minden nagyobb kalamitás nélkül, szépen, lassan vonult lefelé. Az nagyon kevéssé tartozik

[1] *Mészáros* Lázár: Emlékiratai. II. köt. 407. l.
[2] *Görgey* István: 1848--1849-ből. III. köt. 315. l.

reánk, hogy «pompával à la Dembinski vonult-e be a falvakba és városokba», vagy pedig Starhemberg István vászonernyős igénytelen kis szekerén, csaknem észrevétlenül siklott el a kiváncsian rálesők közt, azért környezetének volt rá gondja, hogy hiresztelje: Ez az a Görgey, a ki Zichy grófot felakasztatta. Ettől fél minden gróf meg báró! Nézzétek, most is gróf Starhemberg viteti a kocsiján; vagy plane: ***Most is maga Starhemberg gróf hajtja a lovakat.***

És Görgey István fel is használja a legelső és egyetlen kinálkozó alkalmat, a midőn Görgeyt látni vágyó kiváncsiság arra készteti a szabolcsi birtokosokat, hogy magyaros szokás szerint üdvözöljék a fővezért. Felhasználja arra, hogy nyiltan bevallja, miként: «reánk, katonákra ez a váratlan megjelenés önkénytelenül azt a benyomást tette, ***hogy éle Kossuth ellen*** van intézve».

Ha valaki igy egyszerűen átolvassa, még elhiheti, hogy Görgey Istvánnak igaza van. Pedig dehogy van igaza! Ezt a «nagyszámu tisztelgő uri társaságot» nem lehet egyébnek tekinteni, mint a mi majd minden nagyobb városban napirenden volt azokban az izgalomteljes napokban. Az átvonuló sereg parancsnokánál tisztelegtek a város előkelői, lett légyen az a parancsnok Görgey vagy Haynau. Hogy az egész levonulás alatt csak Nagy-Kállóban tisztelegtek nála, az csak ellene, illetve népszerűsége ellen bizonyít.

Igaz, hogy az ily kitüntetésekre absolute nem lehet semmit sem adni, mert a kik ma rendezték a kitüntető fogadást a magyar csapatok parancsnoka mellett, holnapután ép oly lelkesen fogadták az osztrák hadakat, s tánczolták körül a derék generálist. Hogy ez tény, a mellett bizonyít a Wiener Zeitung is, mely elkeseredetten piszkolja

le Kassa város tanácsát. mert ez pár heti időközben bizalmat szavazott a magyar kormánynak, s egyuttal Kassa város diszpolgárának választotta Welden tábornokot. «Utálatos ez emberek loyalitása, irja, még ha maga a török szultán jönne, azt is legnagyobb hódolattal fogadnák.»

Itt Nagy-Kállóban értesült arról Görgey, hogy a szegedi lőporgyár felrobbant. Az erről szóló tudósítást e szavakkal nyujtá át Bayernek: «két hét alatt vége *a komédiának!*»

Hát vallja be bárki őszintén, hogy egy tisztességes. valamely ügyért, főleg hazája szabadsága, fennállása, léteért tiszta szivből harczoló, komoly férfiú beszélhet-e igy?

Mert akkor már nem az volt a kérdés, hogy a Görgey Arthur által oly gyakran emlegetett 1848-iki alkotmány legyen-e érvényes, vagy az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat maradjon érvényben? Nem az volt a fő, Görgey Arthur álljon-e a nemzet élén vagy Kossuth Lajos, hanem az, hogy Magyarország megmaradjon Magyarországnak, vagy beolvasztassék Ausztriában végleg, mindenkorra, mint egy fegyverrel meghódított tartomány.

S ez a kérdés, a magyar hadak fővezére előtt csak ebben az egy gyökszóban tömörül: «*komédia!*» Hiszen még az osztrák hadak fővezére is azt irta Bécsbe, hogy «befejezi a háborút». Ő, az ellenfél sem komédiáról beszélt, az ily szellemes ötletek, ily hazafias érzületről tanuskodó röpke-szavak csak a magyar fővezérnek, a dictatornak állottak jól. Igen! mert neki minden szabad volt, neki minden meg volt engedve; az ő jelleméhez, hazafiságához a gyanunak még csak árnya sem férhetett.

*

Görgeyről azt állítja Mészáros Lázár, hogy a legelsők egyikének kellett lennie, a ki az oroszok interventióját megtudta, mivel Ausztriával való levelezései *sohasem szüntek meg.* Szerinte már Görgeynek májusban tudnia kellett az interventióról. De megengedi, hogy még májusban nem tudott, hanem már junius elején okvetlenül értesülve kellett arról lennie. És mégis Görgey, azt a kis sereget, mely Eperjes táján a határt védte, onnan elparancsolta, Mészáros Lázár volt hadügyminiszter szerint azért, *hogy az ut nyilt legyen az oroszok előtt.*

Szinte, mint furcsaságot említi fel az öreg tábornok azt is, hogy az oroszok Pétervártól kezdve minden szorost felvigyázat alatt tartottak, mégis Görgeynek *folyton hagytak rést, melyen ez a Tiszán átkelést találhatott.* Minden nagyobb baj nélkül, igaz, hogy demoralizálva, leverve, s a tisztek orosz, szavakat tanulva, jutottak el Vámos-Pércsig.

Az oldalszárny, Nagy Sándor alatt Debreczennél állott. Nem akarjuk vitatni, helyes volt-e vagy sem katonai szempontból Debreczennél megütközni. Görgey a leghatározottabban elitéli, rosszalja azt, hogy Nagy Sándor ott ütközetet fogadott el.

Nem akarunk itt a felett vitatkozni, hogy ha Görgey Nagy Sándor segélyére siet s az erdőn keresztül hátban támadja meg az oroszokat, a kik mivel sem törődve campagneszerüleg egész kényelmesen voltak elhelyezkedve, hogy ekkor mi történt, illetve történhetett volna az orosz csapatokkal, itt csak azon egy körülményre kötelességünk figyelmünket irányítni, hogy «állítólag» Nagy Sándor József tábornok, az I-ső hadtest parancsnoka irott parancsban kapott rendeletet, hogy ha Debreczenben ellenséget talál, ez esetben vonuljon előle

oldalt, balra, a Nyirségnek és folytonos, ügyes utóvédi harczok közben csatlakozzék ide vissza a zömünkhöz, ellenben, ha szerencsésen bejut Debreczenbe, mielőtt az orosz elfoglalta volna; akkor foglaljon hadállást háttal a városnak, arczczal a Hortobágynak (mert arról vezet be az ut Tisza-Füredről), itt várja be az ellenséget és akkor is folytonosan érintkezést tartván vele, ügyes utóvédi harczok között (a mi mindig magától értetődik) itt várja be az ellenséget, hátráljon Derecskén át Berettyó-Ujfalura. hol a Berettyó mögött megállapodjék s az időközben Kis-Marjánál szintén átkelendő hadzömünkkel ismét egyesüljön.

Hogy döntő csatába ereszkedjék: *egyik esetre sem volt megparancsolva.* Arra nem volt semmi ok. Sőt ezt kizárta a helyzet, egész levonulásunknak Komárom óta általánosan tudvalevő czélja: az alsó hadsereggel való egyesülés és azzal egyesülten a Maros körül vivandó csatadöntés.

De nemcsak megparancsolva nem volt az oldalvéd vezénylőjének, hogy Debreczennél partialis komoly csatába ereszkedjék, hanem minden szokás ellen egyenesen tiltva volt ez a kiadott dispositióban. (Minden szokás ellenére, mondom, mert a katonai parancsokban, különös eseteket kivéve, az elrendelt positivum mellé még különösen az ellenkezőnek a tilalmát is oda irni nem szokás.) [1]

Igy adja ezt elő szép, fülbemászó «hegedűszóban». idősb Görgey István. Csak az a baj, hogy még élnek a tanúk, kik bizonyítani képesek, hogy igenis, *meg volt parancsolva Nagy Sándornak*, hogy Debreczennél csatát fogadjon el.

Pongrácz István nyugalmazott tábornok, ki Nagy

[1] *Görgey* István: 1848—49-ből. III. kötet, 276—277. lap.

Sándor táborkari főnöke volt, a debreczeni csatát s annak előzményeit következőleg adja elő.[1]

Az első hadtest Nagy Sándor parancsnoksága alatt 1849 julius 30-án Nyiregyházára érkezett. 31-én menetét folytatva Uj-Fehértót érte el, hol seregünk a fáradalmas visszavonulás után élelmezésben, s igen szivélyes fogadtatásban részesült.

De annál szomorúbb hirek érkeztek Korponay János ezredestől, a ki az oroszok átkelését a Tiszán szemügygyel tartotta és Debreczennél immár ő előbbről is tudósított minket az orosz sereg mozdulatairól, mert egy futár által jelenti az ellenség átkelését a Tiszán; de még azt kelletett tudnunk, hogy vajjon zöme-e az az orosz seregnek? Szerencsétlen tábornokom már nehány nap óta gyöngélkedő és buskomor állapotban levén, a sereg további menetét és ügyeit nekem kellett intéznem.

Augusztus 1-én Hadházra értünk, már útközben Korponay futárja által oly határozottsággal tudósít az oroszoknak a Tiszán átkeléséről és Ujváros felé nyomulásáról, hogy azt tényeknek kelletett tartanunk; ennek folytán felszólítottam Nagy Sándort, egyezzék bele, hogy Hadházról, a mint seregünk kipihen, induljunk rögtön tovább, nehogy az ellenség hátravonulási vonalunkat elfoglalhassa.

Tudósítottam Korponayt, hogy még az éjjel indulunk, lehetőleg tartsa magát; tudósítottam a főtábornokot (Görgey), hogy kénytelenek vagyunk, bár igen fáradt a seregünk, még mai napon éjjel Debreczen alá vonulni, és hogy Hadházon a választ nem kaphatom.

[1] *Pongrácz* István: Nagy Sándor József tábornok és a debreczeni csata előzményei. *Hon.* 1867. 157-ik szám.

Egy betyárt, ki szolgálatát felajánlá, már előbb küldöttem azon utasítással, hogy lehetőleg hatoljon keresztül a muszka előőrsökön, s hozzon hirt nekem Ujváros elöljáróitól. A betyár életveszély közt hiven és pontosan teljesíté a feladatot, nem különben az említett város elöljáróinak némelyike, a kik talán még életben lesznek.

Korponay kémjei igaz hireket hoztak; a zöme az oroszoknak Ujvárosban volt.

Mindezeket előre kellett sorolnom az ügy felderítése végett.

Az első hadsereg Hadházról, mint már említém, még azon éjjel Debreczenbe érkezett; ezen igen hosszú, fáradságos menet daczára is Ujváros felé táborba szállt, hol Korponay csapatait is találtuk; és hogy minden kétes vélemény megszünjön, az ezen éjjel kiküldött Nedeczky István huszártiszt, véres kardjával tett jelentést nálam, hogy az oroszok előőrseit megtámadva csatározott velük; igy többé kétséget nem szenvedhetett, hogy az előőrseink velük szemközt állottak. Megjött augusztus 2-a . . . .

Ha most az oroszok nem támadnak, és a seregünk élelmezheti magát, tovább huzódhatunk kemény csata nélkül; csak egynehány órát kértünk a sorstól, hogy kipihenhessen a sereg. A podgyász, a betegek és minden felesleg Derecske felé küldetett; *de a reggeli órákban egy parancs érkezik,* mely a helyzetet egészen megváltoztatja: ime itt következik eredetiben, német nyelven:

An das I-te Armee-Corps.

Das I-te Armeé-Corps hat sich von Debreczen gegen Ujváros à cheval der Strasse aufzustellen; und zeigt sich der Feind, so ist er anzugreifen und zu schlagen. **Görgey** m. p.

Rögtön elhivattuk a főtiszteket és haditanácsot tartottunk, mely igen rövid ideig tartott; a mennyire emlékezem, ebben részt vettek a tábornokomon *s táborkari főnökön* kivül még *Máriássy* János, az öreg Bobich, és Mesterházy osztályparancsnokok, Korponay János eddig külön vezénylő parancsnok, valamint *Antos* János táborkari tiszt, báró *Lipthay* Béla és gróf *Szapáry* Géza a tábornok segédjei. Az ellenség állását ismerve, az előbbi rendeletekre utalva, és hogy jelen helyzetünkben még egy győzelmes csatázás sem felel meg azon czélnak, mely után törekedtünk, említett rendelet megtartását *veszélyesnek tartottam,* és a haditanácsban ellene szavaztam; sőt mai napig is megfoghatatlan előttem, *hogy lehetett a főhadiszállásnak ily modorú parancsot kiadni?*

Nagy Sándor és a többi főtisztek a komáromi viszályok óta el valának keseredve, nem hitték, hogy már az idővesztés végett az alsó seregekkel egyesülhetünk vagy hogy tekintve az európai viszonyokat, képesek lehetnénk magunkat sokáig fentartani.

— — — — — — — — — — — —

A mindig tüzes és harczvágyó Máriássy, az öreg bátor Bohich, és ezen rendelet által még jobban feltüzelt tábornokom a parancs szigorú megtartása mellett szóltak; a finom műveltségű Mesterházy ingadozott; Korponay mellettem szólt; a többi jelenlevő tisztek nézeteit már nem tudom.

Nagy Sándor többször említé, hogy az ily parancs el nem fogadása után még bátorságát is kétségbe vonhatnák; végre indítványoztam, hogy engedjék nekem lovassággal és könnyű ütegekkel hátramaradni, mialatt seregünk, lehetőleg csata nélkül visszavonulhat; de az ily rendeletek nem találtak, a megjött rendelet után visz-

hangra; a koczka eldőlt, a csatát elfogadni, ha az ellen támad, elhatároztatott. Most kérdem tehát, hogy képzelhető. hogy a főtábornoknak (Görgey Arthur) ezen rendeletről nem lett volna tudomása?

Hogyan képzelhető, hogy említett rendeletet Görgey Armin merte volna a főtábornok tudta nélkül nekünk küldeni?

Miért nem vonta Görgey őket felelősségre?

Sőt midőn Nagy-Váradon átvonultunkban, *személyesen tettem jelentést* néhai Béhmer püspök jelenlétében, ***miért nem nyilatkozott ugy a fővezér***, hogy ***rendelete ellen*** fogadtuk el a csatát.

Nagy Sándor és a főtisztek, szoros katonai szempontból véve a tényt, csak kötelességet véltek teljesíteni.

Pongrácz István e nyilatkozatára Görgey Armin szólalt meg, s kijelenté, hogy ő nem adhatta ki e parancsot. mert csak a debreczeni csata után bizatott meg a hadműveleti iroda igazgatásával.[1]

Ugyancsak azt állítja Görgey István is, hogy a «debreczeni csata napján és még utána is egy ideig Bayer ezredes volt a központi táborkari főnöke Arthur bátyám mellett (tehát nem Görgey Armin).[2]

Ez szó szerint igaz, valóságban azonban nem. Hogy nem igaz, arról meggyőz bennünket maga Görgey István. ki a debreczeni csata előtti, főleg pedig a losonczi eseményekről emlékezvén meg, igy ir: «Én röviden közlém vele (Arminnal) Arthur bátyám álláspontját, Orzóvenszky tervét, az én tiltakozásomat. Ő (Armin) ez utóbbit, indokaimmal együtt minden részben helyeselte. Azután hozzá látott

[1] *Görgey* Armin: Hon. 1867. 205. szám.
[2] *Görgey* István: 1848—1849-ből III. 311.

a vezérkar dolgához (*ő, Armin*), melynek gyeplőjét *ő* (*Armin*) *öcscse intentióiba teljesen be lévén avatva, Bayer szellemi távollétében azonnal kezébe ragadta.*

S ezt nem tudta neki aztán Bayer soha többé megbocsátani.[1]

De, hogy Görgey Armin be volt avatva teljesen a hadműveleti iroda teendőibe, arról tanuskodnak még az alábbi szavak is: «Miután Arthur bátyám julius 19-én délután Rima-Szombatba érkezvén, itten szakadatlan nyugalom után testi szenvedéseit annyira enyhülni érzé, hogy a 3 nap óta tudtán kivül történtekről tudomást vehessen: bekivánta az illető jelentéseket és ekkor a vezérkar intézkedéseit czélszerüeknek találta. *Ez intézkedéseket* Losoncz óta *Armin bátyám vezette.* Most *ez éjjel is ő volt kéznél, nem Bayer — mikor rögtön kellett.* Bayer betegnek volt jelentve, duzzogott és (ezt, sajnos! elhallgatni nem lehet) borba fojtogatta neheztelését és reménytelenségét... .... Igy történt, hogy a központi vezérkari teendők vezetése Rima-Szombaton túl is *Görgey Armin kezén maradt* Sajó-Szent-Péterig, hol azokat megint a szolgálatra jelentkezett Bayer vette át és Görgey Armin ő hozzá ismét azon alárendeltségi viszonyba lépett, melyben Komárom elhagyásáig Albrecht alezredes állt volt irányában.[2]

Az idézett sorok világosan megczáfolják Görgey Armin azon állítását, mintha neki a hadműveleti iroda igazgatásához a debreczeni csatáig semmi köze sem lett volna.

Láttuk, hogy «*Bayer szellemi távollétében*» teljesen önhatalmulag vezeti a vezérkar ügyeit. Ha Bayer már

[1] *Görgey* István: 1848—1849-ből. III. köt. 182—183. l.
[2] U. o. 1848—1849-ből. III. köt. 191—192. lap.

Losonczon duzzogott, félt, s félelmében leitta magát, nem lehetett-e részeg, a debreczeni csata előtti nap, illetve a csata napján is?

Igen valószinű, hogy ekkor Bayer szellemileg ujra távol volt; s «Bayer szellemi távollétében» *ujra Görgey Armin ragadta kezeibe a vezérkari teendők gyeplőjét, s ez alkalommal adta ki a Pongrácz István tábornok által közlött rendeletet,* melynek valóságát kétségbe vonták a Görgeyek.

Hogy azonban a rendelet csakugyan létezett; s azt utólag nem lehet *«elnyilatkozni»*, arról tanuskodnak Máriássy János nyugalmazott tábornok szavai, ki a debreczeni csatáról a következőket irja:[1]

«. . . . A felállitás bevégződvén, Nagy Sándor akkor a jobb szárnynál levén, engemet magához kivatott, tudatván velem, *egy ép akkor Görgey fővezértől érkezett, rövid, laconicus satyraként hangzó parancsolatot:* «Hogy az első hadtest Debreczennél állást véve, az ellenséget bárhol mutatkozik, visszaverje».

E rendkivüli parancs engem is megdöbbentett, s valóban csak Görgey személye iránt érzett jó hajlamaim s rokoni viszonyaim hozzá, különösen pedig azon feltevés, hogy a fővezér Nagy Sándor tábornoknál jobban lehet értesülve az ellen közeledte felől, indíthattak s indítottak arra, hogy én daczára Pongrácz István s több jelenlevő törzstiszt azon nézetének, hogy e parancs félretétessék, *határozottan a mellett voltam, hogy e parancsnak engedelmeskedjünk.* E nézeten voltak Bobich és Mesterházy is.

[1] *Máriássy* János: Debreczeni csata 1849. aug. 2-án. Hon 1867. 267—268.

Tagadhatlan, hogy hibák történtek azon napon mind Nagy Sándor tábornok, mind mások részéről is: hiba volt a csatahelynek megválasztása, hiba volt a csatát, mikor még lehetett volna, félbe nem szakítani; igen nagy hiba volt az erdőkre oly kevés gondot fordítani. De ha hiba történt az I. hadtest részéről, ***minek nevezzem azt, mit Görgey, ki a csatát megrendelte, azáltal elkövetett?*** De Görgey a Mein Leben und Wirken czímű munkájában e végzetteljes parancsról hallgat, sőt ott, valamint a Gazdátlan levelekben azon vakmerő ellentétes állítással áll elő, miszerint ő (csak az ég tudja hol és mikor) Nagy Sándornak erősen megtiltotta az ellenséggel való komoly összeütközést.

Nem akarom Görgeyt, kit a sors eléggé megvert, részemről is sujtani és megtámadni, de az igazságot, még ha ez nem mint ez esetnél, egy elvérzett bajtárs megtámadott becsületének megmentésére szükséges volna, ki kell mondanom, s azért, valamint ***egy részt ünnepélyesen azt mondom, hogy Görgeynek ezen nevezetes rendeletét Debreczennél saját szemeimmel láttam és olvastam,*** úgy másrészt meg nem foghatom, minek tiltotta volna ő meg Nagy Sándornak, kit ő igazságtalanul és lelkiismeretlenűl majdnem gyávának tart és hirdet, a csata elfogadását.

Igy iparkodnak Görgeyék az ódiumot magukról el és másra áthárítani. Szerencse, hogy világos, mert ha nincs is meg a rendelet, de Pongrácz István és Máriássy János ezredeseken kivül még élnek Antos János őrnagy, Szapáry Géza gróf és Lipthay Béla báró is, Nagy Sándor volt segédtisztjei, kik ép ugy saját szemeikkel látták a rendeletet, mint Pongrácz és Máriássy.

XVI.

Görgey üzenete után, hogy a kormány meneküljön a fővárosból a hova tud, nem volt többé kormány.

A pesti lakosság magatartása olyan volt, mint a szalmatűz. Közönyös volt a magyar kormány intézkedései iránt. Kihágások nem történtek, tüntetések nem voltak, s még a clubbok is alább hagytak nagyhangu szónoklataikkal, s proclamátióikkal. A köznép azonban a nyilvános tereken s piaczokon elkeseredetten szitkozódott; leginkább az aprópénz hiánya és a magyar bankók kétes értéke adott okot az elkeseredésre.

A Szegedre futott kormány alig volt képes ott országgyülést tartani. Az általános zavarban és fejvesztettségben egyedül Görgey Arthur nőlt, nagyobbodott a fősereg közepén, miközben a többi süppedt bele abba a mocsárba, melyet ő készített.

Nem csoda tehát, ha némelyek ő reá és a főseregre függeszték szemeiket. «Mindnyájunk meggyőződése, irja Hunfalvy Pál 1849 julius 9-én naplójában, hogy egyedül Görgey képes megmenteni a hazát, ha még megmenthető.»

Görgey nem is várta azt be, hogy más hozza javaslatba a dictátura eszméjét. Ő maga veti azt fel. Hogyne vetné! Hisz már Pozsonyban tudja, érzi, meggyőződése az.

hogy a végzet őt szemelte ki hazája sorsában döntő befolyást gyakorolhatni.

S ezt a meggyőződést környezete a legnagyobb mértékben táplálta, növelte a hiú emberben. Legnagyobb baja környezete volt, melynek ő ép ugy befolyása alatt állott, mint az neki. Belátással biró férfiu volt ugyan körében. Volt határozott s férfiasan szilárd is. De jobbára oly egyének vették körül, kik fölött feltétlenül uralkodott, s kiket már látása is fanatizált. E «katonákra» nézve teljesen mindegy volt, Görgey mit tesz, mit cselekszik, mikor. mily uton módon vet véget a «komédiának». Ezek boldogabbak voltak, ha nyájasan beszélt velük, mint tudtak volna örülni annak, ha megmenti a hazát. Ezt nem is várta tőle környezete. A ki naponként érintkezett vele, az észlelhette, hogy nézete ingadozó, véleménye rövid időközönként változik; hogy határozott terve, végczélja nemcsak nincs, de nem is lehet.

Tisztjeinek, környezetének hajlamát ki tudta nyerni még azáltal is, hogy a körében levő személyeket czifrázta fel katonai kitüntetésekkel, s csak azután az érdemeseket.[1]

Kevésbbé pazarolta az érdemrendet Bem, legkevésbbé pedig Perczel és Dembinski; kik a jutalmat igazságosan osztták ki.

Nem csoda tehát, ha a rendjel becsét veszté, s annak maga Görgey adta az első pofoncsapást, ki Buda bevétele után sem csillagott, sem altábornagyi rangot el nem fogadott, bár Bem azt megtiszteltetésül vette. Ez a visszautasítás nem akart egyéb lenni, mint a kormány megalázása, lenézése.

Mert Görgey legboldogabbnak rendszerint olyankor

[1] *Mészáros* Lázár: Emlékiratai. II. köt. 196—197. lap.

érezte magát, ha a kormánynak egy-egy szellemi tüskét szurhatott orrába. Mióta ugyanis fővezérré lett, olyan volt, mint a husz éves ifju, kinek az iskolás gyermekek saját kortársaihoz képest kicsinyeknek tünnek fel, mert felülről lefelé tekint reájuk. Ő is felülről lefelé nézett mindenkire; ép ezért szellemi szemei előtt mindenki törpének tünt fel, egyedül ő volt a liliputiak közül kimagasló óriás.

Ilyen volt a helyzet, midőn az oroszok tényleg segélyére jöttek Ausztriának.

Az interventiót illetőleg maguk az orosz katonai irók is eltérő nézetben vannak.

Nevoscsin Feodor Petrovics «Hadjárati emlékek» czímű munkájában azt irja, hogy Miklós czár a fegyveres beavatkozás eszméjét már 1848 novemberében indítványba hozta Bécsben, de gróf Stadion azt akkor még kissé korainak találta. Még akkor a bécsi körök teljesen meg voltak győződve, hogy Windischgrätz herczeg leveri Magyarországot.

Ezzel szemben Frolow, az orosz táborkar főnöke, ki, mint Rüdiger küldötte Világoson Görgeynél megjelent, *ezzel a kettőjök között létrejött titkos egyezményt az oroszok részéről Görgeyvel szemben szóbelileg garantirozta,* azt állítja, hogy Miklós czár csak az esetben akart tényleg beavatkozni, ha a forradalom lángja Galicziában is kigyullad. Frolow bűnbánólag ismeri be, hogy orosz részről végtelen nagy hiba volt az Ausztria javára történt beavatkozás, mert ennek következtében az oroszok a magyar nép rokonszenvét örök időkre eljátszották.

Szerinte az orosz közvélemény ellenezte a beavatkozást, mert belátta, «hogy az a bakószerep», melyet Ausztria az orosznak szánt, épen nem volt alkalmas a katonai önérzet emelésére.

És az osztrák szövetséges azóta az oroszok segítségét azzal hálálja meg, hogy az egész interventió ódiumát a segélyre jött oroszra iparkodik hárítani, s ezt teszi egyedűl felelőssé a szabadságharcz leveréseért. Pedig a felelősség az interventióért három rész közt oszlik meg: az oroszokat behivó magyar főurak, az osztrák, kinek a segély kellett, s az interveniáló oroszok közt. Hogy a három közűl egyénileg valaki kit tart legbűnösebbnek, az izlés és vérmérséklet dolga.

Az oroszok, midőn Magyarországba bevonultak, egyik bámulatból a másikba estek. A német lapok hirei után azt következtették, hogy hazánkban Samyl cserkeszeinek bővített kiadásával találkoznak; s nagyon meg voltak lepve, midőn fellábbadt magyar katonákkal találkoztak, s azok viselete «teljesen kifogástalan» volt, legfeljebb azon sajnálkoztak, hogy «az uj ellenséggel többé nem harczolhatnak».

Ha a magyar hadak fővezérének elegendő éles látása, egy kis jóakarata, s komoly szándéka van a magyar ügy érdekében végleheletéig küzdeni, akkor nem vonul szándékosan *és elkésve* az oroszok és osztrákok által felállított egérfogóba, hanem arra törekszik, hogy a hadjáratot elhuzza az őszi esőzések, illetve a tél beálltáig, mert az akkori viszonyok között legfontosabb dolog *volt időt nyerni.*

Ha a hadjáratot Görgey elhuzza-halasztja, akkor sokat, talán mindent meg lehetett volna nyerni.

S arra nézve, hogy elhuzza-halaszsza a hadjáratot, meg volt neki adva minden ut, mód és alkalom. Maga Paskievics herczeg ugyanis szinte egyike volt azoknak az orosz előkelő főuraknak, kik leghatározottabban ellenezték a beavatkozást, s csakis a czár *egyenes* parancsának en-

gedett akkor, midőn előrenyomult. Paskievics helyzetére nyomasztólag hatott az is, hogy ki volt kötve, miként ***bizonyos záros határidő alatt köteles leverni a magyar szabadságharczot.*** Paskievics tehát kedvetlenül indulván a háborúba, csak lassan mozdult előre, bár a táborában levő magyar kémek által igen jól tudta, hogy előtte sehol sincs oly erő, mely menetezését gátolni képes volna. Ő benyomult hazánkba, de kezdetben csak a külszinnek tett eleget, s komolyan nem működött.

Hadjárat után a varsói herczeg beismerte, hogy még a legvérengzőbb háborúban sem vesztett az orosz oly rövid idő alatt annyi embert, és ha ***véletlenül a hadmiveletek még tovább tartanak,*** az elért czél semmiféle arányban nem lett volna az áldozatok nagyságával.[1]

Görgey nem volt, de nem is lehetett beavatva a külföldi udvarok titkaiba, e szerint arról sem birt tudomással, hogy Napoleon Lajos ekkor már előkészítette deczember 2-át, s ép a jövendő császárság érdekében neki is érdekében volt elnyomni az európai forradalmakat s szabadságküzdelmeket, mert csak ugy biztosíthatta maga részére a souverain hatalmat.

A forradalmi eszméknek tehát, akarva nem akarva meg kellett hajolni a győzelmes reactió előtt.

De ezekről a külpolitikai viszonyokról, ismétlem. Görgey nem birhatott tudomással. S neki csak az előtte fekvő helyzetet volt joga latolni. Már pedig azt beláthatta volna, hogy az időnyerés által időközben előtérbe fognak lépni azok a hátrányok, melyek oly esetekben rendszerint elkerülhetetlenek, ha szövetséges hadtestek működnek együtt. Mert hisz a fővezér, ki ép oly gyakran érintkezett

[1] *Nevoscsin* Feodor Petrovics: Hadjárati emlékek.

a muszkákkal, mint tisztjei, észlelhette, hogy az orosz tisztek mily kicsinylőleg, mily gyalázólag beszélnek és bánnak az osztrák tisztekkel.

Egy előrelátó vezér ezt az előny rovatába irta volna fel. Ebből kifolyólag beláthatta volna azt is, hogy az egyik szövetséges fél irigykedik a másik szövetséges fél dicsőségére. Ha időt sikerül neki nyernie, azalatt a nyert idő alatt talán az európai politikai constellátióban is állhatott volna be kedvező változás, vagy a szövetségesek egymás között meghasonlottak volna.

A mint ily összeveszés tényleg történt is Kassán pár napra a fegyverletétel után Bebutoff herczeg és egy német tábornok között; utóbbi megtagadván az oroszok részére az élelem kiszolgáltatását, és kiparancsolta a korházból az oroszok betegeit, azzal az indokkal, hogy az osztrákok ott politikai foglyokat akarnak elhelyezni.

Az oroszok betegeiket szekerekre rakták, s kiszállásolt társaik holttetemeit az utszéli árkokban ásták el. Akkor felháborodásában mondá Bebutoff herczeg osztrák tisztnek: «A sebesült oroszoknak, kik a hinárból kihuztak, nem akartok fekhelyet adni; majd máskor tudni fogjuk, mihez tartsuk magunkat».

De fordult elő több ily eset is. Ott van például, midőn gróf Adlerberg ezredes összeveszett Budán egy osztrák őrnagygyal, s ez az elégtételt megtagadván, Gorschakoff herczeg a vezérkar főnöke arra utasította Adlerberg grófot, hogy szerezzen magának az őrnagygyal szemben «brevi manu» elégtételt. A vitéz őrnagy úr azonban jobbnak látta fürdőre utazni.

De azonfelül nem lett volna szabad Görgeynek számitáson kivül hagyni azt sem, hogy az orosz segélycsapatok, más, zordabb éghajlat gyermekei levén, az évnek

az a forró szaka, mely a magyar hadakra nézve kedvező volt, az oroszoknak nem lesz alkalmatos. Ezenkivűl egy nagy, pusztító ellenség csiráját: a cholerát is magokkal hozták.

Az orosz sereg mindannyiszor, ha hazájá határait elhagyja, magával viszi e ragályos kór magvát. Oka ennek főleg a rossz eledelben keresendő. Nyáron, idegen klima alatt zöldséget, uborkát, tököt, dinnyét hajastól összevissza eszik, melyek azután természetükben beteges változást idéznek elő.

«A typhus iszonyuan pusztította soraikat, mintha csak isten keze reánk nehezedett volna, és a ki katonáinknak a babonaság különféle nemeire való hajlandóságát ismeri, bizonyára igazat fog nékem adni, hogy ama 26,000 ember közt, ***kik a kórházakban a magyar határ átlépése után elhaltak***, minden harmadik ember a honvágy áldozata volt.»[1]

Ezek mind kedvező tünetek voltak a magyarokra nézve.

De hát a végzet ellen nem lehetett küzdeni. Az egyenetlenkedés a vezetők között a legmagasabb fokra hágott. Az egység, erély, engedelmesség, mely pedig éltető lelke a szabadság küzdelmeknek, nem volt meg közöttük. Görgey már ekkor megszünt katonai lángész lenni. Katonái nem biztak benne; az árulás vádja lappangó tűzként terjedt a hadseregben, s intézkedéseit birálgatták, levelezéseit alparancsnokai elfogdosták, s beszolgáltatták a kormánynak.

Hogy mily lélektani rejtély volt ez a férfiú, azt a következő szavak legjobban jellemzik: «mert Görgey tit-

[1] *Nevoscsin* Feodor Petrovics: Hadjárati emlékek.

kolódzó, rejtélyes jellemével, páratlan szinlelésével, előre jól megfontolt hidegvérűségével, s ha kellett, logikai szabásu hazugsággal a figyelmezőket tévutra birta vezetni».[1]

A kormány julius 29-én vasárnap miniszteri tanácsot tartott, melyen részt vettek Perczel Mór, Aulich, Kiss Ernő, Guyon és Dembinski tábornokok is. Hunfalvy Pál e gyülésről a következőket irja naplójában:

«Perczel rendkivül izgatott volt; szitkozódott, a mint csak birt. Kijelenté, hogy azért jött Szegedre, hogy megragadja a hatalmat, mert ő érzi magáról, hogy a dictátorságra termett. Dühösködött Damjanichra, a miért az öcscsét be merte csukatni. De a bajnak véget igért vetni. Kossuthot, a vezéreket és a minisztereket egyenként vagy együtt agyonlöveti, a haszontalan képviselőházat, mely Görgey fővezérségéről mert szólani, szétkergeti. Szeretné látni, ki veszi ki az ő kezéből a fővezérséget, mert őt a nép és a tábor imádja. E kifakadást Kossuth hallván, szivarját szivta. De Kiss Ernő felele Perczelnek: hogy ne hánykolódjék, mert ő ugy guzsba kötteti, hogy moczczani sem fog. Ő is megfordult a táborban s a nép közt, s mindenütt panaszt hallott Perczel ellen. Ilyen formán folyt le az utolsó értekezlet.»

Csakis «ilyen formán», mert Hunfalvy Pál hallomás után irja e részleteket naplójában s tévedett. Ezenkivül tollát a Perczel Mór elleni gyülölködés vezette, levén ő egyik buzgó tagja a békepárti Görgey-ligának.

A jelenvoltak egyikének állítása szerint ez az utolsó értekezlet következőleg folyt le:

A mint az értekezlet megnyilt, Kossuth előadta a

[1] *Mészáros* Lázár: Emlékiratai. II. köt. 255. lap.

válságos helyzetet, s kérdé, mi tevők legyenek? A tábornokok s a fővezér: Dembinski hallgattak.

Rövid várakozás után Perczel Mór emelt szót, s kijelenté, hogy nem lefelé kell a hadműveletet irányitani, mert Temesvárnál ép ugy kelepczébe megy a magyar sereg, mind Aradnál. Neki határozott terve van. Bizzák reá a fővezényletet. Ő ugyanis legjobbnak találja még az nap este összeszedni az egész sereget, egy kis csapatot Szeged, illetve Szöreghnél hátra hagyni, s a fősereggel, melyhez Kossuth és a képviselők is csatlakoznának, Makóra menni; ott megverni Schlicket, s igy a körülövező gyűrűn áttörve, felvonulni Komáromnak.

A terv helyes, észszerű, s a viszonyokat tekintve, a lehető legjobb volt. Schlick serege alig állott 6—8 ezer emberből, azzal tehát könnyen lehetett volna végezni. Dembinski ellenezte Perczel e tervét, s az értekezlet többsége csatlakozván Dembinski nézetéhez, Perczel ajánlata elvettetett.

Ekkor élesedett el a vita. Perczel «gyávaságot», «tudatlanságot» emlegetett, mire Kiss Ernő, ki eddig egy szót sem szólt, megjegyzé: «Kikérjük az ily hangot, mi is csak tábornokok vagyunk!»

— De milyen tábornokok! kiáltá dühös gúnykaczajjal Perczel.

Perczel e szavait Kiss Ernő s a jelenlevők hallgatagon tették zsebre, Guyon azonban kardot rántott s Perczelre akart rohanni, de a többiek visszatartották, s Kossuth közbelépvén, a kedélyek lecsillapodtak, s az értekezlet Perczel indítványát nem fogadta el, neki sereget nem adtak, hanem Dembinski vezette a sereget, Temesvárhoz.

«Kétségtelen, hogy ha a magyar kormány, melynek

élén Kossuth állt, a fővezér megválasztásában kellő óvatossággal jár el, akkor Magyarország sohasem adott volna okot arra, hogy a világnak oly katastrophákat mutathasson fel, a minő a temesvári és világosi volt.» «Ausztria nézetem szerint, irja Vetter Antal, Magyarországot sohasem győzte volna le; s csakis 200,000 orosz segélyével lett volna erős küzdelem után becsülettel leverhető.»

A magyar kormánynak azonban nemcsak nem volt meg a bátorsága arra nézve, hogy a tehetetlen vagy ellenszegülő parancsnokokat letegye, vagy haditörvényszék elé állítsa, hanem azonkivűl azt az égbekiáltó esztelenséget vagy nem menthető gyengeséget is elkövette, hogy az oly tábornokokat ujra és ismételten a legmagasabb parancsnoksággal bizta meg, a kik tehetetlenségükről a haza hátrányára már élénk bizonyságot tettek.

Ily vezetők mellett az események nem is végződhettek másként, mint a hogy tényleg véget értek.»[1]

*

Mint nagy válságok előestéjén szokott lenni, mindenkinek keblére malomkő nehezedett. Senkisem volt a jelennel megelégedve; s mindenki nyugtalankodott a miatt, mit hoz a jövő? Azt azonban még a legfeketébb pessimista sem merte reméleni, hogy oly gyors és tragicus véget érjen ez a kétséges állapot.

A feldunai hadsereg, a fősereg, ekkor már nem volt eléggé fogékony; s nem tudta a nemest a rossztól megkülönböztetni.

[1] *Vetter* Antal kéziratban levő emlékirataiból. Aigner Lajos úr szivességéből.

Egy hónapig vonult vele vezére Komáromtól kezdve Aradig, a nélkül, hogy döntő ütközetre került volna a sor.

Görgey már a váczi csata után több izben tett kisérletet arra nézve, hogy Rüdigerrel vagy Tscheodajeffel alkudozásba léphessen. Miután azonban erre vonatkozó levelei csak pacificálásról, nem pedig feltétlen megadásról szóltak, visszautasíttattak. Sem az egyik, sem a másik vezérrel folytatott levelezésének valódi részleteit nem ismerjük. Görgey összes irományait lefoglalták az oroszok s később átszolgáltatták az osztrákoknak.[1] Téves tehát az az általánosan elterjedt hit, hogy e történetünkre oly fontos iratokat az oroszok magukkal vitték volna Szent-Pétervárra. A bécsi levéltárakban őrzik ezeket, és őrizik oly óvatosan, mintha a kétfejű sasnak kotlós tojásai lennének.

Rüdiger gróf hadosztálya, mely a világosi fegyverletételnél szerepelt sok és értékes zsákmány birtokába jutott, mivel mindjárt a kapituláczió utáni napokban őrjáratai szüzával akadtak gazdátlan megrakott szekerekre. melyeknek tulajdonosai valószinüleg gyalog szöktek mellékutakon a határ felé.

Irományokkal telt ládák, térképek, irodai felszerelések, könyvek, a német fővezér kivánatára a német csapatoknak szolgáltattak ki, mig egyéb tárgyak a legénység közt osztattak föl. Maga Rüdiger gróf tábornok nagyon szép fegyvergyüjteményt hozott magával, leginkább nevezetesebb magyar vezérektől emlékül kapott kardokat és nyeregpisztolyokat. A magyar fővezér Görgey (Az orosz irás szerint Jergey) kardját, *melyet annak idején a var-*

[1] *Wiener Zeitung* 1849. 201. sz.

sói herczegnek átküldött, a Kreml fegyvertárában mutatják. Egyszerű, alig élesre fent kard.[1]

A folytonosan vonuló, helyesebben mondva, futó honvédsereg testben, lélekben ki volt fárasztva. A sugdosások, bugdosások, parlamentirozások, levélváltások és az orosz szolgálatba lépések igérete a leghazafiasabb tisztet is megmételyezte.

Hogy nem pusztán szóbeszéd ily igéretek tétele, s hogy a táborkari főnökség az ily hirek szélnek bocsátásában nem volt fukar, azt legjobban bizonyítja az ép oly szerencsétlen, mint hiszékeny Kazinczy Lajos esete, kit midőn figyelmeztettek, hogy ne menjen önként Aradra a farkasverembe, elbizakodott gunynyal viszonzá: «Engem az ily koholt mesék és rágalmak el nem ijesztenek; én nem félek semmitől; az én rangom biztosítva van.» [2]

De bizonyítják Horváth Mihály és Lónyay Menyhért is, kik előbbinek kocsiján Aradról Lugos felé menekültek. Egy hidnál, hol a kocsik megtorlódtak, felismeri őket Kiss Ernő s kérdé, hova mennek?

— Megyünk a táborba.

— Az istenért ne! nyitva az ut Orsova felé, meneküljetek.

— Miért, viszonzá Lónyay, hisz itt vagytok ti!

— Velünk katonákkal egész másként áll a dolog, viszonzá Kiss Ernő, mi kapitulálni megyünk, s mi tisztek teljesen biztosak vagyunk, de veletek polgárokkal egész másként áll a dolog. Ki tudja, mivel kecsegtette Görgey

[1] *Nevoscsin* Feodor Petrovics: Hadjárati emlékek.

[2] *Id. Gyalókay* Lajos: Segesvár és Petőfi. Hazánk 1887. áprilisi füzet, 247—248.

azokat, kik az aradi haditanács végzését tudatva, vele «szótlanul ölelkeztek».[1]

Maga Görgey emlékirataiban felháborodva említi, hogy Világoson, közvetlen a fegyverletétel ténye előtt, többen kérték őt a honvédtisztek közűl, léptesse őket egy rangban előbbre, hogy «magasabb rangban léphessenek át az orosz seregbe». Görgey megütközve figyelmeztette ezeket a tiszteket, hogy mily viszás dolog akkor akarni átlépni az orosz seregbe, midőn az orosz interventió következtében veszett el a haza ügye.[2] Annyi tény, hogy az orosz hadseregbelépés eszméje csalétekül volt a honvédtisztek közé dobva, és semmiesetre sem valami alantas tiszt volt az eredeti kutforrás, ha mindjárt nem fogadjuk is el szószerint Asbóth Lajos tábornok azon állítását, hogy Görgey segédtisztje egy ivet tett ki az irodába, hogy mindazok odairják neveiket, kik a honvédségből át akarnak lépni az orosz hadseregbe.

Gelich Richard volt táborkari őrnagy szintén megemlíti nagy munkájában, hogy az orosz szolgálatba lépéssel őt is biztatták.[3]

Ezt a hirt mesterségesen terjesztették kétségkivűl, mert Hunfalvy Pál már augusztus 2-án hall oly hireket szárnyalni, hogy Görgey levelet intézett Paskievicshez, mely szerint a sereg leteszi a fegyvert, a tisztek megtartják kardjaikat, s ezentúl «orosz-magyar» sereg lesz, melyben a magyar sereg emberei szolgálhatnak.

Ez lehet mesebeszéd, de az tény, hogy Görgey Arthur

[1] *Id. Görgey* István: 1848—1849-ből, III. köt. 573. lap.

[2] *Görgey* A.: Mein Leben und Wirken. II. kötet, 420. lap.

[3] *Gelich* Richárd: Magyarország függetlenségi harcza. III. kötet 862. lap.

Vécsey tábornoknak levelet irt, melyben rangját s jövendőbeli állását biztosította.[1]

Görgey tehát tábornoktársait azzal biztatta, hogy őket a muszkák mostani rangjokban átveszik.

— Beszéltem Görgeyvel, mondá gróf Vécsey tábornok Bajusz Józsefnek. Nagyváradon, Paskievics megigérte neki, hogy átvesz mindannyiunkat az orosz seregbe.

Ezt nekem gróf Vécsey tábornok személyesen mondta, jegyzi meg az, ki nekem ez adatokat szolgáltatta.»[2]

Bármit ir is könyvében, ezeket a tényeket sem eltagadni, sem megczáfolni nem lehet.

Ezekből látható, hogy a honvédsereg dicső szerepe már el volt játszva, be volt fejezve. Elfeledte multját. Az annyi vérrel szerzett diadalok, az annyi küzdelemmel kivivott politikai jogok iránt teljesen közönyössé vált. Fekete-sárga zászló alá való nép volt már az, mely ha sikert vivott ki, lelkesedett a rajongásig, ha kifáradt, kimerült, elvesztette erkölcsi bátorságát s elcsüggedt. Erre a népre, az ily katonákra, kik közt nem találkozott csak egy is; tiszt vagy közhonvéd, ki fegyverre merte volna szólítani bajtársait akkor, midőn a fegyvert velük le akarták tétetni, az ily katonákra csakugyan nem számíthatott többé a haza.

Ez a nép már csak arra való volt, hogy nemsokára a fegyverletétel után Bachnak segítsen a kataszteri munkálatoknál, s ott «mint az első kataszteri munkálatok végrehajtói, tömegesen szerepeljenek».[3]

Ily nyomorulttá, ily hitványnyá tette Görgey és környezete az isaszeghi és nagy-sarlói hősöket!

[1] *Mészáros* Lázár: Emlékiratai. II. köt. 368. lap.

[2] *Bajusz* József volt honvédtiszt kezeim közt levő adatai alapján.

[3] *Wirkner* Lajos: Élmények.

Görgey, midőn megkezdte délre a levonulást, már tisztában volt terveivel. Ekkor már megfogamzott benne a gondolat, hogy leteszi a fegyvert.

És julius 19-én tényleg tudatta is Rüdiger orosz tábornokkal, hogy becsületes feltételek mellett, hajlandó békére nyujtani kezét, ha egyedül hadai megmentése és saját személye forogna szóban. Tudatja továbbá azt is, hogy kötelességének tartja az ideiglenes magyar kormány és herczeg Paskievics orosz tábornagy közt kötendő titkos alkudozásokra az utat egyengetni. E levelet Görgey a táborában levő politikai biztos, Bónis Sámuel *tudta nélkül* küldte Rüdigernek.

Görgey tehát a nélkül a hadászati baklövés nélkül is, melyet Dembinski azáltal követett el, hogy Arad helyett Temesvárhoz vonult; sőt még akkor is, ha Dembinski nem mozdul ki a szöreghi elsánczolt táborból, a mi pedig, tekintve Dembinski harczmodorát, leghelyesebb lett volna, Görgey még utóbbi esetekben is letette volna a fegyvert.

Mert Görgey már ekkor nem bizott magában. Nem szerepében, s nem remélte, hogy a szerencse ujra mosolyogni fog a magyar fegyverekre. Nem birt azzal a lelki erővel, hogy letéve a fővezérséget, félre vonult volna, s nem volt meg benne a kellő erély arra sem, hogy még egy kétségbeesett, döntő ütközetet kisérlett volna meg. Ezt igen könnyen meg lehet érteni: Nem volt hive az ügynek!

Ha Magyarország függetlenségének valódi hive, akkor nem dobja félre egyszerüen azokat a jogokat, melyekért a magyar hadsereg a nemes küzdelmet vivta. Mit gondolt akkor, midőn seregével letétette a fegyvert?

Hogy hadserege gyenge, demoralizált, nincs kellőleg ruházva, élelmezve, s nem képes megküzdeni az egyesült orosz-osztrák hadakkal.

Arra nem gondolt, osztrák katonai neveltetése mellett nem is gondolhatott, hogy egy népet, mely felül számlál tiz millión, egy népet, mely hadászatilag oly kedvező fekvésű országban lakik, a minő hazánk; egy népet, melynek segélyforrásai nemcsak az emberanyagot, de más szükséges segédeszközöket tekintve akkor nem csak hogy kimerítve nem, de kihasználva, kiaknázva sem voltak, egy ily népet, ha jogaiért, szabadságáért fegyvert ragad, nem egykönnyen lehet legyőzni.

És főleg nem tartotta szem előtt azt a régi, mondhatni a harczászat őskorából, már Polybius által is említett örök igazságot, hogy az ütközetekben nem a sokaság és a nyers erőé, hanem a gyakorlottságé, szakismereté és a lelkesedésé szokott lenni a győzelem.

Ha Görgey csakugyan az a katonai genie, kinek őt feltüntetni akarják, akkor kétszeresen bűnös, mert tudnia kellett, hogy a győzelem nem csupán a nagy erőé, hanem az éberségé, tevékenységé.

Görgey gyáván meghunyászkodott az egyesült orosz-osztrák előtt. Pedig hacsak kissé ismeri hazája történetét, s visszapillant a multba, abból megérthette volna, hogy a mely perczben az orosz előtt leteszi a fegyvert, abban a pillanatban az osztrák békó már rajta van a nemzet nyakán.

S más mindenki, őt kivéve, tudta mi vár azokra, kik magukat megadják, azt bizonyítják Deák Ferencz következő szavai: «A békekövetségből vissza térve Pestre, Debreczenbe akartam menni, a hol az országgyülés volt, hogy szóval is értesítsem küldőimet. Windischgrätz herczeg azonban csak az alatt a feltétel alatt volt hajlandó erre az engedélyt és utlevelet megadni, ha becsületszavamra fogadom, hogy föltétlen megadásra birom rá Kossuthot és

az országgyülést. Volt eszem, végzé Deák szavait, hogy senkit se beszéljek rá, *hogy magát fölakasztassa.*»[1]

A lánczcsörgés hallható, az akasztófák faragása már észlelhető volt Világos sikjain. De mit bánta ezt Görgey!

Környezetét, táborkarát még inkább lehet menteni, mint őt. Az oldala mellett levők érezték túlsulyát hatalmas, erőszakoskodó, ellenmondást nem türő akaratának: mely biztos volt becsvágyának diadalában. S becsvágya ki is lett elégítve.

Mert Aradhoz érve, sikerült a kormányt arra kényszerítenie, hogy lemondjon, s a legfőbb hatalmat reá ruházza át.[2] Pedig annak, hogy a katonai és polgári legfőbb hatalom az ő kezébe lett letéve, a nemzetre nézve a legeslegkisebb haszna sem volt.

Azokat az előnyöket, melyeket ő mint dictator kivivott a nemzet részére, ép ugy kivivhatta, kieszközölhette volna bármelyik közhonvéd, ki társai megbizásából jobbjában fehér zsebkendőt lobogtatva átmegy az orosz vagy osztrák táborba, s ott bajtársai nevében kijelenti, hogy a honvédsereg nem harczol tovább, hanem «kényre-kegyre» s «a czár nagylelküségébe helyezett bizalomra» megadja magát.

Sem a nemzetre, sem tábornoktársaira, az alparancsnokokra, sem seregére nézve nem biztositott előnyöket. Mit ért el tehát azáltal, hogy kétszer huszonnégy órára magához ragadta a polgári és katonai legfőbb hatalmat?

Elérte azt, hogy mint teljhatalmu dictator egyezked-

[1] *Csengery* Antal: Deák békekövetsége Windischgrätznél.

[2] *Horváth* Mihály: A függetlenségi harcz 1848/49-ben. Genf. III. kötet 474. lap.

vén, élete, az az élet, melylyel Görgey már Komáromnál *«leszámolt»*, jutalmul lett neki oda dobva a feltétlen fegyverletételért.

Lehet, hogy élesen birálunk, de oka az, mert kénytelenek vagyunk szigoruan megitélni a szabadságharcz élén álló vezéregyéneket, kik nyomorult létfentartási ösztön, s kicsinyes személyeskedések miatt az örvény torkába sodorták a legszentebb ügyet. De hogy nem birálunk túlságos erősen, kitünik a rideg tényekből levont legegyszerűbb következtetéseken kivül még onnan is, hogy a nemzet közvéleménye, a nagy tömeg sokszor igen helyes ösztöne a tábornokok nagy csoportjából nem úgy találomra kapta ki az áruló nevét, s dobta oda az utókornak, a mily meggondolatlanul választotta ki Dante a római történelemből Brutust, kit azután Judás mellé helyezve morzsoltat össze Luciferrel a «Pokol» fenekén.

Egy-kis hiba, a fékezhetlen természet túlkapása, önkéntelen s talán szándékellenes elcsuszamlás, melyen azután később rohamosan csuszott tovább; gyöngeség a politikai helyzet felismerésére, végre a körülmények okozta ballépés, s Görgey eddig is már negyven évig tartó tetszhalálnak, és soha nem szünő könyörtelen szenvedésnek a martalékává vált. Nagyon, de nagyon ráillenek azok a szavak, melyekkel Carlyle jellemzi az osztrákokhoz átszökött Dumouriez tábornokot .... «s azután ismét más, észre nem vett harmincz év, a «Memoires» irásé, angol nyugdíjé» ....[1]

Pedig akkor, midőn Görgey terveit keresztülhajtotta, a Felső-Dunánál a helyzet jobban állt, mint bármikor. Klapka augusztus 3-án Komáromból nagy kirohanást in-

[1] *Carlyle* Tamás: A franczia forradalom. III. köt. 225. lap.

tézett, s az ellenséget visszaszorította egész Pozsonyig. Az osztrákok egész operatió vonala át lett törve.

«Kossuthhoz és Görgeyhez futárokat küldtem, irja Klapka, igérvén nekik, hogy négy hét alatt a komáromi helyőrségen kivűl még 30,000 embert sikra állítandók, miről nekem a Duna jobbpart derék népének lelkesültsége kezeskedik. Közöltem velük azt a hivatalos tudósítást, melyet Berg orosz vezérőrnagy a czárnak irt, a melyből látható volt, hogy Haynau *és az oroszok az ősz közeledtétől féltek, hogy addig a háborút minden áron be akarnák végezni*, és ha ez nem sikerülne nekik, akkor a közlekedés rossz és az élelmezés rendkivűl nehéz volta által kényszeríttetnének a háború *befejezését jövő tavaszra elhalasztani;* kifejeztem nekik azt a nézetemet, hogy Magyarországot és a mi szent ügyünket *még meg lehetne menteni, ha tudnák a harczot mennél tovább huzni, halasztani.*»[1]

[1] *Klapka* György: Emlékeimből. 214—215. lap.

XVII.

A mint Görgey seregével Aradhoz ért, rögtön egész követelőleg lépett fel, s kijelenté, hogy ha a kormány leköszön és reá ruházza a legfőbb polgári és katonai hatalmat, akkor az orosz alkudozni fog vele.

A kormány akkor egy meghatalmazási okmányt állított ki, melyben teljhatalmat adott Görgeynek az alkudozásra.

Görgey ezzel nem érte be. Felkereste Csányi Lászlót, kinél Vukovics épen jelen volt, s kijelenté, hogy olyan alakban, a mint kapta, nem fogadja el a meghatalmazást, mert az oroszok, a meddig azt hiszik, hogy ideiglenes kormány áll a háta megett, nem bocsátkoznak vele alkudozásba. «Ha a kormányzó és a miniszterium leköszönése formaszerűen ki nem mondatik, és közhirré nem tétetik: akkor én semmibe sem bocsátkozom bele», végzé szavait.[1]

No ha ez nem erőszak, akkor semmi sem az. És a kormány, a kés a nyakán levén, kénytelen volt Görgey követelését teljesíteni.

A Kossuth Lajos és Görgey Arthur közötti 1849 augusztus 10-én este az aradi várban történt legutolsó

[1] *Vukovics* Sabbas és *Horváth* Mihály által 1850. márcziusában Párisban kiadott nyilatkozat.

találkozást a volt dictátor és öcscse a következő elferdített szinben tüntetik fel. Görgey István, miután a találkozáson csak «két ember volt jelen»,[1] nagyon természetes, hogy testvére előadása alapján adja elő a találkozás részleteit. Legyen ezután nekem szabad, a mennyire ma a discretió megengedi, *a másik jelen volt* adatai alapján rectificálni ezt az 1852-ben *termett hazugságot.*

Görgey előadása ez:

Kossuth mindenekelőtt azt kivánta tudni, hogyan venném én, ha a kormány Bem altábornagyot bizná meg a főparancsnoksággal?

Erre kijelentém Kossuth előtt, hogy a jelen pillanatban én egy nem magyarnak főparancsnokká kinevezését olybá tekinteném, mint ennen elmozdításomat az eddig vezetésem alatt álló (feldunai) hadsereg parancsnokságától, és hogy ezen állomásról tüstént le fognék köszönni, minthogy nekem ahhoz, hogy még tovább részt vegyek a háborúban, biztosíték kell arra nézve, hogy a háború nem fog még azután is folytattatni, mikor még csak erkölcsi vivmányokra sem leend többé kilátás, hogy nem fog folytattatni merőben személyes, nem többé nemzeti érdekek kedveért.

Most azután Kossuth azt kivánta tőlem hallani, mi tevő fognék lenni az esetben, ha a hozzá érkezett tudósítások, miszerint Dembinski hadserege Temesvárnál győzött, valóknak bizonyulnak, az általam vezényelt seregnek amazzal való egyesülése sikerülne és mind a két hadsereg fölötti parancsnokság reám ruháztatnék?

— Akkor, felelém én, egyedül az osztrákokat támadom meg minden erőm feszitésével.

[1] *Görgey* István: 1848—1849. III. köt. 490.

— De ha az osztrákok győztek Temesvárnál? kérdé utoljára Kossuth.

— Akkor én leteszem a fegyvert. volt feleletem.

— És én főbe lövöm magamat! szólt Kossuth.

Én komolyan vevém a dolgot s kezdém őt e kétségbeesett gondolatról lebeszélni. Elmondám neki, hogy ő még külföldön is hasznára lehet nemzetének. Komolyan biztattam, *hogy öngyilkosság helyett inkább meneküljön.* Sőt életének megmentését egyenesen hazafias kötelesség szinében iparkodtam előtte feltüntetni.

E szerint, e két férfiu augusztus 10-én késő este, az aradi várban Kossuth Lajos lakásán a legközelebbi teendőkről utolszor értekezvén, abban állapodtak meg, hogy *ha Temesvárnál az osztrák győzött: akkor Görgey Arthur leteszi a fegyvert és Kossuth Lajos menekül.* Éjfélhez közel járt az idő, midőn elváltak.[1]

Igy adja elő az *«egyik jelen volt»*.

Az én kezeim között levő adatok ezt az állítást *egyszerűen hazugságnak bélyegezik.* Valótlanságnak mondják azt az állítást, hogy a két férfiu abban állapodott volna meg, hogy ha «Temesvárnál az osztrák győzött, akkor Görgey leteszi a fegyvert».

Azon az értekezésen szó sem volt temesvári csatáról. *«A két értekező férfiu nem contemplálta azt az esetet, hogy Temesvárnál a két hadsereg egyesülése előtt csata fog vivatni; tehát a nem supponált csata elvesztésének esetére nem is volt alkalom reflectálni.»*

[1] *Görgey* Arthur: Mein Leben u. Wirken. II. kötet 380—381. lap. *Görgey* István: 1848—1849-ből. III. kötet, 490—494. és 538. lap. *Görgey* Arthur. Még egyszer Kossuth és Görgey. Budapesti Szemle. 1881. májusi füzet 183—184. lap.

A *«másik jelenvolt»* egyáltalán hazugságnak bélyegez minden szót, a mi azt akarná elhitetni, hogy Görgey akár perczekkel, akár hetekkel a tény előtt csak sejtette is volna Kossuth Lajossal fegyverletételi szándékát. Kossuth kénytelen volt szemet hunyni annak az átkos embernek intriguái előtt, mert nem tartotta tanácsosnak valami katonai «ribillió» lehetőségét provocálni, de ha ő csak sejtetni is engedi, miben töri a fejét, az a tekintet elvesztette volna értékét, mert a kapituláczciónál nagyobb baj már nem következhetett volna be.

Nagy vakmerőség Görgey állítása; de ő az állításokban mindig vakmerő volt. Kossuthról azonban oly oktalanságot csak mégsem tehet fel senki, hogy meg ne kisérlette volna Görgey rettenetes tettének elejét venni, még ha sikerre kevés volt volna is a kilátás. Pedig nem volt volna kevés. A hadseregnek bánatosan elkeseredett viselkedése a fegyver letételnél arra enged következtetni, hogyha Kossuth Lajos oda áll a sorok elé s azt mondja: «Ime! itt a bizonyíték kezemnél, hogy vezéretek, kit én állítottam az életekre, hogy megvédje a haza függetlenségét, melynek hűséget esküdött, le akarja veletek a fegyvert tétetni, s a hazát védtelenűl kiszolgáltatni elnyomójának, hát én, kit a nemzet bizalma hazánk élére állított, mint kormányzó tudtotokra adom, hogy én ezt a fegyverletételi szándékot honárulásnak tekintem, Görgey tábornokot vezéri állásából ideiglenesen elmozdítom, haditörvényszék elébe állítom, hogy magát vagy tisztázza, vagy érdemlett büntetését elvegye, helyére pedig ezt s ezt a tábornokot nevezem ki vezéreteknek!» Ez a rendelkezés, ha most negyven év mulva higgadtan s szenvedély nélkül megfontoljuk, kénytelenek vagyunk belátni, hogy nem talált volna ellenkezésre a seregnél.

De hát miért nem tette ezt Kossuth Lajos? Azért, mert legparányibb sejtelemmel sem birt Görgey szándékáról.

Épen ide reducálható Görgey azon állítása is, hogy «midőn elment az aradi várba, élete Kossuth kezében volt, s hogy Kossuth csak azért hagyta őt szabadon távozni a várból, mert a fegyverletételbe beleegyezett».

Ez a mese inkább ostobaság, mint hazugság. Tény, hogy ott az aradi várban Görgey élete Kossuth kezében volt, és ha szabadon hagyta távozni, ezt azért tette, mert előbbinek irtózatos szándékáról a legtávolabbról sem volt sejtelme. Arról meg volt győződve, hogy neki személyes ellensége, de azt még sem tette fel róla, hogy árulást követhessen el a haza ellen. S mert ezt nem tette fel róla, a személye elleni fondorlatokat fel sem vette.

Görgey nemcsak Klapkához 1849. augusztus 16-áról Nagyváradról intézett levelében, de emlékiratainak minden sorában maga mutatja ki magáról, hogy mindig csak személyek elleni áskálódásokon törte fejét. Ennek az embernek tehát nincs joga magáról azt állítani, hogy ő a nép érdekeit tartotta szem előtt, nem a kormányét. Görgeynek ***voltak személyes érdekei, melyek nem voltak a «nép érdekei»***, de Kossuth Lajosról akarni azt elhitetni, hogy az ő agyában vagy szivében valaha más érdek villant meg a nép érdekén kivül, ez még Görgeytől is váratlan — vakmerőség.

Igen! enyhén szólva, váratlan — vakmerőség! Mert «sem Kossuth, sem az akkor kormányon levő férfiak azon tudattal, hogy Görgey a fegyvert leteszi, a dictátorságot reá nem ruházták volna; sőt ha ezt csak távolról is sejtették volna, más embert állítanak a sereg élére: Görgey pedig az aradi vár falai között porladna most.»[1]

[1] *Csutak* Kálmán ezredes kéziratban levő naplójegyzeteiből.

És ép ezért visszatérve a «két jelenvolt» közötti utolsó találkozásra, ott az aradi várban, azt hisszük, több okunk van hitelt adni ez utolsó találkozást illetőleg Kossuth azon állításának, hogy Görgey hazugul adta elő a találkozás részleteit, mint azon ember szavainak, «ki maga bevallja magáról, hogy azon szándékkal fogadta el Kossuth Lajos kezéből a hadügyminiszterséget a függetlenségi nyilatkozat alapján (melyhez mint miniszter esküvel fogadott hűséget) hogy módja legyen az ellen intriguálni, s azt megbuktatni».

De hogy Görgey ezen állítása hazugság, az kitünik abból is, hogy a Gazdátlan levelekben ezeket irja: «Késő esteli órákban volt, 1849. évi augusztus 10-én, hogy a kormányzónak, Arad várában, utolsó találkozásunk alkalmával kinyilatkoztattam, hogy le fogom tenni a fegyvert, *ha igaznak bizonyul be ezen szállongó hir, mely már a nap folyamában el vala terjedve*, miszerint t. i. Dembinski Temesvárnál vereséget szenvedett.[1]

Láttuk fentebb, hogy a Görgeyek három idézett forrása szerint Kossuth említé fel a temesvári csata elvesztésének lehetőségét. Görgey e negyedik forrásában már maga hozza fel, hogy «ha a szállongó hir, mely napközben el vala terjedve, hogy Dembinski Temesvárnál vereséget szenvedett, igaznak bizonyul».

Nem csoda, ha Görgey szándékosan összezavarja az eseményeket, s a tényeket elferdítve beszéli el. Constatálni óhajtottuk ezt a hiteltérdemlőség szempontjából. Kinek egyik előadása nem való, annak másiké sem érdemel hitelt.

*

[1] *Görgey* A.: Gazdátlan levelek, 46. lap.

Görgey Arthur, mihelyest a kormány reá ruházta a legfőbb polgári és katonai hatalmat, rögtön magához kérette volt táborkari főnökét, Bayert, ki Erdélybe nem mehetvén, szintén Aradra jött, s ezzel értekezett a teendők felől. Bayer kijelenté Görgeynek, hogy a fenforgó körülmények között nem lát menekülést. Jellemző ez az értekezés Görgeyre. Ő az ódiumot a fegyverletételért el akarja magáról hárítani, mástól kér tanácsot, ki a felelősséget vállairól leveszi, s e más nem egyéb, mint a hadsereg notóriusan leggyávább és legrészegesebb tisztje, a ki már az oroszoknak említésekor is elsápad.

Aug. 11-én kér tanácsot Bayertől, hogy ütközzék-e, van-e lehetőség; és Görgey István beismeri, hogy Bayer már a levonulás alatt, julius közepén belátta a lehetetlenségét annak, hogy az orosz invázión győzedelmeskedjünk, s desperatiónak adta magát.[1]

Itt tünt ki, hogy a katonai erély, mely miatt Görgeyt bámulói oly méltatlanul dicsérik, csak olyan volt nála, mint az opiumittas malayok erélye, kik tébolyodottan késsel kezükben rohannak végig az utczákon, s vakon döfnek maguk körül. Ha az opium hatása elmulik, összeesnek s tehetetlenül, mozdulatlanul maradnak, s még a gondolkodásra is képtelenek.

Még mielőtt a haditanács összeült volna, az öreg Csányi László igyekezett rábirni Görgeyt a harcz folytatására. Csányi, ki fiatal korában maga is katona volt, ifjui hévvel vitatta, hogy még nincs minden veszve, még lehet ujabb harczi sikereket aratni. Görgey azonban makacs és hajthatlan maradt, Csányi sem birta őt rávenni a harcz folytatására.[2]

[1] *Görgey* István: 1848—49-ből. III. kötet, 223. lap.
[2] *Görgey* István: 1848—49-ből. III. kötet, 555—556. lap.

Csányit lerázván nyakáról, levelet irt Rüdiger tábornokhoz, melyből idézzük a következőket: «Siessen, ha a hasztalan további vérontásnak elejét akarja venni, a fegyverletétel szomorú actusát a legrövidebb időben, de akként tenni lehetővé, hogy ez egyedül az orosz czár ő felsége hadai előtt mehessen végbe ....

..... Ön tábornok úr természetesnek fogja találni, hogy a vitéz katona csak a legyőzőjének, a még vitézebbnek és hatalmasabbnak adja meg magát, nem pedig egy harmadiknak, ki azt soha le nem győzte; s ön maga igazat fog nekem adni, midőn ünnepélyesen kijelentem azt, ***hogy inkább fogom egész hadtestemet egy bármekkora túlerő elleni csatában megsemmisíttetni engedni,*** mintsem oly ellenség előtt tegyem le a fegyvert, melyet oly sokszor és csaknem minden alkalommal mi vertünk meg.

Én holnap, augusztus 12-én Világosra indulok, holnapután, e hó 13-án Boros-Jenőre, 14-én Beélre, mit is azon okból közlök önnel, hogy ön az osztrák hadak és az enyémek közé közbe huzódhassék, körülkerítésem és azoktól való elválasztásom végett.

Ha ezen mozdulat nem talál sikerülni és az osztrák a sarkamra lépne; akkor az ő támadásait határozottan vissza fogom utasítani, hogy igy azon uton az orosz császári hadseregre akadhassak, mert csapataim kijelentették, «***hogy egyedül ez előtt készek letenni a fegyvert***».

Görgeynek ez a levele valótlanságokkal s ellentmondásokkal van tele. Azóta a szerencsétlen fegyverletétel óta folyton azon lovagol az exdictátor, hogy «kímélni akarta a honfivért», ezért nem ütközött. S ebben a levelében mégis kijelenti, hogy «inkább fogom egész hadtestemet egy bármekkora túlerő elleni csatában megsemmisíttetni engedni», mintsem hogy az osztrák előtt tegye le

a fegyvert. Tehát személyes hiuságáért kész lett volna «egész hadtestét megsemmisíttetni engedni», de «a haza érdekében sajnálta azt koczkára tenni.

Egy más valótlanság is van e levélben: «Csapataim kijelentették, hogy az orosz előtt készek letenni a fegyvert». Eltekintve attól, hogy ügyes számítással csakis az utolsó perczben, augusztus 12-én, a késő délutáni órákban tudatta a csapatokkal, hogy elhatározta a kapitulátiót, akkor, midőn e levelet irta Rüdigernek, még a főtisztek is teljesen tájékozatlanak voltak.

És itt a helye megemlíteni, hogy katonai szempontból főbűne az volt, hogy julius 11-én Komáromnál megkisérlé az áttörést. Ott nem kimélte katonái életét; ott elvesztegetett négy napot, mely alatt ideje volt az orosznak elállni utját Vácznál.

*

És a mi a legjellemzőbb a dictátorra nézve az, hogy e kész levéllel kezében lépett a haditanács elé. E levél által azután a gyöngék, gyávák, ingadozók és személyes hivei véleményét lefoglalta a maga részére. Már akkor, midőn e levelet felolvasta, távozhatott nyugodtan, «nehogy jelenléte által valamelyikre nyomást gyakoroljon».[1] E levél eléggé beadta a maszlagot, s kaptak rajta, s belementek Görgey tervébe.

A haditanács értekezletére Görgey, Nagy Sándor hadtestének tisztikarát *nem hivta meg*, ezek tehát jelen nem levén, nem tiltakozhattak. A jelen voltak birkaszerepet játszva belementek mindenbe, a mit a dictátor akart, a

[1] *Görgey* István: 1848—1849-ből. III. kötet 572. lap.

nélkül, hogy lényegileg fontolóra vették volna, jó-e vagy rossz, mit a dictátor tenni akar.

Görgey maga beösmeri, hogy ha nem taktikáz oly ügyesen, akkor a tisztikar segélye nélkül nem képes seregével a fegyvert letétetni. Beismeri az alábbi szavakban: «A világosi önmegadás minden következményeivel együtt mindazon férfiak nemesszivü közreműködése nélkül, a kikre azóta Felséged haditörvényszékei részint halált, részint a legsulyosabb börtönbüntetéseket mondták ki, kivihetetlen maradt volna.»[1]

[1] *Görgey* Arthur felségfolyamodványa Ferencz József osztrák császárhoz. Klagenfurt, 1850. május 21.

XVIII.

A szabadságharcz megkapta a kegyelemdöfést.

Görgey, a dictátor fektette le, nyakazta le, tette halottá. A világosi fegyverletétel után a nemzet ott feküdt ujra, a régi háromszázados kinpadra vonva, mint egy a fájdalom görcseitől rángatódzó holttest, melynek annyi ereje sincs, hogy meghaljon.

Ott terítették ki Világosnál, a hova, főleg a vendégszerető Bohus család kastélyába sokan menekültek már augusztus első napjaiban.

Ott voltak, a többek közt Kossuth anyján, s nehány rokonán kivül, Bartal György és Bezerédy István képviselők is, kiket Kossuth 11-én küldöncz által Aradra hivatott. A midőn a jókedvü optimista Bezerédy elbúcsuzott, szive még telve volt reménynyel a jobb jövő iránt. A kik ott maradtak, az egész napot a legfeszültebb várakozásban töltötték.

Késő este tért vissza Bezerédy és Bartal. Bezerédy fájdalmas hangon mondá:

— Ugy indultunk utnak, mint a hajó, melynek vitorlái büszkén duzzadoznak; mint roncs térünk vissza. *Mindennek vége van!* Görgey leteszi a fegyvert, s megadja magát. Hol és miként, az még bizonytalan.

Lehetetlen leirni, mily nyomasztólag hatottak a jelenlevőkre e szavak.

A következő reggel, augusztus 12-én, már a Bohus kastély előtt táboroztak a honvédek.

Egy órával napfelkelte után egy négylovas, kis nyitott kocsin megérkezett Görgey Arthur is, Magyarország teljhatalmu dictátora.

Közvetlen kocsija után egy üveges hintó robogott a kastély udvarára, mely Csányi László volt közlekedésügyi minisztert hozta. Görgey futólag köszönté a jelenlevőket, azután az üveges hintóhoz ugrott, s figyelmesen segíté ki abból az ősz, megtört alakot.

Ekkor tudták meg a jelenlevők, hogy a dictátor ide várja a parlamentäreket, kiket előtte való nap Rüdigerhez küldött.

Délelőtt tiz óra felé érkeztek meg a sovárogva várt küldöttek, Bethlen Gergely gróf, Eszterházy István és Schmidegg Kálmán.

Feszülten s félénken kérdezősködtek tőlük fegyverletétel feltételei után, s borzadva hallotta mindenki a nem remélt választ: «Nincs semmi feltétel, *de feltétlen fegyverletétel* s a czár nagylelküségébe helyezett bizalom».

Bethlen Gergely gróf még hozzá tette, hogy midőn Rüdiger tábornoktól kérdé, miben rejlik a biztosíték arra nézve, hogy Ausztria megtartja adott szavát, Rüdiger egész röviden ezt válaszolta:

«Ausztria gyengeségében!»

Dél felé megérkezett az orosz táborkar főnöke is Frolow tábornok, kinek Görgey feltünő sietséggel ment elébe, szobájába vezette, *s ott ketten négyszemközt hosszasan tanácskoztak*, mialatt a többi tábornok a legkinosabb várakozásban volt az iránt, mi sors vár reájuk.

A magyar sereg sorsának, a magyar nemzet jövőjének két intézője mindaddig együtt maradt, mig ebédhez nem szólították őket, a hol a háziasszony, Bohusné Szögyényi Antónia mellett Görgey és Frolow ültek.

Frolow komoly, méltóságteljes magatartásu férfiu volt, keveset beszélt, s csak azt hangsulyozta több izben, hogy a magyar hadsereg nagyon bátran harczolt.

A dictátor szinte szótalan volt, s felette sápadt.

Furcsa, de nagyon-nagyon jellemző fényt vet Görgey lelkületére, hogy abban a perczekben, midőn a haza léte és nem léte fölött kell vala töprengenie, a lelkének összes erélyét összeszedve, arról gondolkodni, miként felelhet meg becsületesen a reá ruházott hatalomnak, ekkor, a kétségbeesés és nyomoruság e kritikus perczeiben is csak alacsony, kicsinyeskedő gondolatok járták keresztül-kasul kebelét.

A háziasszony előtt bosszús, indulatos hangon említé, hogy mily szerencsétlen néha az ember. «Ilyen ő is néha. S ilyen volt *főleg tegnap*, a midőn nem sikerült neki a világot két . . . . . embertől megszabadítani».

Bohusné ijedten tekintett a márványarczú dictátorra, s megdöbbenve kérdé:

— Kik ezek?

— Azt hiszi talán nagysád Kossuthot vélem, nem (a társalgás németül folyt, mert Görgey Arthur volt osztrák tiszt létére sohasem beszélt magyarul) diesen elenden . . . . . hätte ich nicht hängen lassen; die beiden Madarász waren es, die ich gerne aus der Welt geschafft hätte!»

Ekkor pár pillanatra elhallgatott, majd durva, kaszárnyaszagú hangon kezdte Kossuthot szidalmazni, mert ***utóbbi csak 11-én este 7 órától kezdve*** ruházta reá a dictátori hatalmat.

Ebéd után még egy óra hosszáig tárgyaltak, egyezkedtek és alkudoztak egymás között Görgey Arthur és az orosz táborkar főnöke, mire ez kozákjaitól kisérve távozott a kastélyból.

Jellemző Görgeyre, hogy még tábornok társai előtt is titkolódzott, s folyton egyedül értekezett az orosz küldöttel.

Ennek meg van a maga alapos oka. Frolow, mint az orosz táborkar főnöke, s Rüdiger tábornok megbizottja közölte Görgey Arthurral, Magyarország dictátorával, hogy a minden oroszok czárja és az osztrák császár között létrejött interventionalis feltételek értelmében *a magyar hadsereg sorsáról az osztrák fővezér*, mint az osztrák császár alter-egója, *teljhatalmulag rendelkezhet.*

Ellenkezőleg áll a dolog a magyar hadak fővezérének személyére vonatkozólag. *A magyar hadak fővezérének személyéről ugyanis*, a közös megállapodás értelmében, *kizárólag a minden oroszok czárja rendelkezik.*

Ezt a körülményt, — a hadsereget és a tábornokokat a fővezér személyétől elkülönítő kis eltérést, — nem volt szabad a bajtársaknak, a többi tábornokoknak megtudni. Ezért foglalta le Görgey Arthur kizárólag a maga részére Frolowot s zárta el teljesen hermetice társai elől, nehogy Frolow naivságában előttük is elmondja a Görgeyre nézve oly fontos titkot.

S Görgey nem is számított rosszul, mert már a világosi fegyverletétel után két napra, augusztus 15-én Nagyváradon tudatta vele *Paskievics herczeg egész hivatalosan*, hogy «*mert előtte*» s «önként» tette le a fegyvert, «*hát biztosítja neki életét*».[1]

[1] *Görgey* István: 1848—1849-ből. III. kötet, 632. lap.

Ott Világoson oly gondosan megtudta őrizni e titkot, hogy még a magasabb rangú tisztek sem birtak arról semmit se megtudni, a mit pedig, sorsuk miatt aggódva, nagyon szerettek volna.

«Hogy tehát valami biztosat mégis megtudjunk, irja Zambelly Lajos ezredes, nehány bajtársammal megbeszéltem a dolgot, indítványomra elhatároztuk, hogy a csapatok «készenlétbe» (Bereitschaft) helyeztessenek.

Azután kérdezzük meg Görgeyt, mily feltételek alatt akarja ő a fegyvert az oroszok előtt letenni. Ha azután ezek a feltételek nem lennének olyanok, melyek minket kielégítenek, akkor az egész sereg Lippán keresztül Temesvár felé indulna, hogy az ottani csapatokkal egyesüljön, s vagy az egyesült orosz-osztrák csapatokat verje meg, vagy megveretés esetén dobja át magát Erdélybe; s ebben az országban, a hol majd minden egyes állás oly erős mint egy vár, magát fentartva szervezkedjék, s onnan törjön elő. Ha pedig már nem mutatkoznak kedvező esélyek, essék el becsülettel a túlnyomó hatalommal szemben.

Görgey értesült ezekről az előkészületekről, s 12-én délutánra a tábornokokat és törzstiszteket lakására hivatta, s rögtön azzal a kérdéssel fordult hozzám, mit jelentenek ezek a szabályellenességek, s tulajdonképen mit is akarok én, és mit a többiek?

Én viszont kérdém, hogy tudni akarjuk, miféle feltételek alatt teszszük le a fegyvert?

Erre ő egész röviden ezt válaszolta: «Semmiféle feltétel alatt», mire én szintén egész kurtán viszonzám: «Akkor nem adjuk meg magunkat!» s hozzá tettem: Mi az osztrák császár ellen vétettünk, s ezért nekünk az ő csapatai előtt kell a fegyvert letennünk, ekkor talán remélhetjük, hogy

előbb nyerünk bocsánatot; *de igy nem adjuk meg magunkat, hanem keresztül törünk Erdélybe.*

Görgey nyugodtan hallgatott végig. Azután a szenvedélytől izgatott hangon kezdett beszélni; tettét kidicsérni, s azt mondá, hogy Aradon lett volna a helye az ellenvetéseknek; most azonban már késő van, mert most már Nagy Sándor és a hősök hőse Földváry ezredes is beleegyeztek. Ép ezért ő különösen fölöttem csodálkozik, a kire mindig és oly nagy mértékben számított. *De vigyázzak magamra, s óvakodjam még e dologban többet is tenni, mert még kezében a hatalom, s agyonlövet.*

Alig mondta ki e szavakat, Tranyos őrnagy kezét vállamra tette, s valamit mormogott, «elfogatás»-ról. Én félrelöktem a vállamra nehezedő kezet, előre akartam lépni, s válaszolni, a mikor Kossuth Sándor visszatartott, s egészen az én szellememben szólalt fel. *ez ellen az egész árulás ellen.* Kossuth Sándor után Beniczky Lajos ezredes ellenünk, Görgey szellemében beszélt, mire körülnézve beláttam, hogy Kossuth Sándort kivéve egyetlen egy sincs már velem azok közűl, kik nem rég még az én oldalamon állottak, mire én őket: «*gyáva pimaszok*»-nak nevezve, megfordultam, s kimentem a teremből.

Görgey ezután kilovagolt a táborba *s ott fenyegetések* és rábeszéléssel vette rá a legénységet a fegyverletételre.

Beniczky Lajos és a többiek az aradi várfogságban sokszor felemlítették, mennyire megbánták, hogy ellenem voltak. Már akkor késő volt.[1]

Maga Görgey, az eseményeket, tényeket és szemé-

[1] *Zambelly* Lajos ezredes kezeim közt, s kéziratban levő Emlékirataiból.

lyeket meglehetősen összezavarva, s szándékosan ferdítve, erről a törzstiszti értekezletről ezeket irja: «Duschek pénzügyminiszteren kivül, emlékezetem szerint, még Zambelly ezredes és Markovics őrnagy nyilatkozták a mellett, hogy az osztrákok előtt tegyük le a fegyvert. Ezt én csak véletlenül tudtam meg, egy szóváltás folytán, mely a fentebb említett két tiszt, s bajtársaik közt augusztus 12-én Világoson fejlődött ki.

Erre én a tábornokok és törzstisztek jelenlétében rögtön kijelentém Zambellynek és Markovicsnak, hogy *én az aradi haditanács végzését akarom utolsó* és változatlan *határozatoknak tekinteni a seregre nézve; én ennek keresztülvitelét,* mióta levelemet Rüdiger tábornoknak elküldtem, *a seregre nézve becsületbeli kötelességnek tartom; az utólagos vitatkozást* tehát, a felett, hogy akkor volna-e több kilátásunk arra, hogy ép bőrrel jövünk keresztül, ha az orosznak, vagy akkor, ha az osztráknak adjuk meg magunkat, mint olyat, a mely *a sereg becsületével össze nem fér,* meg nem engedhetem.»[1]

Ezen affaire következménye gyanánt tünteti fel Görgey István azt, hogy gróf Leiningen Károly nem hallgatott Görgey Arthur esdeklő szavaira, ki remegvén barátja életeért, mindenáron azt akarta, hogy meneküljön, s Üchtritz őrnagygyal együtt nem menekült.[2] Ha féltette azokat, kik osztrák szolgálatból átléptek a magyarokhoz, akkor neki nemcsak «benső barátja», Leiningen életét volt joga félteni, hanem mint a következmények mutatták, a többinek életéért is lett volna aggódnia, ha szándéka és czélja tisztességes. Ha pedig közös sorsot szánt mindegyiköknek.

[1] *Görgey* Arthur: Mein Leben u. Wirken. II. k. 418.—419. l.
[2] *Görgey* István: 1848—49-ből. III. kötet, 587—598. lap.

akkor barátját sem volt joga kivonni a következmények terhe alól. Ez a baráti gyöngédség engedi sejtetni, hogy Görgey Arthur már akkor nagyon, de nagyon jól tudta, hogy mi sors vár a többiekre.

De még furcsább szinben tűnik fel ezután Görgeynek az a tette, hogy Vécsey és Dessewffy tábornokokat, kik már török földön voltak, *futár által hivta vissza*, biztatván, hogy ne meneküljenek, hanem adják meg magukat.[1]

Mert Dessewffyre nem csak Lichtenstein Ferencz gróf biztatásai, s neje esdeklő levele hatottak, hogy térjen vissza, hanem elhatározó volt reá nézve a Görgey levele.

Hogy különben nem a fentebb ecsetelt jelenet volt oka Leiningen maradásának, annak nyitjára szintén reá jöttünk. Leiningen bizott Görgey adott szavában. Hisz a Komáromból történt levonulás alkalmával; ugy julius közepe táján, ott valahol a vadkerti mezőség között, «a két hű barát Leiningen és Görgey megfogadták egymásnak, hogy ők egymás oldalán fognak elesni, mint becsületes katonák».[2]

Ehhez az esküjéhez maradt hű Leiningen Károly; ezért nem hagyta el «hű barátját».

Még egy keserű poharat kellett kiürítenie a dictátornak 12-én este, mielőtt terve valósult volna.

Irányi Dániel országgyülési képviselő, ugyanaz, ki Görgey haditörvényszék elé leendő állítását Debreczenben indítványozta, 12-én este érkezett Radna felől Világosra, s rögtön a Bohus-kastélyba ment, hol Duschek pénzügy-

[1] *Bónis* Sámuel és Papp Pál volt képviselő adatai nyomán.
[2] *Görgey* István: 1848—1849-ből. III. kötet, 175. lap.

miniszterrel, Nyáry Pállal s a többiekkel találkozván, kérdé. hogy állanak a dolgok?

— Görgey leteszi a fegyvert, viszonzák neki egyhangulag.

— Valóban? . . . . S mily feltétel alatt?

— Azt mondják a katonaság számára amnestiát kapott; egyébiránt semmi bizonyosat sem tudunk.

— Önök miniszterek s képviselők semmi bizonyosat sem tudnak és mégsem kérdezik meg, hogy mi történik?

— Képviselők csak voltunk.

— Önök most is azok. Én az vagyok! Avagy önök benyujtották lemondásukat? Én nem nyujtottam be az enyémet; jegyzé meg Irányi.

— Eh! ha te azt hiszed, hogy számadásra vonhatod a dictátort tetteiért, ám tegyed!

— Én számadásra vonom!

Irányi Görgey szobája felé ment; s az első szobában levő tisztek tudatták vele, hogy a dictátorral nem lehet beszélni, mert orosz főtiszttel értekezik. Rövid idő mulva jön Görgey Frolowval, ezt kikiséri, s mikor viszszajön, akkor megszólítja: Beszélni óhajtok veled, nem mint a nép képviselője a dictátorral, hanem . . . . .

— Mint férfi férfival, vág közbe Görgey.

— Legyen! mint férfi férfival, viszonzá Irányi. Te a legfőbb hatalommal ruháztattál föl, ugy a katonai, mint polgári ügyekben. Én azt hallom, hogy le akarod tenni a fegyvert. Igaz ez? lehetséges az, hogy a kapitulatió feltételeibe csak a katonaságot foglaltad be?

— Ez nem igaz! ki mondta?

— Épen most hallottam.

— Ah! tehát te félsz meghalni! . . . .

— Jobban nem, mint te.

— Ugy menj hát az osztrák előőrsök közé s fogasd el magadat!

— Az én személyem nem sokat nyom a latban. Itt a polgárok azon ezreiről van szó, kik a haza ügyének szentelték magukat ....

— S mit tettetek ti a haza ügyeért? Igen! szájatokkal! Ti vesztettétek el a hazát!

— Mit, én!?

— Te és a többiek!

— A történelem fogja megitélni azt, hogy ki veszté el a hazát.

Görgey indulatba jött. Haragosan mondá: Közlendőm van a tisztikarral, hagyj magunkra, s elfordult tőle.

Kiss Ernő altábornagy ekkor hevesen közbeszólt:

— A hadsereget nem itéli el a történelem.

— Én a hadsereget nem sértettem, viszonzá Irányi. Különben nem az a kérdés, karddal-e, vagy másként teljesíti valaki kötelességét, hanem ki teljesíti azt *mindvégig.*

Görgey ekkor közbevágott:

— A tisztikarral van közlendőm. Nagyon lekötelez-nél, ha távoznál.

— Megyek! mormogá szomorúan Irányi. Nekem, látom, nincs már itt ugy sem keresni valóm.

*

Ez alatt az izgalmas jelenetek alatt az ősz Csányi László folyton szobájában tartózkodott, melyet egy táborkari őrnagygyal osztott meg, ki régi ismerőse volt még Debreczenből.

Téves azon állítás, mintha Csányi László e nap ágy-

ban fekvő beteg lett volna. Egész nap egy kereveten ült, s csillapító és hajtó szereket szedett.

Az őrnagy több izben megszólítá:

— Miért nem menekül miniszter úr?

— Hagyjon békét, viszonzá végre lassú hangon, nem vagyok én már miniszter. Én nem menekülök, de ha akarnék sem birok, mert beteg vagyok. Azután meg életemet a hazának szántam, s nem akarom nyomorúságban látni, *pedig tudom, hogy felakasztanak*. Csak egy ember meneküljön: *Kossuth! Ez a fődolog! ő képes még külföldön a hazának tollal és szóval nagy szolgálatokat tenni,* mondá mereven maga elé pillantva, remegő, jóslatszerű hangon.

Kis vártatva folytatá:

— Csak egy osztályt sajnálok: ez ti vagytok, a volt osztrák tisztek. Ti borzasztó sorsnak néztek elébe.

Csányi e szavai adhatták az impulzust Görgeynek, hogy azokat később, a közte és Kossuth Lajos között lefolyt utolsó találkozásra reflectálva, saját magának tulajdonítsa.

A kinek Csányi László e szavakat mondta, még életben van.

*

Ha az utas Világostól északra haladva, körülbelől egy mértföldre megy, elér a szőllősi malomhoz. Innen ha körültekint, maga előtt látja azt a térséget, hol 1849 augusztus 13-án a magyar sereg, az oroszok előtt letette a fegyvert.

Gyászos hely!

Ez a szőllősi malom az a határkő, melyhez szabadságharczunk jutott.

A fegyverletétel tényleges végrehajtása nem Világoson ment végbe, hanem Szőllősön, s pedig ennek is azon részén, hol a kisjenői és ujpankota-borosjenői utak találkoznak.

Ide vonult ki a «temetési menet», élén a sirásóval, Görgey Arthurral augusztus 13-án reggel. «Szőllős felé lovagoltam több tiszt kiséretében, s közel Uj-Pankotához egy orosz parlamentärrel találkoztam, irja Görgey Arthur, ki Rüdiger nevében még egyszer felszólított, hogy jelentsem ki, miszerint csakugyan komoly szándékom a fegyvert a megbeszélt helyen letenni. Igenlő válaszom után, hogy csakugyan meggyőzzem, kértem kisérjen főnökéhez.....»[1]

Nevoscsin Feodor Petrovics «Hadjárati emlékek» czímű művében megtaláljuk e Görgey által leirt, ***bizalmatlankodó jelenet*** magyarázatát. Rüdiger orosz tábornok ugyanis az utolsó pillanatig ***nem hitte, hogy a magyarok leteszik a fegyvert.*** Ez előtte oly valami hihetetlennek, lehetetlennek tünt fel, hogy cselt sejtett. Rüdiger azt hitte, hogy a magyarok ***időt akarván nyerni,*** alkudozásokkal huzzák-halasztják a dolgot. «E feltevés mellett, jegyzi meg Nevoscsin, leginkább az látszott tanuskodni, hogy a Debreczennél tűzben állott magyar csapatokon csakugyan nem látszott meg az a lehangoltság, mely egy oszlófélben levő hadseregnél észlelhető.»

A szőllősi malomnál az oroszok vártak a magyar seregre, s körülfogták és lefegyverezték. A tisztek ez alkalommal megtartották kardjaikat, s csak tiz nap mulva

[1] *Görgey* Arthur: Mein Leben und Wirken in Ungarn. II. köt. 423. lap.

Gyulán vették el tőlük. Mondhatni a föld kerekségén talán nem hullott annyi férfi köny, mint Világosnál, irja a Bohus kastély úrnője az e napokról tett feljegyzéseiben.[1]

És Görgeynek volt lelke egyetlen arczrándulás, egy szemhunyorítás nélkül végig nézni ezt a gyalázatos fegyverletételt. Oly hideg maradt a dictátor, s nyugodt, mintha bronzból lett volna öntve.

A történelmi igazság helyreállítása szempontjából kötelességem még Görgey István munkájából az alábbiakat közölni, ki a fegyverletétel tényét oly kedélyesen, mondhatni humoristicusan irja le, mintha csak félórai pihenőre rakatta volna ott bátyja katonáival gulába a fegyvereket.

«A hadsereg felvonulása a szőllősi mezőn eltartott napestig, s a keskeny hidon át is nyugodt rendben ment végbe. Arthur bátyám, kisérete segítségével személyesen őrködött itt azon, hogy zavar be ne álljon. Egyes *boros* katonák mindenütt, s minden alkalommal vannak, most itt is lehettek; az egésznek katonai tisztességét ez egyes kivételek nem csorbították.

A sok utólagos romantikus mendemondák ellenében elmondja Rochlitz, ki Bayer ezredessel estig Szőllős közelében tartózkodott, hogy látott ő ott zavart a felvonulás közben eleget; de kétségbeesés jeleneteit, öngyilkosság eseteit, lovát agyonlövő huszárt stb. a mit utólag némelyek képzelődtek, hogy meg kellett volna történni, ő ugyan nem látott. De magam sem. És nem is hallottam, másnap sem, egy esetet is említeni.

— — — — — — — — — — — —

Görgey Arthur erkölcsi fölénye, személyes tekintélye,

[1] *Kisjókai* Ágoston József úr birtokában levő hiteles másolat után. Az ő szivességéből.

hadseregének fegyeleme kiállta a legutolsó próbát is, a legeslegnehezebbet.

— — — — — — — — — — — —

Mikor már a menetet berekesztő I. hadtestünk utója közeledett a hidhoz, bátyám üzenetet küldött a maga hadteste előtt várakozó orosz tábornoknak, hogy felvonulásunk kész.

Ekkor végtől végig felhangzott az utolsó magyar vezényszó. A gyalogságnál: «fegyvert gulába!» Aztán minden zászlóalj jobbra kilépett az üres közbe, mely minden kétkét zászlóalj között hagyva volt. A huszárok leszállva s a kardot a nyereg kápára akasztva, rövid kantárszáron tartották a lovat. Az ágyúk szorosan egymás mellett.

Megjelent Rüdiger orosz altábornagy és Görgey Arthur oldalán siri csendben, az esti szürkületben végig lovagolt a lefegyverzett magyar hadsorok előtt. Aztán a csatorna felől, hol a III. hadtest, és ennek balszárnyán a Hannover-huszárezred állott, visszatért Zaránd irányában. Mikor Görgey kis darabig kisérné, a balszárnyon felhangzott: «Éljen Görgey!» [1]

Ha egyébért nem, az általam idézett sorokért is érdemes volt megirni azt a három vaskos kötetet, melyet Görgey István bocsátott közre, mert a meddig az napvilágot nem látott, senki sem tudta, hogy Görgey Arthurt még a fegyverletétel alkalmával is éljenezték katonái.

Kár, hogy ez sem hitelesebb egyéb adatainál. Igy a többek között a példás rend, melyet ő említ, szintén nem egyéb, mint egy ide-oda kapkodó lázas agy találmánya. Hogy többet ne említsek, a fegyverletétel után néhány

[1] *Görgey* István: 1848—49-ből. III. kötet 166—617. lap.

napra, Nagy-Kállóba egy egész huszárszázad ment haza teljes katonai felszereléssel.

Ép oly kevéssé igaz, mint Görgey Arthurnak azon állítása, hogy a fegyverletételben részt vett «huszárok és honvédek az őrmestertől lefelé (még azok is, kik előbb osztrák szolgálatban állottak) rögtön pár napra a fegyverletétel után kegyelmet nyertek».[1]

A magyar sereg készen volt tartva, jó eleve elő lett készítve a gyalázatra. A katonák, a közhonvédek meglepetésükből fel sem ocsudhattak, mire a tény végre lett hajtva. Hogy fegyelmezettek voltak a honvédek, az tény, mert engedelmeskedtek tisztjeiknek. A tisztek szintén szót fogadtak felebbvalóiknak, ép a mily vakon hallgattak a tábornokok a dictátor szavára.

Megbünhődtek érte! Még ha volt is köztük olyan, ki tudta Görgey valódi terveit, czéljait, s szándékát, még azt is felmenti a történelem.

A Nagy Sándor hadtestének egy tisztje a következőket mondta el nekem a fegyverletételről:

A debreczeni csata után, mi egy huzamban Nagy-Váradra mentünk, ott félnapot időzve Aradra indultunk. Augusztus 11-én Uj-Aradon túl az osztrákokkal megütközve ismét Aradra tértünk vissza. Az augusztus 11-diki éjet a Maros partján töltötte a hadtest, s nem csoda, hogy a különböző hirek izgatottságban tartottak mindannyiunkat. Alvásról szó sem lehetett, mert a várba vezető hajóhidnak elbontása folytán a dolgozó katonák által okozott zörej, de főleg a minden negyedórában megujuló, s gyermekhanghoz hasonló kiáltás: «Megállj, ki vagy!?» miatt nyugodni nem lehetett.

[1] *Görgey* A.: Mein Leben u. Wirken in Ungarn. II. k. 434. l.

Másnap reggel Világos felé indultunk. A legénység komor volt és szótalan; mintegy előérzetével birt annak. hogy közeledik a döntő percz. Leginkább le voltak hangolva a régi osztrák tisztek. Déltájban értünk Világosra. s ütöttünk tábort.

Délután 4 és 5 óra tájban Világos felől nagy porfelleg tünt fel, s nemsokára vagy harmincz lovas alakja bontakozott ki abból, élükön Görgeyvel, s köztük néhány muszka főtiszttel. A tábor közepe táján megállott, s azt kérdé, melyik a 47-ik zászlóalj. Egy kis patak választá el zászlóaljunkat Görgey táborkarától. Tisztjeink oda rendeltettek hozzájok, s ő a már más zászlóaljakból is idegyült tiszteknek elmondta, hogy tanácsosnak tartotta a fegyvert letenni, bármiként itéli is őt meg a történelem, ő azzal nem törődik. Ő eddig tudott nekünk parancsolni, s megköveteli, hogy mig alatta állunk, parancsainak pontos végrehajtói legyünk, mert tudhatjuk, hogy ura szavának.

Erre sebesen tova vágtatott.

Másnap reggel már körül volt véve muszka hadsereggel a tábor; s minthogy az I-ső hadtest a jobb szárnyon volt, csak két óra tájban indultunk Boros-Jenő felé. hova alkonyat tájban érkezve, a fegyvert gulába raktuk. a zászlónak meg csonka rudját támasztottuk a fegyverekhez, féljobbra fordulva nehéz szivvel, sirva bucsúztunk el.

A lerakott fegyvert muszka őrség vette körül, minket pedig csoportban tereltek össze, mint a birkákat. s ugy hajtottak egy huzamban éjfél után egy óráig.

A fegyverletételnél az általánosan tapasztalt elkeseredést és levertséget leirni lehetetlen. Magánál a fegyver letételénél a legnagyobb komolyság volt észlelhető. Csakis egyetlen botrányos jelenetnek voltunk tanui: Egy huszárezred *zene kiséret mellett* vonult fel, a fegyvert lerakni.

*

Duscheket, személyzetét, Perényit és Stullert, kik visszamaradtak Világoson a Bohus kastélyban, s az osztrákoknak adták meg magukat, 15-én szállította el onnan az államkincstárral együtt Lobkovicz őrnagy.

Midőn az ősz Perényit elvitték, a kastély terassán szétnyitá karjait, mintha az egész világot keblére akarta volna ölelni, s mondá:

— Oh! mily szép ez a világ! s mily nehéz tőle megválni! Isten veled nőm, gyermekeim, titeket ugyan nem látlak többé soha!

És midőn Lobkovicz osztrák őrnagy be akart szállni kocsijába, az öreg ősz főur, kinek harmincz elődje volt Magyarország zászlósura, mélyen megalázkodva állott a kocsi mellett, és segítette beszállni a hóhér komáját. Jaj a legyőzötteknek!

*

Arad vára Görgey példájára szintén az orosznak adta meg magát. Nem ide tartozik annak elbirálása, helyes volt-e a tény maga vagy sem. — Az oroszok részéről Boutourlin tábornok becsületszavát kötötte le Damjanichcsal szemben, hogy a magyarokat nem szolgáltatják át az osztrákoknak.

Boutourlin becsületszavát nem váltá be. E miatt Damjanich egyik törzstisztje, *Fritz* Gusztáv alábbi levelet intézte 1849. okt. 29-én Widdinből Boutourlinhoz, mely az egész eseményt kellőleg világítja meg:

«Tábornok! A fegyverletétel után Görgey egy sürgönyt intézett Arad vára őrségéhez, melyben ennek megparancsolja, hogy helyezze magát orosz védelem alá. — Ennek folytán haditanács tartatott, melyben határozatba

ment. Ausztria ellen a várat a legvégsőig védelmezni. Rüdiger orosz tábornokkal azonban egyezkedéseket kezdeni.

Paskievics főhadiszállásáról ön tábornok lett Aradra küldve, s önnel én személyesen folytattam Damjanich tábornok és a várőrség nevében az egyezkedéseket.

Önnek emlékeznie kell az igéretek és biztosítékokra. melyeket ön ez alkalommal adott. Azok oly határozottak s ünnepélyesek voltak, hogy engem arra indítának, hogy önt meghivjam a várba, mert mi mindannyian bizalomra gerjedtünk ön iránt.

Lehet azonban, hogy önt e tekintetben emlékező tehetsége cserben hagyta; de én igen jól emlékezem amaz igéretek minden szavára, s kész vagyok azokat önnek emlékébe visszaidézni. Miután ön biztosított minket arról. hogy császárja nemcsak rokonszenvez a magyar nemzettel, hanem egyúttal hajlandó is minket az osztrák üldözések ellen oltalmába venni, — garantirozta ön nekünk. hogy mindaddig orosz védelem alatt fogunk állani, míg Ausztria teljes amnestiát hirdet; s hogy mi megtarthatjuk nemcsak kardjainkat és málháinkat, hanem személyi szabadságunk fölött is önállólag rendelkezhetünk. Erre a biztosításokra megadtuk magunkat, abban az erős hitben. hogy orosz védelem alatt állunk. Mi nem kételkedhettünk császárjának becsületében, mert az helyettesének megbizotta által nekünk le volt kötve, — mi egy katona szava iránt nem kétségeskedhettünk. És most tábornok! tudja ön, hogy ezen előzetes bizalom folytán Damjanich tábornok, Arad várának vitéz parancsnoka a hóhér keze által lett kivégezve; és azokat a tiszteket, kik nem osztoztak sorsában, az olasz hadseregbe, mint közembereket sorozták be.

S ha ön e dolgokat tudja, s kell, hogy tudja, mit

válaszolhat ön, hogy az általános megvetést és átkot elhárítsa, melyet én császárjára szórok, az esetben, ha ön az ő nevében cselekedett, mely azonban szálljon az ön gyilkos kétnyelvüségére, ha anélkül működött.»

*

Görgey Arthur ezután még tett szolgálatokat az oroszoknak. A midőn ugyanis Paskievics tudatta vele, hogy életének megkegyelmez, ő kijelentette a herczegnek, hogy neki «a világosi fegyverletétellel ezen fegyverletételen tul menő czélja volt; ő egyszersmind impulsust akart arra adni, hogy az immár egészen reménytelen háborúnak hamar teljes vége legyen. És késznek nyilatkozott minden egyes csapathoz ily értelmű leveleket irni, miket a herczeg vitessen mindenüvé hadi követei által.»

És ezt Görgey meg is tette.

«...... a sík mezőn létező táborok parancsnokait Arthur bátyám egyenest felhivta, hogy kövessék példáját.»

Érdekes a Klapkához augusztus 16-áról kelt levele, melynek vége igy hangzik:

«Volt ugyan még egy hátrálási vonalam: Aradról Radnán át Erdélybe. De a hazámra való tekintet, melynek mindenáron a békét akartam megadni, arra birt, hogy tegyem le a fegyvert. Előbb azonban felszólítám az ideiglenes kormányt, lássa be, hogy a hazán többé úgy sem segíthet, sőt ezt csak még mélyebben döntheti belé a szerencsétlenségbe, tehát köszönjön le. Az ezt meg is tette s a polgári s katonai főhatalmat letette kezembe. Mire én, mert sürgetett az idő, azt a gyors, de mindamellett jól megfontolt határozatot hoztam, hogy az orosz czár ő felségének hadserege előtt feltétlenül leteszem a fegyvert. —

Hadseregem legvitézebbjei s legbátrabbjai feltétlenül rászavaztak. Az Arad környékén talált csapatok mind önként csatlakoztak hozzám. Arad vára is Damjanichcsal élén kijelenté, hogy hasonlót fog cselekedni. Eddig oly bánásmódban részesültünk, minőt megvárhatott a derék katona a derék katonától. Fontold meg, hogy mit lehet tenned — és mit kell.»

Klapka óvatosabb volt, mint szegény Damjanich, s csak e levél kelte után hat héttel adta fel a várat írásbeli föltételek mellett. Haynau azt is megszegte.

XIX.

Láttuk, hogy a szabadságharcz ügye rögtön megfeneklett, a mint a polgári kormány áldozatul esett a fővezér cselszövényeinek és nagyravágyásának. A polgári kormány skartba tételével a hadsereg meg volt fosztva a főtámasztól, mely a katonaságot fizette, ruházta, táplálta. És mikor a katonai anarchia vezére egyesítette magában, mint hadvezérben a politikai férfiú teendőit is, akkor látta csak be, hogy az államélet szövevényes viszonyaihoz ő nem ért, s nem való arra, hogy a polgári kormányzat élén álljon.

Ekkor tünt ki, hogy nem katonai lángész, nem polgári szervező tehetség, hanem csak nagyon is mindennapi növendéke az osztrák katonai iskoláknak.

Ha nem Görgey Arthur vezeti a feldunai sereget, hanem tetszés szerint bárki más; akkor a szabadságharcz nem ér oly csufos véget.

Ha nem Dembinski parancsnokol a déli hadseregnél, hanem más valaki, akkor a feldunai sereg parancsnoka egyesülhet vele. A gondviselésnek ép erre a két férfiúra volt szüksége, hogy elveszszen a haza ügye.

Pedig e két férfiú egyikét ép oly kevéssé lehet menteni, mint másikát. Görgey még csak annyi fáradságot sem vett magának, hogy egy csatatervet dolgoztasson ki.

Hogy kikeresse ellenfelei leggyengébb oldalát, azt kartácscsal támadja meg, elvágja sorait, összemorzsolja vagy szétszórja, s verje, üzze és kergesse maga előtt. Igy át lehetett volna törni az őt körülzáró eleven gyürüt. Ha lángész, s ha van benne akaraterő, ott Aradnál, mint dictator bizonyíthatta volna be ellenfeleinek és ellenségeinek, hogy ő csakugyan az a komor athletája a harczmezőnek, a kinek Klagenfurt óta feltünni óhajt.

Mik tehát Görgey bűnei?

Vétkül lehet-e betudni a kormányosnak, ha zátonyra kerül a hajó? Ki volt-e már az önerejében túlbizakodott fiatal hadvezér ekkor teljesen fáradva? Vajjon a tiz hónapi hadjárat oly nagyon megviselte volna szellemét? Vajjon ő, kiért bajtársai rajongtak, a fátum által vaksággal lőn megverve, hogy oly csufosan tétette le a fegyvert honvédeivel s huszárjaival, kiket régebben győzelemre vezetett? Vajjon nem őrült-e meg?

Nem! Csak elkedvetlenedett.

Hadászatilag be van igazolva, hogy a Komáromtól Aradig egy hónapon keresztül tartó levonulás már nem az a mestermunka, mint az első januariusban, a bányavárosokon keresztül. Be van igazolva, hogy tervét, mely napon hol lesz seregével, egész augusztus 19-éig előre tudatta az orosz parancsnokokkal. Be van igazolva, hogy az ellenséget komolyan tönkre tenni nem akarta sehol: azon rést ütni, annak kárt tenni nem óhajtott soha. Be van igazolva, hogy egymástól elvágni, s velük különkülön ütközni nem kisérlé meg egy alkalommal sem. Be van végre igazolva, s ez katonailag főbűne, hogy ha Komáromból öt-hat nappal előbb kezdi meg a levonulást, akkor elérhette volna a Tiszát, az Alföldet a nélkül, hogy oroszszal találkozzék.

Nekem nincs jogom a megtörtént tényekkel szembe szállani. De van jogom, mint kutatónak ott Világos körül lehajolni a földre s fölemelni egy darab rögöt, mely rög honfitársaim könyével van áztatva.

Én sem stratégiai, sem tacticai szempontból nem fogom birálni a dictator mozdulatát Aradtól Világoshoz, hisz már hetekkel a fegyverletétel előtt a véletlennek egész lánczolata játszott össze arra nézve, hogy a láncz utolsó szeme Világoshoz érjen le.

Vajjon lehetséges volt-e, hogy a magyar szabadságharcz ügye győzzön?

Nem!

Miért nem? Görgey miatt? Az orosz beavatkozás miatt?

Ezek nagyban hozzájárultak, de a tulajdonképeni főok nem ezekben található fel.

Mielőtt erre reá térnék, csak azt jegyzem meg, hogy a győzelem *s a becstelen bukás* két különféle dolog. A dictátort az utóbbiért vonja kérdőre a történelem.

De hát győzedelmeskedhetett-e szabadságharczunk? Ismétlem: *nem!* A dolgok uj rendje akkor még nem volt kellőleg kiforrva, megérve, tehát nem juthatott győzelemre. A független Magyarország nem birt a vén Európában szövetségest, támogató hatalmat találni, s igy a független Magyarországnak az akkori európai felfogás szerint nem volt meg a létjogosultsága.

De 1849. augusztus havában már hazánkban is szünő félben volt az a forradalmi láz, mely előző év márcziusában forrongásba hozta ezt a vén világrészt.

A közhangulat fagypont alá sülyedt. Beállott a higgadt megfontolás, a ravasz számítás pillanata. Jellemzi ezt az a körülmény, hogy mikor a fogoly honvédtiszteket

Sarkadon keresztülvitték, a nép mindenütt leszedte a kutakról a rocskát, nehogy vizet ihassanak.

Degré Alajos, volt Károlyi huszárszázados beszélt egy gazdaemberhez, adjon egy ital vizet.

— Nem marad magamnak se, ha ez a sok szomjas ember mind inni akar, viszonzá a barátságtalan ember.

Degré elkeseredetten fordult oda mellette levő bajtársához :

— Hát ezekért harczoltunk mi? kik egy ital vizet sem adnak, — mondá keserű hangon.

A sarkadi paraszt gazda baloldalról, jobb szájszögletébe fogva rövid pipaszárát, foghegyről vágta vissza :

— Hát ki kérte az urakat, hogy mi értünk harczoljanak?

Ezek a dolgok azonban mind nem menthetik Görgeyt, amiért föltétlenül kapitulált.

Különben is azzal a világosi fegyverletétellel nemcsak a magyar nemzet fejezte be szomorúan és szégyenletesen szabadságharczát, hanem egyúttal bevégezte katonai és politikai rövid pályafutását az a fiatal ember is örökre, ki harmincz éves korában teljhatalmú dictátora volt kétszer huszonnégy óráig Magyarországnak.

Soha nagyszerübb élet nyomorúltabb módon nem kallódott tönkre!

Azonban ki merészli azt állítani, hogy sorsát, bármily szomorú is az, nem érdemelte meg?

Bármit mondjanak is, sem valódi katona, sem politikus nem volt. Előbbi azért nem, mert fegyelmet nem ismert; felebbvalót nem türt meg, engedelmeskedni nem tudott. Utóbbihoz pedig nem volt meg neki a polgár öntudata; s ép ezért hiányzott benne a hazafias lelkesedés arra nézve, hogy a politikai ügyeket képes legyen

igazgatni. De egyúttal hiányzott Görgey lelkéből az a hazafias meggyőződés, az a lelkierő is, mely a polgári kötelességnek képes szükség esetén alárendelni a katonát.

Mint katonának lett volna tisztességes működési tere, s tulajdonait és tehetségeit bőven kifejthette volna. Igaz, hogy akkor is elbukhatott volna, de ütközetet veszteni, vagy csatában elesni hadvezérre, katonára nézve nem szégyen. Ő azonban szeszélyének egy nemzetet dobott áldozatul.

Küzdelem helyett letette fegyverét s elment Klagenfurtba, gazdagon, ha Európa leghatalmasabb uralkodójának elismerése gazdaggá tehette, de mégis szegényebben az utolsó páriánál.

Meghagyták életét, s ő abban bűnhődik, a miben vétkezett: Életundort negélyezett; halál után vágyott. — Megvetve, lenézve itthon; jár-kél ide s tova, mint a hazajáró lélek.

A porig alázta magát az isten kegyelméből való hatalmasok előtt; ő, ki önmagából, saját erejéből lett hatalmas.

Magyarország teljhatalmú dictátora volt, s két nap mulva augusztus tizenharmadika után már meggörnyedve állt a czár egyik szolgája előtt, hogy kiérdemelje a kegyelemnek azokat a morzsáit, melyeket Paskievics vet oda neki.

Már itt azoknál a muszkavezetők szinvonalánál is alább sülyedt, kik született magyar létükre a hadjárat alatt az orosz táborban szolgáltak, s kiket az invasionalis sereg parancsnokai igen természetesen a legaljasabb teendőkre, kémszolgálatokra használtak.

Reménykedve, «magát kicsinynyé téve, a kicsiny, hiú

herczeg előtt»[1] állott az önkénytes rabszolga a rabszolgatartó elé. Remélte, hogy a rabszolgakereskedő kap rajta; megvásárolja. Mert Görgey kész volt Paskievicscsel Oroszországba menni, hisz hátaslovaiból összefogott négyet parasztszekérbe, s úgy gyakorolta őket kocsilovaknak, hogy legyen min utaznia az eriváni herczeggel Nagy-Muszkaországba.[2] De hát nem akarták megvásárolni. Nem volt reá szükség! Nem emelték sem orosz herczeggé, sem fel nem vették az orosz tábornokok sorába.[3]

Szerencsétlen ember! Míg előbb a 48-diki alkotmányért való rajongás ürügye alatt követte el a hazafiatlanságok egész halmazát, most a zsarnokság legalábbvaló tányérnyalójává aljasodott.

Szerencsétlen ember! annyi rosszat követett el hazája ellen, a mennyit csak tudott, mintha nem is anya, hanem a természeti erők tévedése szülte volna.

Csak azért, s egyedül azért kellett tiz hónapon keresztül háboruskodni; azért az országot a hadjárat veszedelmének kitenni, az oroszt nyakunkra zúdítani, a legnemesebb honfiak vérét kiontani, hogy a fővezér, a dictátor oly gyümölcstelen dicsőséget vásároljon, mint a világosi!

A mikor Görgey Arthur Aradon a forradalmi ár legtetejére felemelkedett, akkor vette észre, hogy gyenge úszó, nem képes a politika szelétől korbácsolt hullámokon uralkodni. Pedig dictátori proclamatiójában kijelenté, hogy most kezdődik az uj korszak. Különben ebben igaza volt!

Abban a perczben, midőn Görgey Kossuthot és a

[1] *Görgey* István: 1848—49-ből. III. kötet 631. lap

[2] U. o. 1848—1849-ből. III. kötet 677. lap.

[3] U. o. 1848—1849-ből. III. kötet 673. lap.

kormányt leköszönésre kényszeríté, elmondhatta magáról azt, a mit Honoriusnak mondott egyik öreg tanácsosa, midőn ez a vandál Stilichót megöleté: «Ugy cselekedtél uram, mint a ki a jobb kezét levágta».

Hát nem tudta-e Görgey, hogy a bukást bűnhődés követi? Hol mutat fel a történelem oly győzőt, ki levert ellenségének sebeit keztyűs kézzel kötözgette volna be? A győző a helyzet ura, s bolond, ha hatalmát ki nem zsákmányolja.

— A fegyverletételben bűnösök vagyunk egytől-egyig mind, mert egyetlen ember sem szólalt fel a mellett, hogy harczoljunk a végleheletig. Bűnös vagyok én is, elismerem, pedig az aradi haditanács értekezletén a mi hadtestünktől egyetlen tiszt sem vett részt.

Ha annyi eszem lett volna, mint van most, akkor a nagysallói csata után nem hallgatok sem Damjanich, sem Guyonra, hanem közvetlen a csata után indultam volna a lovassággal Bécs ellen. Utunkat akkor nem állhatta volna semmi, mert én magam a császárhuszárokkal *kilencz ezredből ejtettem foglyokat*. És ép ezért, főleg hibásak vagyunk, mert megengedtük, hogy Görgey keresztülvihesse tervét, hogy magyar földön kapituláljon.

A ki nekem e szavakat a férfias önérzet bánatos hangján mondta, az nem akarja magát még közvetve sem kivonni a felelősség alól.

Ez a férfiú Fornszek Sándor a császár-huszárok volt őrnagya, Nagy Sándor hadtestéből. A mint az aradi haditanács határozatáról értesült, felkereste Nagy Sándor tábornokot s igy szólt hozzá:

— Leteszik a fegyvert feltétlenül, én és Szapáry Géza megyünk külföldre.

— Maradjatok itt, viszonzá Nagy Sándor, hátha még jóra fordul minden.

— Vigyázz tábornokom, úgy járunk mi is, mint a lengyelek jártak 1831-ben. A mi útleveleink rendben vannak, de ha te akarod, maradunk. Nagy baj az, hogy a testőröket fejünkre engedtük nőni!

Igaza volt Fornszek Sándornak! A szabadságharcz egyik baja az is volt, hogy a hadvezetés élén testőrtisztek állottak. Jó emberek voltak ezek nagyobbára, de még mint katonákat is bajos volt nagy részüket komoly számba venni.

Hát még mint szabadságharczosokat!

Az osztrák katonai szabályok szerint akartak forradalmi sereget vezetni. A chablonszerű katonai művészet minden legkisebb aprólékosságát, a fényesen kitisztított gombtól kezdve egész az állat vörösre dörzsölő nyakkendőig a legpontosabban megtartották.

De megtartották az osztrák hadsereg szellemét is. Nem voltak képesek megérteni, hogy önvédelmi harczban nem az a fő, hogy nagy harczművészetet fejleszszenek ki, hanem hogy minden egyes cserjét, posványt, bokrot, erdőt fel tudjanak kellőleg használni. Ma verekedjék itt; holnap oszoljék szét; s három nap mulva tünjék fel ott, hol az ellenség legkevésbbé várja.

Egy vasfejü vezérre volt volna szükség, ki képes lett volna kifárasztani ugy a muszkát, mint az osztrákot. Olyan vezérre, ki küzdés nélkül nem ad fel egy talpalatnyi földet sem; a ki kihasználja a legcsekélyebb előnyt; ki hasznot huz a kicsinyekből, vigyáz mindenre; nem érzeleg: nem emlegeti folyton a «katonai becsületet», a hadsereg tisztességét: hanem ad elrettentő példákat, s nem irgalmaz senki fiának oly esetben, ha retorsiával kell élni.

Ily vezérünk nem volt egy sem. Dembinski zerus: Aulich, Damjanich betegek: Görgey oly háború vezetésére, hol ezer akadálylyal kell küzdeni nem alkalmas. Nagy Sándor vakmerő katona, de nem elég hidegvérű. Klapka hajlékony, engedékeny, s mint Komáromnál láttuk, Görgeyvel szemben erélytelen. A gyámoltalan Mészárosról nem is szólok. Bem és Guyon külföldi, idegenajku: Perczel Mór véralkata heves, túlságosan tüzes, s főbaja a nagy önbizalom. S bárhogyként nézzük is a dolgokat, mégis ő tudta azt a harczmodort legjobban alkalmazni, mely nem a vezérnek szerzett volna nagy hirt, de a nemzetre nézve hasznos lett volna.

Az ily harczmodor ellen ugyan édes-keveset használt volna a muszka segítség.

Csakhogy az ily harczmodorhoz idő kell és kitartás. Ily harczmodorhoz oly szilárd jellemű polgár katonát kellett volna a sereg élére állítani, a minő volt Washington.

S nem birom tollam letenni a nélkül, hogy Washington és Görgey között párhuzamot ne vonjak. Teszem ezt azért, hogy beigazoljam, miként egyes dolgok végeredménye mennyire bizonyos személyiségekhez van kötve.

Washington a vadon fia. Görgey tanult, képzett katona, ki a tullni utásziskolát kitüntetéssel végezte el. Itt azonban nemcsak a katonai tudományokat sajátítá el, hanem a rethorica és logica magasabb fogásait is oly tökélyre vitte, hogy az öreg Mészáros Lázár szerint az ember bámult rajta, mintha «született ügyész lett volna, s be kellett vallani, hogy fiatal egyéniségben ily rabulisticus agyafurtsággal találkozni valóságos tünemény».

Washington e tekintetben Görgeyvel szemben nagyon háttérbe szorul, mert ő kevésszavu, tört beszédü ember volt.

De Washingtonban az a tulajdonság sem volt meg,

a mi Görgeynek kiváló sajátja: *előtérbe tudta magát tolni.* Washington, midőn a vezényletet elvállalta, polgártársai kényszerítésének engedett. Kötelességét azonban becsülettel teljesíté a legsulyosabb körülmények között is. Nagyravágyás, irigykedés, bosszuvágy nem volt természete, s a mint tehette, elvonult a magánéletbe, magával vivén polgártársainak örök háláját és köszönetét, kik még ma is ugy emlékeznek meg róla: Mint a ki első volt a harczban ép ugy, mint a békében.

Görgey minden egyes alkalommal, a mint csak teheti, előtérbe tolja saját egyéniségét. Még mielőtt felszólítanák, maga ajánlkozik a vezénylet átvételére. Nagyravágyó, irigy, bosszuálló volt, s a valódi veszély pillanatában, a legkritikusabb körülmények között ujra előtérbe tolva személyét, elveszti szivét, fejét, eszét.

Washingtonban egyesítve van a lángeszű katona és kitünő polgár, ki szereti polgártársait, s nem áldozza fel azokat első dühének, szeszélyének.

Görgey, ha nem lángeszű is, de jó katona volt; polgártársait azonban annyira sem becsülte, mint szekerészeinek a lovait; katonáinak életét képes volt a pillanat benyomásának feláldozni.

Azok a tulajdonok, melyek Washingtonban egyesültek, szükségesek az oly férfiak részére, kik arra vannak a sors által kijelölve, hogy válságos időkben nemzetük élén álljanak.

Az ármánykodás, a kritizálás, az ellenlábasak szidalmazása nem elegendő a népszabadságok diadalra juttatására.

Nem lehet tehát csodálni, hogy a midőn a szomorú napok részben véget értek, az 1867-iki kiegyezés után

klagenfurti magányából kimozdult az exdictátor, ugy Miskolcz tájékán vasuton utazgatván, a mellékcoupéban megszólal egy gyermekhang: «Mama! a Görgey is velünk utazik!» «Jaj fiam, ki se mond azt az átkos nevet». És az exdictátorban van annyi cynismus, hogy azt állítja, «nem a szégyen miatt lábbadt könybe a szeme, mely érte, hanem az örömtől, hogy «most *ilyen* magyar anyák vannak.»[1]

Ép ezért, bármily ügyes legyen is az a védelem, melylyel hivei mentegetik az Görgey Arthurnak még sem válik előnyére.

Előéletéből, a szabadságharcz alatti egész magatartásából, irodalmi munkáiból bebizonyítottuk, hogy ő a szabadságharcznak nem volt őszinte hive soha; s hogy nem hazafiui buzgalomból állott be a hon védői sorába, hanem vagy mert természetszerűleg gyönyörködött a háború iszonyaiban, vagy pedig számításból.

Ki meri azt állítani, hogy Görgey Arthur hazafiasan cselekedett, midőn kiadta váczi proclamátióját?

Ki meri azt állítani, hogy mint katona correctül viselte magát a kápolnai csata második napján?

Ki meri azt állítani, hogy katonai szempontból helyeselhető eljárása Dembinskivel szemben?

Ki meri azt állítani, hogy mint fővezér tudta, mi a kötelessége, ha négy-öt ütközetet alvezéreire biz, s maga nem figyeli a helyszinén a csata összfolyamát?

Ki meri azt állítani, hogy ugy is mint hazafi, ugy is mint férfi, ugy is mint katona tisztességesen járt el, a mikor belépett Szemere miniszteriumába, a függetlenségi

[1] *Görgey* Arthur: Még egyszer Kossuth és Görgey. Budapesti Szemle. 1881. májusi füzet, 163—164. lap.

nyilatkozat alapján, s a nyilatkozatra azon szándékkal tesz esküt, hogy azt megbuktassa?

Ki meri azt állítani, hogy tapintatosan járt el, midőn személyes torzsalkodásaival Komáromnál elfecsérelte az időt, a helyett, hogy a déli hadsereggel igyekezett volna mielőbb egyesülni.

Ki meri azt állítani, hogy a hol csak tehette, nem igyekezett a kormány tekintélyét aláásni?

Ki meri azt állítani, hogy azon tiszta szándékkal erőszakolta ki a kormány leköszönését, s ragadta magához a dictátorságot, hogy a haza sorsán fog javítani?

Ki meri azt állítani, hogy eljárása bajtársaival szemben férfias, katonás, a becsület fogalmával összeegyeztethető volt?

És ki meri még mondani, hogy őszinte és komoly volt az az undorodásig negélyzett osztrák gyülölet, midőn Klagenfurtban osztrák évdíjból él, hol előbb osztrák ezredesi, majd 1859-ben már valódi tábornoki nyugdíjat, évi 4000 forintot huz, melyet, mint báró Hübner rendőrminiszter irja «azon előnyös jelentésnek köszönhet, melyet alkalmam volt ő felségének az ön adott szavának megfelelő magatartása felől tenni», s még be sem gyepesedett a fű az aradi vértanuk sirján, és ő már Bach Sándorhoz intézett levelében hűségét és ragaszkodását fejezi ki a Lothringen-Habsburgok iránt?

Ha kevésbbé cynicus, talán lehetett volna némely dolgokat mentségére felhozni. De ugyan milyen mentséget hozhat fel védelmére a legjobb szivű ember is? Azt, hogy bajtársait kiszolgáltatta, azok lefizették tartozásokat, ő pedig orosz kegyelt, s osztrák táponcz lesz, megmentvén előbb rokonait s hozzátartozóit?

Görgeyt nemzetének átka s gyülölete kiséri sirjába.

a nélkül, hogy ő vétkesnek tartaná magát. Szellemi vaksággal van megverve! Az elbizakodottság hályoga borítja lelki szemeit, s nem akarja beismerni, hogy hibásan lépett. Sőt ballépését oly tényekkel óhajtja szépíteni, melyek által kivélte csalni nemzete közvéleményének jóindulatát.

Van egy rugója: a szenvedély. Van egy cselekvénye és az hazafiatlan, a halálos harcz a felette álló polgári kormányzat és a magyar nemzeti aspirácziók, egy szóval minden ellen, a mi hazafias. Van egy bálványa, melynek hódol; hódol oly állandóan, oly kitartóan, mint a forgó dervis a prófétának, és ez a bálvány, melyért nemzete jövőjét, a haza fiatalságát, saját lelki nyugalmát, boldogságát, földi életét és sirontuli emlékét, s barátainak, a tábornokoknak életét áldozatul dobta: Ez a bálvány Görgey Arthur volt.

És ezeket a dolgokat ő nem népszerűségére támaszkodva vitte keresztül, hanem tisztikara segélyével.

Azzal a tisztikarral, mely osztrák szellemben növekedvén, egy pillanatra oda állott az alkotmány védői közé, de régi hagyományait és szokásait még sem volt képes levetkőzni.

A tisztikar csak majmolta a szabadság, az alkotmány hangját, de e hangon mindjárt kezdetben meglátszott, hogy nem szivből jövő, hanem csak kölcsön vett.

Ez az oka, hogy a katonai reactió képes volt Aradon egyik napról a másikra győzelmet aratni.

Ha a polgári szereplő egyéneket akarjuk birálni, ezekről viszont elmondhatjuk azt, hogy legnagyobb hibájuk határozatlanságok és gyengeségükben rejlett. De őket nem szabad ugyanoly mérték szerint elbirálnunk, mint a tisztikart s annak fejét.

A polgári kormányzat tagjai kiérdemelték tisztele-

tünket, s neveik örökké be lesznek vésve a magyar nép szivébe, mert a legválságosabb pillanatokban ők tartották éberen a nép szellemét; az ő működésük kifolyása volt az, hogy a szabadság szikrája oly hatalmas tűzoszloppá növekedett.

Ok voltak azok, kik a magyar nép függetlensége érdekében szembe mertek szállni a világi hatalmasokkal, s megkisérlették, velük megértetni, hogy a hosszantürő nép is feljajdul.

És ez által oly lökést adtak a nép szellemi felvilágosodásának, a mely feledteti velünk az emberi természetben rejlő egyetlen hibájukat: *gyenge szivüket.*

U. C. BERKELEY LIBRARIES
C047906365

